

IZVESTJE

RAZISKOVALNE POSTAJE ZRC SAZU V
NOVI GORICI

ISSN C504-2240

DECEMBER 2005

ŠT. 2

KOLEDAR

za navadno leto 1862

izdala

c. kr. kmetijska družba

V GORICI

V Gorici

Personalna sestava Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici:

Vodja raziskovalne postaje: dr. Branko Marušič, znanstveni svetnik v pokoju,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa (tel. 05 335 73 20, e-mail: branko.marusic@guest.arnes.si);
Asistentka z magisterijem: mag. Danila Zuljan Kumar, Inštitut za slovenski jezik Frana
Ramovša (tel. 05 335 73 21, e-mail: danila.zuljan@zrc-sazu.si);
Mlada raziskovalka-asistentka z magisterijem: mag. Vesna Ličer – Inštitut za slovensko
narodopisje (tel. 05 335 73 26, e-mail: vesna.licer@p-ng.si);
Mlade raziskovalke-asistentke: Jasna Fakin Bajec – Filozofski inštitut (tel. 05 335 73 25, e-
mail: jasna.fakin@zrc-sazu.si), Špela Ledinek Lozej – Inštitut za slovensko narodopisje
(tel. 05 335 73 22, e-mail: spela.ledinek@zrc-sazu.si), Katja Jerman – Inštitut za slovensko
narodopisje (tel. 05 335 73 22, e-mail: katja.jerman@zrc-sazu.si), Neva Makuc –
Zgodovinski inštitut Milka Kosa (Tel. 05 335 73 23; neva.makuc@zrc-sazu.si);
Zunanja sodelavka: Petra Kolenc, univ. dipl. bibliotekarka in absolventka zgodovine
(tel. 05 335 73 24, e-mail: petra.kolenc@siol.net).

Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica, Delpinova 12, 5000 Nova Gorica,
tel./fax: 05 335 73 23.

Novogoriška Raziskovalna postaja ZRC SAZU je pričela delovati v začetku leta 2004, 10. septembra istega leta je bil odprt njen sedež (Nova Gorica, Delpinova 12). Ob zaključku leta, decembra 2004, so prvič izšla *Izvestja* Raziskovalne postaje. Ta izdaja ni bila oštevilčena, zato pa je številka 2 zapisana v zaglavju *Izvestij*, ki prihajajo v javnost ob zaključku leta 2005. Tudi gradivo za drugo številko so prispevali izključno sodelavci Raziskovalne postaje. Objavljeni prispevki so bodisi izvlečki iz njihovih raziskovalnih nalog ali pa rezultati dela v tesni povezavi s temi nalogami. V *Izvestjih* je objavljeno tudi poročilo o delu Raziskovalne postaje v letu 2005. Poročilo je nepopolno, ker bo njegovo dokončno obliko mogoče sestaviti, ko bo leto 2005 pri kraju.

Veselo novo leto

1906

vošči svojim cenj. gosp.
odjemalcem v mestu in
na deželi : : : : :
Anton Pečenko
veletržec, z vinom.

Iz časopisa Soča, 30. 12. 1905, št. 103.

*Kot pred sto leti veletržec Anton Pečenko tudi mi voščimo veselo novo leto 2006
»svojim cenj. odjemalcem v mestu in na deželi«!*

Neva Makuc

SREDNJEVEŠKI, ZLASTI HISTORIOGRAFSKI, VIRI ZA FURLANSKO ZGODOVINO

Spekter pisnih virov, na podlagi katerih zgodovinska veda lahko raziskuje pretekli čas, je izredno pester in v bistvu neomejen. Poleg historigrafskih del, vladarskih diplom, papeških listin, nepregledne količine spisov sodne in upravne narave itd. se lahko poslužuje tudi korespondence, literarnih tekstov in podobnega. Pri preučevanju furlanske srednjeveške zgodovine ima na razpolago tudi vire, ki omogočajo pogled v furlanski srednji vek na bolj kuriozen način. Lep primer tega so imena zgodnesrednjeveških velikašev, tudi slovanskega rodu, zapisana na robu t. i. čedajskega evangeliarja ali pa morda tudi geografske predstave, vezane na vzhodno mejo Italije, vpete v verze Alighierijeve *Commedie*.

Dokumenti, ki se navezujejo na furlansko in goriško zgodovino, se hranijo v različnih arhivih in drugih ustanovah tako na območju same Furlanije kot tudi izven njenih meja (npr. v Benetkah, Gradcu, Innsbrucku, Dunaju, Ljubljani, Pragi). Poleg povezanosti Furlanije s sosednjimi pokrajinami tiči vzrok tega tudi v izredno prostranem obsegu cerkvene oblasti oglejskega patriarha, ki se je med drugim razprostirala tudi na velikem delu slovenskega ozemlja.

Ohranjenih je veliko najrazličnejših virov, vezanih na srednjeveško zgodovino Furlanije, v okvir katere je sodil tudi del današnjega zahodnega slovenskega ozemlja. Potrebno je poudariti, da še ni izšla zbirka virov, ki bi na celovit način posredovala srednjeveško gradivo tega območja. Viri so bili poleg v diplomatarjih splošnejše narave objavljeni raztreseno po različnih deželnih in krajevno zastavljenih zbirkah virov ter različnih monografijah in člankih. Pregled nad listinskim gradivom otežuje dejstvo, da so starejši diplomatarji ohranjeni v majhnem številu in na ta način težje dostopni. Veliko gradiva, zlasti listin, je objavljenega v različnih furlanskih periodičnih publikacijah, predvsem v *Archeografo triestino*, *Pagine friulane* in *Memorie storiche forogiuliesi*.

Glede objavljanja virov so bili tradicionalno največje pozornosti deležni privilegiji, diplome, razne druge listine, statuti mest in vaških skupnosti, pa tudi samostanov in različnih bratovščin, poročila beneških namestnikov v Furlaniji in spisi pravne narave (pri slednjih izstopa zlasti kodeks zakonov *Constitutiones Patriae Foriulii* iz leta 1366, katerega so kasneje dopolnjevali).

Velikega pomena so nekatere zbirke virov, shranjene po arhivih in knjižnicah, katere pa kot celota še niso bile objavljene. V videmski knjižnici Vincenzo Joppi se hranita bogati zbirki Giuseppeja Bianchija (1789–1868) ter bratov Joppi, Vincenza (1824–1900) in Antonia Joppija (1821–1906). V isti ustanovi so tudi zbirke virov, ki so jih zbrali Giandomenico Guerra (um. po 1778), Gian Giuseppe Liruti oz. Lirutti (1689–1780) in Cinzio Frangipane (1765–1857). Videmski kapiteljski arhiv pa hrani zbirko Giuseppeja Binija (1689–1773). Z željo sestaviti diplomatarij goriške grofije je potrebne dokumente zbiral Viljem Coronini Cronberg (1905–1990). Za goriško zgodovino je dragocena tudi zbirka Giuseppeja Domenica Della Bone (1790–1864).

Slovenski zgodovinarji so se že zgodaj začeli zanimati za furlansko gradivo, ki je pomembno tudi za raziskovanje slovenske zgodovine.¹ Že nekaj desetletij se v okviru t. i. Centralne kartoteke srednjeveških listin za Slovenijo pri Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU vodi tudi evidenca tovrstnega gradiva.

¹ Glede zanimanja slovenskih zgodovinarjev za tovrstno gradivo: Branko Marušič, *Prispevek k poznavanju stikov med slovenskimi in italijanskimi zgodovinarji (zgodovinopisjem)*. V: Oto Luthar, Jurij Perovšek, *Zbornik Janka Pleterskega*, 555–572. Ljubljana 2003, Založba ZRC, ZRC SAZU, 555–572. Božo Otorepec, *Predgovor*. V: Božo Otorepec, *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405*. Ljubljana 1995, ZRC SAZU, 7–13. Peter Štih, Branko Marušič, Božo Otorepec, *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405*. V: *Zgodovinski časopis* 50/1996, št. 3, 453–455. Branko Marušič, *Kratek pregled stikov med furlanskimi in slovenskimi zgodovinarji*. V: Branko Marušič, *Z zahodnega roba. O ljudeh in dogodkih iztekajočega se stoletja*. Nova Gorica 1995, Založba Branko, 129–133.

Sledi kratek prelet srednjeveške historiografske produkcije furlanskega prostora; v opombah so navedene publikacije, kjer so posamezni historiografski teksti najlažje dosegljivi. Srednjeveška historiografija je zablestela že v zgodnjem srednjem veku, natančneje v 8. stoletju s svojim najpomembnejšim prispevkom, *Historia Langobardorum* čedajskega Langobarda Paula Warnefrita oz. Pavla Diakona (ok. 730–799). Do danes so se zvrstile številne izdaje tega znamenitega spisa, prevedenega tudi v slovenski jezik.² Nobeno drugo srednjeveško delo, nanašajoče se na furlansko zgodovino, ni doseglo veljave in pomena Diakonovega spisa. Na langobardsko zgodovino se neposredno nanašajo tudi *Origo gentis Langobardorum*, *Historia Langobardorum codicis Gothani*, *Pauli diaconi continuatio Lombarda*, *Pauli diaconi continuatio tertia*.³

Odkrivanje furlanske preteklosti nam omogoča tudi pesnitev neznanega pisca z naslovom *Carmen de Aquilegia numquam restauranda*.⁴ Za zgodovino oglejskega patriarhata so pomembne sledeče kronike: *Chronicon patriarcharum Aquilejensium (primum)*,⁵ *Chronicon patriarcharum Aquilejensium alterum*⁶ ter *Chronicon tertium patriarcharum Aquilejensium*.⁷ Po zgodnjersrednjeveškem upadu se je historiografska produkcija furlanskega prostora številčno povečala šele v 14. oz. 15. stoletju. Življenje oglejskih patriarhov slika spis iz druge polovice 14. ali začetka 15. stoletja, imenovan *Vita patriarcharum Aquileiensium*.⁸ Enak naslov nosi tudi delo Antonia Bellonija (1480–1529/30).⁹

Na voljo so tudi razni sezname, nekrologi itd., in sicer *Necrologium Aquileiense*,¹⁰ *Necrologium monasterii Rosacensis*¹¹ in *Catalogus patriarcharum Aquilejensium*. Obstajata dve redakciji slednjega dela, v katerem so zabeleženi akvilejski škofje oz. patriarhi; obe redakciji – t. i. čedajska¹² in t. i. beneška, izvirajoča iz Gradeža – naj bi bili enako vredni upoštevanja.¹³

Med srednjeveške zgodovinopisce t. i. *Patrie del Friuli* uvrščamo Giovannija Ailina (um. pred 1393) s svojim spisom *Historia belli Foroiuliensis*,¹⁴ Julijana iz Čedada (Julianus de Cividale; pogosto poitalijančeno v Giuliano; um. 1327), avtorja *Civitatis Chronica* oz. *Annales Foroiulienses a. 1252–1331*¹⁵ in Ossalchusa, meniha iz Rožaca s konca 13. oz. začetka 14. stoletja, kateri je pustil zapisan svoj *Chronicon*. Furlanski preteklosti se je posvečal tudi Marco Antonio Coccia, imenovan Sabellico (1436–1506). Zgodovini dežele, v kateri je preživel le nekaj let, je posvetil naslednje pesnitve: *Carmen in caedem Sontiacam* je bila verjetno prvič objavljena leta 1482¹⁶ in se

² Pavel Diakon (Paulus Diaconus), *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)*. Maribor 1988, Založba Obzorja.

³ Glede objav teh spisov: Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. 1. knj., Ljubljana 1902, Leonova družba, LXXIII, LXXVI, LXXVII.

⁴ Glede objav: Isti, n.d., 1. knj., LXIX.

⁵ Objavljeno v: Bernardus Maria de Rubeis, *Monumenta ecclesiae Aquilejensis (...)*. Argentinae 1740. Appendix, 6–8. Glede drugih objav: Franc Kos, n.d., 1. knj., LXX.

⁶ v: B.M. de Rubeis, n.d., Appendix, 8–11.

⁷ Objavljeno v: Isti, n.d., Appendix, 11–15.

⁸ Objavljeno v: Ludovicus Antonius Muratorius, *Rerum Italicarum Scriptores (...)*. Vol. XVI, Mediolani 1730, 5–18.

⁹ Objavljeno v: Isti, n.d., vol. XVI, 21–70.

¹⁰ Novejša objava: *Necrologium Aquileiense*. Cesare Scalon (ur.), Udine 1982, Istituto Pio Paschini.

¹¹ Glede objave: Franc Kos, n.d., 3. knj., LXXII.

¹² Objavljeno v: B.M. de Rubeis, n.d., Appendix, 6; *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Hannover 1881, XIII, 367 sl.

¹³ Prim. Pio Paschini, *Storia del Friuli*. Tavagnacco (Udine) 2003, Arti Grafiche Friulane, 27–28, 35.

¹⁴ Objavljeno v: B.M. de Rubeis, n.d., Appendix, 44–57; L.A. Muratorius, *Antiquitates Italiae medii aevi (...)*. Mediolani 1740, vol. III, 1187–1220.

¹⁵ Objavljeno v: B.M. de Rubeis, n.d., Appendix, 20–37; L.A. Muratorius, *Rerum Italicarum Scriptores (...)*. vol. XXIV, Mediolani 1738, 1193–1226; *Monumenta Germaniae Historica*. vol. XIX, Hannover 1866, ponatis 1989, 194–222; Giovanni Tambura, *Rerum Italicarum Scriptores*, vol. XXIV, Città di Castello 1905.

¹⁶ Danes je delo še najlažje dosegljivo v zbrnem delu Marca Antonia Coccia Sabellica, *Opera omnia*. Basileae 1560, vol. III, 560–565. Luigi Candotti je to delo prevedel v italijanščino: *Quando Angelina Giacomelli con nodo di rose si univa a Giuseppe de co. Puppo. Strage d'Isonzo, 31 ottobre 1477*. [Udine] [1863], Tip. Trombetti Murero.

nanaša na turške vpade; *Carmen in Carnicum incendium* je bila verjetno prvič objavljena leta 1482¹⁷ in govori o požaru, ki so ga Turki zanetili v nekaterih karnijskih vaseh; *Carmen in Hunni originem* je bila prvič objavljena leta 1502¹⁸ in govori o izvoru mesta Videm; *Carmen in munitionem Sontiacam* pa govori o beneškem utrjevanju meje vzdolž reke Soče.¹⁹ Leta 1482 je bilo v Vidmu objavljeno Sabellicovo delo *De vetustate Aquileiae, libri sex*.²⁰ V odgovor na Sabellicove zgodovinske predstave, nekatere kar domišljjsko osnovane, je Niccolò Canussio (um. 1500 ali 1501) spisal *De Restitutione Patriae*, ki poleg čedajske zgodovine obravnava tudi zgodovino širšega prostora. Rokopisi dela so ležali pozabljeni stoletja, dokler delo ni bilo prvič objavljeno leta 1990.²¹ Odoricus (1292–1350) pa je spisal *Chronicon Spilimbergense*. Ta kronika Spilimberga je bila objavljena šele leta 1856 v Vidmu.

Leta 1521 so v Benetkah izšli *Commentarii Aquilejensium* oz. *Commentariorum aquilejensium libri octo, ab ultimis temporibus usque ad inducias quinquennales a. C. 1517*,²² katerih avtor je Giovanni Candido (ok. sr. 15. st.–1528). Med raznolikimi, večinoma neobjavljenimi, deli plodovitega pisca Jacopa di Porcie (1462–1538) so najpomembnejša *Descrizione della Patria del Friuli fatta nel secolo XVI*²³ ter deli, ki obravnavata turška vdora na furlansko ozemlje, *De veteri Forojuliensium Clade in De recenti Forojuliensium Clade a Turcis passa MID. Kalendis Octobris*.²⁴

Za izgubljenost pa velja delo Antonia Franceschinisa (zač. 15. st. – pred 1521) *Commentario delle Cose del Friuli*.²⁵ Odprto pa ostaja vprašanje o domnevnem obstoju kakega historiografskega dela Pietra Passerina (po 1450 – po 1523).²⁶

¹⁷ Delo je še najlažje dosegljivo v: M. A. Sabellico, n.d., vol. III, 565–571. Tudi to Sabellicovo delo je Luigi Candotti prevedel v italijanski jezik: *Per le faustissime nozze di Angelina dal Fabbro con Giuseppe Tomadini. Incendio friulense, 1 novembre 1477: carme di M. Antonio Sabellico*. Udine 1864, tip. Trombetti Murero.

¹⁸ Delo je dosegljivo v: M.A. Sabellico, n.d., vol. III, 578–590. L. Candotti ga je prevedel v italijanski jezik: *Per le faustissime nozze del conte Girolamo di Codroipo colla marchesina Vittoria di Colloredo tributo d'omaggio e d'esultanza. Origine d'Udine. Carme di M. Antonio Sabellico versione libera di L. Candotti*. Udine 1864, Tip. Trombetti Murero, Tip. Jacopo e Colmegna.

¹⁹ Delo je dosegljivo v: M.A. Sabellico, n.d., vol. III, 557–559. Luigi Candotti je tudi to delo prevedel v italijanščino: *Alla co. Amalia Beretta nelle sue nozze col sig. Francesco Muschietti. Difesa dell'Isonzo*. Udine [1863], Tip. Trombetti Murero.

²⁰ Delo je bilo v novem veku večkrat objavljeno, danes pa je še najlažje dosegljivo v zbranem delu M.A. Sabellica, n.d., vol. III, 202–248.

²¹ Niccolò Canussio, *De restitutione patriae*. [Udine] 1990, Casamassima editore.

²² Delo je izšlo v zbirki Johannis Georgius Graevius, *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae* (...). Lugduni Batavorum 1722, vol. VI, IV, 86 sl. ter v Pradamanu leta 1926. Delo je bilo tudi prevedeno v italijanščino: *Commentarii de i facti d'Aquileia*. In Venetia 1544; ponatis Bologna 1969, Forni editore.

²³ Objavljeno je bilo leta 1897 v Vidmu.

²⁴ Obe deli sta, prevedeni v italijanski jezik, z naslovom *Due invasioni dei Turchi in Friuli* izšli leta 1851 v Vidmu.

²⁵ Francesco di Manzano, *Cenni biografici dei letterati ed artisti friulani dal secolo IV al XIX*. Bologna 1966, Arnaldo Forni editore, 98.

²⁶ Isti, n.d., 154–155.

Špela Ledinek Lozej

STAVBARSTVO NA VIPAVSKEM V VALVASORJEVEM SLIKOVNEM GRADIVU

Obsežno Valvasorjevo delo je gotovo najpomembnejši vir za raziskovanje materialne kulture na Kranjskem konec 17. stoletja. O njegovem pomenu za etnologijo je prvi pisal že Ivan Merhar (1910) na začetku preteklega stoletja, zatem pa, če omenim le najpomembnejše, še France Kotnik (1944), Vilko Novak (1986), Janez Bogataj (1990) in Bojana Rogelj-Škafar (1990).

V drugi knjigi *Slave vojvodine Kranjske* (1689)¹ umešča Valvasor Vipavsko dolino in Vipavce k Notranjem, mišljena je seveda Zgornja Vipavska dolina do Hublja, kjer je Kranjska mejila na Goriško. Pravi, da je na Vipavskem veliko vasi,² med katerimi omenja Vrhpolje,³ Orehovo,⁴ Šentvid (Podnanos), Podrago,⁵ Leytenburg (Lože) in Slap⁶. V šesti knjigi, kjer Valvasor opisuje jezik, nošo, šege in navade na Kranjskem, omeni in mestoma tudi opiše bivališča Gorenjcev, Dolenjcev, Uskokov ali Vlahov, Kočevarjev, Hrvatov, Kraševcev, Rečanov in Istranov, le o vipavskih hišah ne pove ničesar. Edine informacije nam nudi grafika Valvasorjevega glavnega bakroreza na Bogenšperku, Andreja Trosta, nastala po risbi Janeza Kocha, o oblačilnem videzu Vipavcev.⁷ Poleg dveh pomenkujočih se moških in treh žena ob strani, torej predstavnikov vipavskega oblačilnega videza, je kot simbol vipavskega vinogradništva upodobljen mož z oprtano brento, v ozadju pa strnjeno naselje ob reki ter grad in ruševine na vzpetinah. Upodobljeno naselje je strnjen trški kraj, ki ga preči reka in povezuje masivni most s tremi loki. Dve stavbi sta pritlični, ostale so eno ali celo dvonadstropne z dokaj strmimi dvokapnimi strehami. Na desni strani izstopa iz gabarita stolp s štirikapnico, stavba pred njim pa ima dimnik ob čelni fasadi. Valvasor je skušal noše umestiti v naravno okolje (Bogataj 1990: 279), zato lahko trdimo, da je v ozadju prikazana Vipavska dolina, ne vemo pa, v kolikšni meri je podoba realistična oziroma ali gre zgolj za reminiscenco na Vipavsko dolino pod grafiko podpisanega risarja Janeza Kocha.

Neposrednejše informacije nam nudijo Valvasorjeve terenske risbe, zbrane v skicni knjigi, ki jo hrani Metropolitanska knjižnica v Zagrebu in je bila leta 2001 izdana v faksimilu. Na terenu izdelane risbe s peresom, tušem ali rdečilom so služile kot direktna predloga za grafike v *Topographi Ducatus Carnioliae modernae* iz leta 1679 in desetletje kasneje za *Slavo vojvodine Kranjske*. Risbe so v grafično tehniko prenašali s pomočjo mehaničnega prenosa glavnih obrisov na bakreno ploščo.⁸ V primerjavi z risbami so grafike bolj shematične, poslopja ostajajo sicer pretežno nespremenjena, le posamezni detajli dobijo konkretnost, pa tudi grafično bolj suhoparno obliko (prim. Stele 1928: 49).

Valvasorjeva pozornost je bila namenjena predvsem gradovom in morebitnim okoliškim trgov in vasem. Na Vipavskem je upodobil grad Lože, Rosenek v Podbrju pri Podnanosu,

¹ V prispevku navajam tekst po drugi, Krajčevi izdaji Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske* iz leta 1877-79, ki jo v Arhivu dr. Henrika Tume hrani Raziskovalna postaja Nova Gorica ZRC SAZU. Ker je pri grafičnem delu za omenjeno izdajo prišlo do velikih sprememb v slikovnem gradivu, sem slike, ki nimajo neposredne predhodnice v Valvasorjevi skicni knjigi za *Topografijo dežele Kranjske* (2001) oziroma v *Topographii Ducatus Carnioliae modernae* (1970 (1679)) (npr. upodobitev vipavske noše iz šeste knjige), primerjala s faksimilirano izdajo iz leta 1970-74 (prim. vire).

² »Wo aber viel mächtst, da find gemeinlich auch Viele, die es essen, und also giebt in diesem Bodem viel Dörfer« (Valvasor 1877, 1: 265-266).

³ »Aberfeld (Uerchpolie) findt man in Wipacher Bodem, und das hat aus dem Masse guten rot- und weissen Wein« (Valvasor 1877, 1: 261).

⁴ »Orehauza, welches eben sowol im Wipacher Boden oberhalb S. Veit gelegen, hat auch keinen schlechten Wein, und diesen nennt man Hunds-Schwanz (Upassiem repo)« (Valvasor 1877, 1: 261).

⁵ »Podraga, so im Wipacher Boden nahe bey S. Veit befindlich, hat viel Weins« (Valvasor 1877, 1: 261).

⁶ »Slap, bey Laytenburg ligend, fast überaus guten und köstlichen Wein ein« (Valvasor 1877, 1: 261).

⁷ Valvasor 1970-1974, 2: 306; prim. sliko št. 29.

⁸ Za podroben opis načina prenosa iz skice v negativ na bakrorezu prim. Stele (1928: 48).

Vipavo, ruševine Starega gradu nad Vipavo ter Podkraj. Skice v mapi so urejene po abecednem redu in oštevilčene. V nadaljevanju prispevka je v oklepaju navedena zaporedna številka skice.

Grad Lože (149) je na Valvasorjevi risbi z rdečilom masivna enonadstropna štirikotna stavba s štirikapno streho. V vogalih ob glavnem vhodu sta dva stolpa. Vhod je poudarjen s kamnitim portalom in z balkonom v prvem nadstropju. Levo od glavnega grajskega poslopja je prav tako nadstropno gospodarsko poslopje, med njima se razteza ograja z vhodom na dvorišče. Pred gradom je ograjen okrasni ali morda zelenjavni vrt, poleg pa njiva z obrezanimi vrbami, ki služijo kot opora vinski trti.⁹ Vinska trta se razteza tudi med drevesi po griču za gradom. Za gričem je strnjena vas, vidimo cerkev in osem poslopij. Stavbe so strnjene okoli cerkve, strehe so dvokapne in relativno strme. Glede na strešni naklon lahko domnevamo kamnito kritino. Vse stavbe, tako vaše kot tudi grajska, so brez dimnikov. Valvasor je z rdečilom upodobljeno naselje kasneje s črnilom označil kot Rosel, torej Erzelj. V enajsti knjigi *Slave vojvodine Kranjske*, abecednem popisu mest, trgov, gradov in samostanov na Kranjskem, kjer je objavljena grafično shematizirana upodobitev gradu, pa Valvasor pravi, da je »nedaleč od gradu lep in prijeten gozdiček, blizu katerega leži na prilično visokem hribu kraj Rosel, kjer najboljša raste na Kranjskem in drugod znano vipavsko belo vino.«¹⁰ Glede na lego¹¹ in fiziognomijo vasi, predvsem pa glede na lego in obliko cerkve, bi prej domnevali, da so upodobljeno naselje bližnje Goče in ne Erzelj. Na Gočah se cerkev nahaja sredi vasi, tudi longitudinalna ladja, orientiranost cerkve proti jugovzhodu in na vhodno fasado prislone zvonik govorijo temu v prid, medtem ko stojita cerkvi sv. Lovrenca in sv. Mihaela na Taboru nad Erzelijem.¹² Sploh pa, če se spremenjenemu terenu navkljub skušamo postaviti na domnevno ravnino Valvasorjeve upodobitve, ne vidimo niti Erzelja, niti Goč, ker obe vasi zakriva hrib.

Druga vipavska podoba iz Valvasorjeve skicne knjige je graščina Rosenek v Podbrju pri Podnanosu (234). Na sliki z rdečilom vidimo manjšo enoladijsko cerkvico s tristrano zaključenim prezbiterijem in zvonikom na preslico, vrh katerega se nahaja križ. Zahodno fasado členijo tri majna okna in polkrožni vhod. Desno je grajsko poslopje, ki sestoji iz treh (ali morda štirih) med seboj povezanih enonadstropnih traktov, kritih z dvokapnico, kar nakazuje morebitno notranje dvorišče. Na čelni strani desnega in na veznem krilu sta s kamnitim polkrožnim portalom poudarjena vhoda, na vzdolžni strani je skromnejši vhod. Na pobočju pred gradom se med obrezanimi vrbami razteza vinska trta. Po Valvasorju naj bi grad postavil oče takratnega lastnika Johanna Frantza Rossettija, njihov prednik pa naj bi zaradi »nedolžno zagrešenega bratomora« utekel iz Bergama.¹³ Ljudsko izročilo ve o Rosettijih povedati še, da so si skušali pomiriti vest zavoljo

⁹ Valenčič meni, da je v vipavskih plantah služilo trti za oporo na njivi rastoče drevje, vrbe in klen, obrezano in napeljeno posebej za ta namen. »Trtni nasadi na njivah so bili namenjeni bolj zaščitni njivskih kultur proti močnim vetrovom kot pa proizvodnji vina. Zato nahajamo v plantah tudi smokve, breskve in murve za zaščito pred vetrom« (Valenčič 1970: 283). Prim. tudi Hrček (1994: 66-67). Drevesa na Valvasorjevi podobi bi bila glede na način obrezovanja lahko tudi murve, ki so bile v 17. stoletju zaradi svilogojstva razširjene na Goriškem in morda tudi na Vipavskem, toda oblika listov govori v prid vrbam. Za opozorilo na murve in informacije o svilogojstvu se zahvaljujem sodelavki Vesni Ličer.

¹⁰ »Ohnweit von dem Schloss ist ein schöner und anmutiger Lust-Wald, von welchem nicht fern auf einem ziemlich hohen Berge der Ort Rosel ligt, allwo die in Crain und anderwertig berühmte weisse Wippacher Weine am Besten wachsen.« Pri opisu gradu omenja še izvor imena, lego, okoliške vinograde, novogradnjo in lastnika Johana Filippa Cobenzla (Valvasor 1977-79, 3: 337).

¹¹ Vse Valvasorjeve risbe kot tudi grafike so orientirane glede na smeri neba; majhna označba daje veliko vrednost dokumentarnosti Valvasorjevih risb.

¹² Domnevo sta potrdila tudi Marija Bajec (roj. Vidrih na Gočah) in Bogdan Bajec iz Ajdovščine. Za posredovanje informacij se najlepše zahvaljujem sodelavki Jasni Fakin Bajec.

¹³ »Die Stifter und Erbauer dieses Schlosses waren die Herren Rossetti, welche sich auch davon schreiben. Ich finde in Originalien wie auch vidimirten glaubwürdigsten Schrifften, dass dieser Herren Rossetti, (so von Ferrara wegen eines, unbekandter-weis und also unschuldig-verübten Bruder-Mords auf Bergammo entronnen,) ihre Vorältern schon vor mehr als dreyhundert Jahren im hohen Adelsstande gelebt. Damit ich aus unzehligen diesen einigen zum Beweis anführe, so lebte zu Bergamo im Jahr 1367 der edle Herr Horatius de Rossetti; welcher dieses Schloss von Grund auf ganz neu aufgeführt und Roseneck benamset, und sich also davon

bratomora z zidanjem grajske kapele, čemur naj bi prvotno služila upodobljena cerkev sv. Kozme in Damjana. Vendar je bila cerkev, kot izpričujejo arhivske listine v župnijskem arhivu, posvečena že 9. maja 1503, medtem ko postavljajo raziskave nastanek gradu v obdobje med koncem 16. in sredino 17. stoletja (Rosa 1996: 207). Neugodne vremenske razmere v Zgornji Vipavski dolini za bivanje pa nam predloči zapis ob bakroreznem odtisu Roseneka v *Slavi vojvodine Kranjske*, kjer omeni »veter, imenovan burja, ki ne sili zgolj naloženih tovarnih konj s cest, ampak, kar je skoraj neverjetno, celo strehe s biš.«¹⁴

Tretja za raziskovanje stavbarstva na Vipavskem zanimiva risba z rdečilom je grad Trilleck ali Podkraj (313), ki leži na poti od Cola proti Hrušici. Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* opiše lego naselja na sredi hriba, brez ravnine, na mimoidoči podeželski cesti med Ljubljano in Gorico.¹⁵ Grajska stavba sestoji iz osrednjega nadstropnega dela nad visokim pritličjem, kateremu je na južni strani prislonej krajši prečni krak in manjši pritlični prizidek z enokapno streho, na severni strani pa stolp. Stavba je prekrita z dvokapno streho in brez dimnikov. Detajl, ki pove veliko o takratni bivalni kulturi, je straniščni pomol, o čigar nedvoumnosti priča temna lisa pod njim. Zanimivo je, da je bakrorezec na grafiki, objavljeni v *Topographii Ducatus Carnioliae modernae*,¹⁶ omenjeno sled izpustil, močno pa povečal okno pod straniščem, kar kaže na mehaničnost pri izdelovanju in neobčutljivosti grafike za detajle v primerjavi z risbo. Nedaleč od gradu sta še nadstropno in manjše pritlično poslopje, v levem delu risbe pa je masivna dvonadstropna stavba, krita s štirikapno streho. V grmovju desno od gradu se skriva večje leseno, glede na manko okenskih površin verjetno gospodarsko poslopje. Na skrajnem desnem robu sta še dve stavbi in manjša cerkev s triosminskim prezbitერიem, prislonej zakristijo in zvonikom na preslico nad vhodom.¹⁷ Če je zvonik na preslico odraz do tod segajočega primorskega kulturnega vpliva, pa se po drugi strani struktura naselja in stavbe razlikujejo od tistih v dolini. Stavbe so masivnejše, predvsem pa višje, celo dvonadstropne. Kot gradbeni element se pojavi les, katerega raba je spričo bližine hrušiških gozdov razumljiva. Podkraj sodi, za razliko od Vipavske doline, v arhitekturnem oziru že v območje trnovske arhitekturne krajine, katere značilnosti so samotne kmetije ali zaselki, združeni v male gručice ali razpršeni po pobočjih (Fister 1993: 62).

Na zadnjih dveh vipavskih risbah iz Valvasorjeve skicne knjige pa sta Stari grad (345) in Vipava (344). Na prvi so zgolj ruševine gradu, obrambnih stolpov in poslopij znotraj obzidja, ki pričajo o opuščenosti gradu konec 17. stoletja.¹⁸

Bolj zanimiva je risba s tušem »mesta in trga Vipave (344)«,¹⁹ narisana z vzpetine severovzhodno nad naseljem. Reka deli naselje na stari (»die alte burg«) in novi del (»die nye burg«), ki ju povezuje masiven, kamnit dvoločni most. Na današnjem mostu se nahaja plošča, ki ga datira v prvo desetletje 19. stoletja (prim. Ščukovt 1994: 233), Valvasorjeva upodobitev pa izpričuje, da je

»freyherr von Rosenegkh« schreiben. Jetziger Besitzer ist sein hinterlassener Sohn, Herr Johann Frantz Rossetti Freyherr von Rosenegkh« (Valvasor 1977-79, 3: 472-473).

¹⁴ »Ob nun schon dieser Rosenegker Boden einen so herrlichen Wein zeuget, regiert doch allhie zu Winters-Zeit ein so erschrecklichstarcker Wind, Burja benamset, der nicht nur die beladene Saum-Ross aus dem Wege zu weichen nothigt, sondern so gar, welches fast unglaublich, die Obdächer von denen Häusern abdeckt und hinweg führet.« V poglavju o Roseneku omenja še nenavadni sij na šenviškem zvoniku ter najboljše vipavsko vino, kindermacher, ki raste v okolici (Valvasor 1877-79, 3: 473).

¹⁵ »Unter dem Schloss, nemlich weiter dem Berg hinab, ist ein tieffer Graben, und über dem Schloss erhöhet sich der Berg gewaltig, also das es in der Mitten des Gebirges seinen Stand hat. ... Es liegt dieses Schloss acht Meilwegs von Laybach, eine von Wippach und vier von Görtz, zwischen Laybach und Görtz an der allda vordere gehenden Land Strassen, welche von gemeldter Stadt Laybach aus Wippach, Görtz und selbige Oerter reiset. Um das Schloss herum lässt sich die geringste Ebne nicht blicken.« Tudi tu opozori Valvasor na zoprn močan veter v zimskem času, omeni pa še lastnike gradu in bližnji gradič »Pod velbom« (Valvasor 1877-79, 3: 600).

¹⁶ Prim. Valvasor (1970), slika številka 273.

¹⁷ Po vsej verjetnosti gre za cerkev sv. Duha na Gori nad Podkrajem (prim. Vidmar 2004: 150-151).

¹⁸ V *Slavi vojvodine Kranjske* je Valvasor ob objavljenem bakrorezu zapisal: »Das alte Wippach war auf einen steinten Hügel erbaut, ist aber jetzt völlig zerstört und verödet, wie in beygefügtten Figur zu sehen« (Valvasor 1877-79, 3: 653).

¹⁹ »Die burg und Marckht Wipach«, kot je na rob risbe zapisal avtor (Valvasor 2001: 344).

podoben most stal že konec 17. stoletja. Staro mesto, ki pripada, kot piše Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske*, Edlingom (Valvasor 1977-79, 3: 653), je utrdbenega značaja, pri mostu je okrogel obrambni stolp, tako imenovan Baumkirchnerjev turn, in obzidje s trikotno poudarjenim vhodom na večje dvorišče. Južno od dvorišča je dvo- ali celo trinadstropno bivalno poslopje s stranišnim pomolom na zunanji strani in manjša kapela z odprtim zvonikom, ki ju povezuje zid s cinami. V skrajnem levem vogalu je stolpasta dvonadstropno poslopje, od katerega se proti vzhodu med Vipavo in dvoriščem razteza nekoliko nižji zid z izhodom k reki. Na severni strani je nižje gospodarsko poslopje, ki ima ob reki nameščenih pet vodnih koles. Vodna kolesa so lahko služila poganjanju žag, mlinov ali pa preskrbi stanovanj s tekočo vodo. Gre za srednjeveški taborni kompleks, ki je še danes zaključena naselbinska celota. Obzidje so sezidali na cesarjev ukaz okrog leta 1478, ko so po vipavskem pustošili Turki, osrednja rezidenčna palača pa je bila zgrajena 1653, na kar opozarja letnica na portalu (prim. Ščukovt 1994: 229). Lanthierijev grad v novem delu mesta ima kamniti vhodni portal in balkon nad Vipavo, most do gospodarskega dela je preprost, verjetno lesen in brez ograje. Kamnit most z balustradami bo izgrajen šele leta 1702 (Može 2000: 50). Gospodarski del sestoji iz več stavb, preko stopnic in mostovža nad reko je gospodarsko dvorišče povezano celo z grajskimi prostori. Sredi gospodarskega dvorišča je manjša stavba z odkrito streho. Za vodno kolo na Vipavi pa je dokumentirano, da je služilo preskrbi grajskih prostorov s tekočo vodo (Može 2000: 80). Na strehi Lanthierijevega gradu je kar pet visokih dimnikov; teh ne opazimo na nobeni drugi strehi, kar govori o urejenem ogrevanju in odvajanju dima iz grajskih bivalnih prostorov. Na levi strani je tudi stranišni pomol. Ostale stavbe v novem delu mesta ločimo v dve skupini; v višjem gabaritu nanizane stavbe desno od Lanthierijevega dvorca, za katerimi se raztezajo dvorišča in vrtovi, ter manjše pritlične ali nadstropne stavbe okoli cerkve in na vzhodnem obrobju naselja.²⁰ Med njimi je izstopajoča le masivna nadstropna stavba s stolpiči poudarjenimi vogali in štrikapno streho. Poleg cerkve sv. Štefana z velikim triosminsko zaključenim prezbiterijem je obrambni stolp, ki je v nadstropju, preko mostovža povezan s cerkvijo. Funkcijo zvonika je dobil šele kasneje, z barokizacijo, v Valvasorjevem času so zvonovi viseli še v odprtem zvoniku nad zahodno fasado.²¹ Valvasorjevo prizadevanje po čim večji dokumentarnosti risbe kaže označba smeri vodnega toka s puščico, na drugi strani pa senca za drevesom na skrajnem levem robu slike odraža tudi njegove likovne ambicije.²²

Risbe z Vipavskega nam kažejo razlike med velikimi grajskimi poslopji in manjšimi vaškimi stavbami, torej med socialno pogojenimi različnimi načini bivanja v gradu, trgu in vasi. Razlike pa so tudi med samimi gradovi, če primerjamo na primer Lanthierijev grad v Vipavi ali pa grad Lože z Rosenekom, se zdi slednji zgolj večja kmečka domačija. Opazni so tudi razločki med naselji v Vipavski dolini in med višje ležečim Podkrajem, tako v strukturi naselja, kot v samih stavbah in gradbenem materialu. K dokumentarni vrednosti doprinesejo Valvasorjeve označbe strani neba in vodnega toka. V primerjavi z grafičnimi odtisi so Valvasorjeve risbe neposreden terenski dokument, informacije so natančnejše in neshematizirane. Kljub temu, moramo biti tudi pri risbah previdni, kot nam govori primer gradu Lože z Gočami oziroma po Valvasorjevem mnenju Erzelm v ozadju. Toda nenazadnje je kritičnost potrebna pri sleherni obravnavi pričevanj, saj so ta vedno plod osebne (pri)krojitve motivov. Čeprav v Valvasorjevi šesti knjigi pogrešamo eksplicitne omembe bivališč Vipavcev, je njegovo slikovno gradivo bogat vir za raziskovanje stavbarstva in bivalne kulture Zgornje Vipavske doline v drugi polovici 17. stoletja.

²⁰ Andrejka Ščukovt, konservatorica na novogoriškem Zavodu za varstvo kulturne dediščine, meni da gre pri razporeditvi stavb okoli cerkve še za srednjeveško parcelacijo z adicijo (Ščukovt 1994: 229).

²¹ Ko so 1556 na novo zgradili cerkev, kot izpričuje napis na stranskih portalih, so najbrž postavili tudi omenjeni stolp in ga v 18. stoletju spremenili v zvonik ter pokrili s čebulasto streho. Cerkev je bila med 1679 in 1750 podaljšana proti zahodu, tako da se sedaj stika z zvonikom (prim. Vidmar 2004: 214).

²² V *Slavi vojvodine Kranjske* je pri opisu Vipave za etnologa zanimiva tudi omemba fužine, papirnega mlina ter suknarne (Valvasor 1877-79, 3: 655).

LITERATURA IN VIRI:

- BOGATAJ, Janez 1990: Načini in tehnike Valvasorjevega dela in njihov pomen za narodopisje. V: VOVKO, Andrej (ur.): *Valvasorjev zbornik: Ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske: Referati s simpozija v Ljubljani*, 270-282. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- FISTER, Peter 1993: *Arhitekturne krajine in regije Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije, Zavod RS za prostorsko planiranje.
- HRČEK, Lojze 1994: Vinogradništvo na Vipavskem. V: KOLOINI, Borut (ur.) in Andrej MALNIČ (ur.) 1994: *Vipavski izbor: zbornik spisov ob sto letnici vinarske zadruge Vipava*, 65-84. Vipava: Agroind Vipava 1894.
- KOLOINI, Borut (ur.) in Andrej MALNIČ (ur.) 1994: *Vipavski izbor: zbornik spisov ob sto letnici vinarske zadruge Vipava*. Vipava: Agroind Vipava 1894.
- KOTNIK, France 1944: Pregled slovenskega narodopisja. V: Ložar, Rajko: *Narodopisje Slovencev 1*, 21-52. Ljubljana: Klas.
- KRAGELJ, Joško 1997: Podružnična cerkev sv. Marjete v Podkraju: ob stoletnici župnije. Podkraj: Župnijski urad.
- MERHAR, Janez 1910: Valvasor als Ethnograph: Eine Charakteristik. *Auszug aus dem Jahresberichte des k. k. Staats-Gymnasium in Triest 60*. Triest: (b. n.).
- MOŽE, Ivan 2000: *Gremo v trg: Vipava v prvi polovici 20. stoletja skozi objektiv Ivana Možeta* (ur. Metka NUSDORFER VUKSANOVIC). Nova Gorica: Pokrajinski arhiv.
- ROGELJ – ŠKAFAR, Bojana 1990: Grafike Valvasorjevega kroga kot vir za etnologijo. V: VOVKO, Andrej (ur.): *Valvasorjev zbornik: Ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske: Referati s simpozija v Ljubljani*, 323-343. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- ROSA, Jurij (ur.) 1996: *Št. Vid – Podnanos: Zbornik prispevkov o kraju in njegovi zgodovini*. Nova Gorica: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.
- STELE, France 1928: Valvasorjev krog in njegovo grafično delo. V: *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 9*, 5-50. Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo.
- ŠČUKOVT, Andrejka 1994: Poselitev in tipologija ljudskega stavbarstva v mestu Vipava. V: KOLOINI, Borut (ur.) in Andrej MALNIČ (ur.) 1994: *Vipavski izbor: zbornik spisov ob sto letnici vinarske zadruge Vipava*, 229-234. Vipava: Agroind Vipava 1894.
- VALENČIČ, Vlado 1970: Vinogradništvo. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog. 1. Agrarno gospodarstvo*, 279-308. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- VALVASOR, Johann Weichard 1877-1879 (1689): *Die Ehre des Herzogtums Krain*. 1-4. Rudolfswerth: J. Krajec.
- VALVASOR, Janez Vajkard 1970 (1679): *Topographia Ducatus Carnioliae moderna*. Ljubljana, München: Cankarjeva založba, R. Trofenik.
- VALVASOR, Janez Vajkard 1970-1974 (1689): *Die Ehre des Herzogtums Krain: Die Ehre dess Hertzogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigendliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes*. 1-4. Ljubljana: Mladinska Knjiga, München: R. Trofenik.
- VALVASOR, Janez Vajkard 2001: *Topografija Kranjske: 1678-79*. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.
- VIDMAR, Luka (ur.) 2004: *Leksikon cerkva na Slovenskem. Škofija Koper 11. Dekanija Vipavska 1 – 2*. Celje: Mohorjeva Družba.

Petra Kolenc

MED TISKARNO IN KNJIŽNICO NA GORIŠKEM V 19. STOLETJU

Moderni civilizacijski procesi, ki so zaznamovali razvoj evropskih družb na prehodu iz 19. v 20. stoletje (deagrarizacija, urbanizacija, industrializacija, razmah šolstva...), so z zamikom doleteli tudi meščane na Slovenskem. Meščanski življenjski slog v slovenskih deželah pravzaprav ni imel pravih razmer, da bi se razvil v takšni meri, kot se je to dogajalo v večjih evropskih mestih,¹ kar se je zrcalilo tudi na tedanjem slovenskem knjižnem trgu. Skromno število bralnega občinstva (konec 18. stoletja je bilo samo 3% pismenih Slovencev)² je zaznamovalo knjižni trg z majhnostjo in nerazslojenostjo. Večina slovenskih tiskov se je v začetku 19. stoletja pojavila v cerkvenem in šolskem okolju, na katero je bilo tudi omejeno bralno občinstvo. Knjige z religiozno vsebino so običajno dopolnjevali priročniki za kmeta, preproste povesti in pesmi, ki so jih pisali duhovniki.³

Zlasti akademsko usmerjeni meščanski krogi⁴ niso bili pripravljeni konstantno konzumirati ideologije domačijske književnosti, ki se je ozirala predvsem na kmeta in njegovo življenje. Zato je tudi pozen začetek našega sodobnega založništva posledica dejstva, da Slovenci do konca 19. stoletja nismo imeli srednjega sloja, ki bi bil dovolj velik uporabnik slovenskih leposlovnih in znanstvenih del (Kovač, 1999). Prav tu je potrebno iskati vzroke za skromno stanje slovenskega založništva pred nastopom Lavoslava Schwentnerja (1865-1952), začetnika sodobnega slovenskega založništva. Na Goriškem je to vlogo imel Andrej Gabršček, ki je v svojih elitnih zbirkah poskrbel za natis prvega prevoda romana *Bele noči* (1895) Dostojevskega in Shakespearovega *Hamleta* (1899).

Srednje velika mesta na Slovenskem, kamor je tedaj nedvomno sodila tudi Gorica, so v sicer provincialnem zaledju razvijala jedra novega meščanstva. Tja so se poleg obrtnikov, trgovcev in tovarnarjev v drugi polovici 19. stoletja že umeščali novi liki izobražencev: odvetniki, državni uradniki, tehniki, inženirji, zdravniki, profesorji. Meščanstvo, izhajajoče iz fevdalne tradicije, je bilo prej izjema kot pravilo. Meščani so se tako med seboj razlikovali glede na premoženje, poklic in izvor. Gorica se je v 19. stoletju že razširila izven srednjeveškega obzidja. Zgrajene so bile nove, širše ulice, kjer so si premožni Goričani postavljali bogato okrašene vile. Leto 1860 je s pridobitvijo železnice pomembno vplivalo na gospodarsko usodo in oblikovanje samega mesta. Milo podnebje je v Gorico privabilo številne avstrijske visoke uradnike, ki so si v mestu poiskali svoj novi dom. Med meščani je bil prisoten močan italijanski element, ki je zasedal v mestu pomembne položaje in službe. Plemstvo je bilo po večini nemškega in italijanskega izvora. Slovencev in Furlanov je bilo v mestu malo (Waltritsch, 1997). Kljub temu je goriški prostor v 19. stoletju izoblikoval potrebne instrumente, ki so pozneje vplivali na oblikovanje slovenske javnosti in njenega bralnega občinstva tudi v Gorici. Začetke pa je potrebno iskati že prej.

¹ »Edino primerljivo mesto z vso razvijajočo infrastrukturo je bil Trst, ki je hkrati omogočal razvoj meščanske kulture med literaturo in glasbo, kar se je v 19. stoletju na Slovenskem prebujalo tudi po tem, ko je nemščino kot meščanski razredni jezik začela vse bolj izrinjati uporaba lastnega – slovenskega jezika« (Grdina, 1995, str. 45).

² Statistične podatke v besedilu povzemam po Hladniku (1985).

³ Leta 1851 je bilo ustanovljeno Društvo sv. Mohorja, kasneje preimenovano v Družbo sv. Mohorja, ki se je pri svojem delu naslonilo na cerkveno organizacijo in širilo svoje bralno občinstvo v skoraj vsako vas s slovenskim župnikom. Vsako leto je Družba sv. Mohorja izdala 5 do 7 novih knjižnih naslovov in dve vsakoletni stalnici Koledar in Slovenske večernice. Konec šestdesetih let 19. stoletja je imela že 14.000 članov (Rybař, 1989).

⁴ Leta 1864 so ustanovili slovensko Matico, meščansko ustanovo, ki je objavljala pretežno tiske znanstvene narave (Rybař, 1989).

Prvi tiskarji⁵ so prišli na Goriško sredi 18. stoletja. Morda tako pozno zato, ker so v bližini tiskarsko močno razvite Benetke prevzemale tiskanje vseh pomembnejših besedil tega prostora.⁶ Leta 1754 je na Goriško prišel dunajski tiskar Janez Tomaž Trattner, še istega leta se mu je na poziv Goričanov pridružil Josip Tommasini iz Benetk, ki je bil leta 1764 edini tiskar na tem območju. Leta 1777 je prevzel njegovo delo sin Jakob, kot sodelavec se mu je pridružil Josip Coletti. Naročila upravnih, cerkvenih in privatnih interesov so hitro naraščala, tako je leta 1773 v Gorici odprl svojo tiskarno Valerio de Valeri iz Čedad, njegovo delo so nadaljevali sinovi. Skoraj vse omenjene tiskarne so se ohranile do začetka 19. stoletja, Valerijeva pa do revolucije 1848, ko jo je prevzela tiskarna Janeza Krstnika Seitz.⁷ Prve slovenske besede so bile v Gorici natisnjene pri Tomassiniju že leta 1779, ko je prvi slovenski goriški pesnik Jožef Andrej Lavrin (1743-1808) sodeloval v zbirki prigodic⁸ v čast grofu Janezu Filipu Cobenzlu, ki je imel posestva na Goriškem in Kranjskem (BSL). Gorica je dobila prvo slovensko knjigo v letu 1786, ko so pri Tomassiniju »Vu Cesarski Krajleuski prefrajani Stiskarnizi« natisnili »Zerkoune pesmi litanie, inu molitue per boshji slushbi« (Grossi, 2001).

Na Goriškem je v tistem času obstajala prav posebna tiskarna: Staničeva tiskarna na Banjšicah. Valentin Stanič (1774-1847), tedaj kaplan na Banjšicah, je majhno ročno tiskarno v košu pritovoril iz Gorice in 1807 postavil črke, tiskal in vezal knjižice.⁹ Kasneje je tiskarnico prenesel v Ročinj, kjer je s svojimi preprostimi tiski širil slovensko besedo.¹⁰ Banjškarji in Ročinjci so bili verjetno ponosni, kajti na Slovenskem takrat ni bilo vasi, kjer bi izhajala tiskana slovenska beseda. Čas, ki ga je Valentin Stanič preživel v Gorici, pa je nedvomno pomemben za to, da so se slovenske knjige pričele tiskati¹¹ in širiti med rojake v samem mestu. Stanič je bil tudi prvi, ki je še pred čitalniškim obdobjem naročal večje število izvodov slovenske periodike¹² in jo razdeljeval med ljudi. Okoli leta 1840 je na svojem domu osnoval nekakšno prvo knjigarno. K njemu so po slovenske knjige prihajali številni Slovenci, predvsem študentje (Bratuž, 1998). Leta 1842 je na prošnjo Matije Čopa, naj mu sporoči podatke o slovenskih goriških tiskih, izdal katalog knjig od Vodnikovega časa do leta 1840, ki jih je bilo tedaj možno kupiti v Gorici (SBL, Zv. 10).¹³

V prvi polovici 19. stoletja je slovensko kulturno tradicijo med goriškimi tiskarji nadaljevala družina Paternolli,¹⁴ ki je v Gorici delovala do prve svetovne vojne in je zaslužna za izdajo številnih slovenskih knjig. Omenimo še nekaj posameznikov, ki so se v tistem času pojavili kot tiskarji in založniki slovenskih knjig in periodičnih naslovov. V letu 1857 se je v Gorici pojavil Anton Sochar. Karel Mailing je tiskal med 1874 in 1880, ko se je njegova tiskarna združila s Hilarijansko tiskarno, iz katere so prihajali predvsem duhovno in politično katoliško usmerjeni tiski. Tu sta bila še manj znana Ferdinand Wokulat (1873-1896) in Leopold Leban, ki se ga je v

⁵ Tiskarji, založniki in knjigarnarji, knjigotržci so se v preteklosti pojavljali v eni osebi. Šele kasneje, konec 18. stoletja, se ločijo tiskar od založnika in založnik od knjigarnarja. Podatke o tiskarjih v nadaljevanju povzemam po Gallarottijevi (2001).

⁶ Janez Svetokriški (1647-1714) je svoji prvi dve knjigi pridig *Sacrum promptuarium* tiskal v Benetkah.

⁷ Tiskarna je v drugi polovici 19. stoletja natisnila več pomembnih slovenskih knjig in časopisov, omenimo *Gospodarski list* (1869-1876), *Sočo* (1871), *Kmetovalca* (1877).

⁸ Zbirka z naslovom *Raccolta di composizioni e di poesie italiane, latine, francesi, friulane, tedesche, cragnolie, inglesi...* vsebuje dve pesmi v slovenskem jeziku, eno pripisujejo Juriju Japlju, drugo pa omenjenemu prvemu goriškemu pesniku.

⁹ Iz tega časa je znana samo ena tiskana nabožna pesem »*Pesm per predomishlovajnu Jesusoviga terplenja*« (1807), ki je izšla iz njegove lastne primitivne tiskarne (SBL, Zv. 10).

¹⁰ Med leti 1813 in 1818 je v svoji tiskarnici natisnil Japljev prevod pesmi *Sacris solemniis* in še več svojih pesmi (Brecelj, 1973).

¹¹ Sam v Gorici ni tiskal, pač pa je to prepustil Petru Valeriju Paternolliju oz. bratom Matiužu v Vidmu (Brecelj, 1973).

¹² Bleiweisove *Kmetijske in rokodelske novice* in Slomškove *Drobtinice* (Bratuž, 1998).

¹³ Katalog z naslovom »*Perporozhenja vredne bukvize sa Slovenze, ki se tudi v Gorizi vdobijo*«, je vseboval seznam 109 slovenskih knjig, ki so izšle med leti 1810 in 1840 (SBL).

¹⁴ Janez Paternolli je 1845 po smrti očeta Ignacija, ki je v Gorico prišel leta 1837, nadaljeval s tiskarno in založbo, ki se je osredotočila predvsem na izdajo časnikov in časopisov (Planissi, 2003).

letu 1876 omenjalo kot goriškega tiskarja. V osemdesetih letih 19. stoletja sta odprla svojo tiskarno Giuseppe de Pallich (1883-1900) in markiz Anton Obizzi (1889-1899). Tudi onadva sta prispevala k širjenju tiskanih knjig v slovenskem jeziku. Ob koncu stoletja je delovala tiskarna Coppag & Skert, v devetdesetih letih 19. stoletja pa je v Gorici lastno tiskarno odprl Andrej Gabršček. Z njo se je kmalu uveljavil v slovenskem delu Goriške. Pri njem so se tiskali časniki Soča, kasneje Nova Soča, Primorec, v slovenskem duhu pisan nemški list *Adriatische Post*, mesečnik za zdravje *Knajpovec*, znanstvena revija *Veda* itd. Poleg periodičnega tiska je založba na trg ponudila pet različnih knjižnih zbirk (Slovanska knjižnica, Slovenska Talija, Knjižnica za mladino, Salonska knjižnica, Svetovna knjižnica), ki so zaznamovale uredniško politiko ene najpomembnejših goriških založb in tiskarn. Znotraj omenjenih zbirk je izšlo več kot dvesto snopičev leposlovnih knjig v slovenskem jeziku. V dvajsetih letih, kolikor je tiskarna delovala, je bilo izdanih več kot štiristo knjig, med njimi veliko prevodov s področja slovanskih in drugih književnosti. Tudi cenovno so bile knjige dosegljive skoraj vsem, saj je Gabršček s svojo poslovno zvitostjo knjižice prodajal kot časopisno gradivo (Cuder, 1996). Ob koncu stoletja je bila v Gorici ustanovljena Narodna tiskarna, ki jo je vodil deželni in državni poslanec, duhovnik Anton Gregorčič. Omenjene tiskarne so prek slovenske tiskane besede, skozi 19. stoletje pripomogle k širjenju slovenskega bralnega občinstva na Goriškem, kar je primerljivo z odstotkom beročih Slovencev, ki se je do leta 1880 povzpelo na 80 %.

Revolucionarni čas je zaobjel tudi goriški prostor. Spodbudil je živahno družbeno gibanje, ki je v javnosti organiziralo slovensko narodno zavest. Prizadevanja vplivnih osebnosti v gospodarstvu, politiki in šolstvu ter nagel razvoj periodičnega in siceršnjega tiska so v Gorici oblikovali temelje slovenskega kulturnega življenja. Ustanavljala so se številna slovenska društva, čitalnice in druge slovenske organizacije.¹⁵ Čitalniško gibanje, katerega glavni namen je bil »*čitanje al branje časopisov in knjig, pisanih v raznih evropskih jezikih*« (Žmuc, 1999, str. 31), je hkrati okrepilo nastajanje knjižnic. Zbiranje knjig in časopisov se je začelo tudi v ostalih društvenih knjižnicah, ki so se ustanovljale poleg društev. Članom so tovrstne knjižnice nudile številne slovenske in tuje znanstvene, leposlovne knjige, revije, časnike ter druge publikacije. »*Sploh pa je dovolj, če rečem, da človek ne ve, kje bi se lotil čtiva, ko pride na večer v to sicer malo, a izobraževalnih sredstev polno čitalnico*« (Regent, 1958, str. 15), je za društveno knjižnico Ljudskega odra sicer v Trstu zapisal njihov zvesti član. Slovensko prisotnost v mestu je potrjevalo tudi število izdanih slovenskih periodičnih tiskov. Pomemben je podatek, da je v Gorici od leta 1862 do prve svetovne vojne izhajalo več kot trideset različnih periodičnih naslovov.¹⁶ Tja se je namreč naseljevala slovenska inteligenca, ki je gradila temelje slovenski identiteti. Slovenci v mestu sicer nikoli niso predstavljali večine, v deželi Goriško-Gradiščanski pa so imeli dvotretjinsko večino.

Pri vzpostavljanju slovenske identitete v Gorici je že zgodaj v 19. stoletju imelo eno pomembnejših vlog bogoslovno semenišče,¹⁷ ki so ga po jožefinskih reformah 1782 ponovno odprli leta 1818. Tedaj je semenišče moralo zbrati pod svoje okrilje zapuščino ukinjenih redov, ki so bili v preteklosti nosilci verske izobrazbe na Goriškem. Tako je to do 40. let 19. stoletja pridobilo več kot 10.000 knjižnih enot in semeniška knjižnica je postala do 1851, ko jo je urejal eden tedaj najbolj učenih Slovencev na Goriškem, Štefan Kociančič, s fondom 11.124 del v skoraj 17.000 zvezkih, ena večjih knjižnic v Gorici. Žal je bila dostopna samo gojencem in profesorjem semenišča, v svoji zbirki pa je vse do danes ohranila 231 knjig slovenskih avtorjev iz 19. stoletja (Podreka, 2000). Kako je bilo z ostalimi goriškimi knjižnicami sredi 19. stoletja nam zgovorno priča odstavek, ki ga je leta 1854 zapisal Štefan Kociančič: »*Bili so časi, da smo imeli v*

¹⁵ 10. maja 1848 je bilo v Gorici ustanovljeno prvo slovensko društvo »Slavjansko bravno (čitavno) društvo«, ki je že leto kasneje štel 160 članov. Leta 1862 je dobila na Travniku svoje prostore »Slovenska čitavnica«, ki so se ji kasneje pridružile še čitalnice v manjših krajih okoli Gorice, v Solkanu, Pogori, Štandrežu (Waltritsch, 1999).

¹⁶ Omenimo nekaj pomembnejših: *Umni gospodar* (1863-1865), *Domovina* (1867-1869), *Soča* (od 1871-1815), *Glas* (1872-1875), *Rimski katolik* (1888-1896) (Plesničar, 1940).

¹⁷ V prvem obdobju so bili vsi semeniški profesorji Slovenci. Ti so kmalu zaznali pomen prisotnosti slovenščine v goriški javnosti in že leta 1840 uvedli tečaj slovenskega jezika za semeniščnike.

Gorici mnogo lepih in dragocenih bibliotek...Ali sovražni zob časa in neprijazne okoliščine so nam skorej vse odpravile. Samostan...Karmelitov, ki so satnovali na Kostanjevici, kjer sedaj Frančiškani prebivajo, in pa grofi Lantieri so imeli znamenite biblioteke, od katerih ni več ne duha ne sluba....Imenitne slike od slavnih umetnikov nahajale so se skorej v vsaki plemeniti hiši, poimence pri grofu Attems, Koroniniu, Lanthieriu...Biblioteke so bile razprodane, slike ravno tako» (Kociancič, 1854, str. 274).

Še en pomemben učenjak je imel v goriškem prostoru zasluge za razvoj dragocene knjižnice na Kostanjevici nad Gorico. Tu je jezikoslovec, pater Stanislav Škrabec (1844-1918) preživel 42 let svojega delovanja. Na domači redovni dvorazredni gimnaziji je poučeval slovenski, hrvaški, latinski in grški jezik. Sam je študiral slovenska narečja in zgodovino drugih evropskih jezikov. Že tedaj je imel zajetno zbirko temeljnih slovenskih del Trubarja, Bohoriča, Dalmatina, Hrena. »Njegova celica v Gorici je bila prostorna in je imela dvoje oken. V njej je bila preprosta postelja, pisalna miza, klečalnik, par stolov in par podob, na oknih nekaj loncev s cveticami, sicer pa povsod same knjige, ne samo po omarah, temuč tudi na klečalniku, na postelji, po tleh, sploh povsod.[...] Če stopiš k njemu v celico, zdi se ti, da si stopil v knjižnico, kjer sedi za mizo, obteženo s knjigami in drugimi pisani mož učenjak» (Breznik, 1918, str. 221). Leta 1880 je pri Hilarijanski tiskarni začel izdajati Cvetje z vrtov Sv. Frančiška »menda prvi slovenski mesečnik, ki je imel izhajati v platnicah«, kjer se je kot pisec in kasneje urednik boril »za pravo izreko [slovenščine] in njej primerno pisavo« (Breznik, 1918, str. 221). V ta namen je Škrabec za knjižnico pridobil mnoga znanstvena dela, ki so mu jih pošiljali v oceno in dar številni znanstveniki iz vsega sveta. Bogata kostanjeviška knjižnica, ki je že tedaj imela knjige iz 16. stoletja, pridobljene pretežno z ukinitvijo frančiškanskega samostana na Sveti Gori,¹⁸ je za čas patra Stanislava Škrabca še naraščala vse do prve svetovne vojne, ko je moral tudi Škrabec zapustiti samostan in za sabo »pustiti vso knjižnico, mnogoštevilna in dragocena dela« (Breznik, 1918, str. 226).

V Gorici je tedaj že delovala javna oz. licejska knjižnica Studienbibliotek,¹⁹ ki je imela kvalifikacijo študijske pokrajinske knjižnice, imela je celo pravico do prejemanja obveznega izvoda z primorskega območja. Med 1825 in 1828 so v njej sistematično katalogizirali 4710 knjižnih enot, ki so jih pridobili zlasti iz lokalne jezuitske zbirke. Avstrijski državni ukrepi so tedaj preoblikovali gimnazijske knjižnice v javne kulturne institucije. Goriška licejska knjižnica je tako postala ena izmed šestih študijskih knjižnic v avstrijskem cesarstvu, ki jih je financirala država (Slokar, 1997).²⁰ Odprta je bila za vsakogar, vendar pa so vanjo zahajali zgolj študentje in izobraženci, ne pa širši krog goriškega bralstva (Gallarotti, 1997). Do leta 1858 je knjižnica imela vpisanih že 9962 knjig, do konca stoletja pa se je njen fond povečal za več kot 20.000 enot.

Od druge polovice 19. stoletja je v Gorici rasla majhna občinska knjižnica.²¹ Prvotni fond je pridobila s knjižnimi darovi meščanov. Leta 1886 pa je knjižnico obogatil nakup zbirke rokopisov in knjig Giuseppeja Domenica della Bona (1790-1864), raziskovalca krajevnega zgodovine, bibliofila, avtorja različnih zgodovinskih esejev in zbiralca knjig. Ni nam znano, koliko knjig je tedaj štela knjižnica, ki so jo formalno odprli leta 1886, dejansko pa 1893, ko je že imela prvega knjižničarja, ki je knjige inventariziral in katalogiziral. Meščani so bili o odprtju knjižnice obveščeni s plakati. Povabljeni so bili tudi k darovanju knjig s krajevno zgodovinsko in kulturno vsebino. Fond knjižnice je tedaj štel že 3700 knjig. Meščanom Gorice je bila na razpolago tudi ljudska knjižnica, ki je bila 1876 pridružena čitalnici. Leta 1861 je deželni zbor v Gorici ustanovil tudi knjižnico muzeja, katere naloga je bila zbirati publikacije v zvezi z mestom in pokrajino (Gallarotti, 1997). Podatkov, ki bi nakazovali, kako pomembne so bile omenjene knjižnice za slovensko bralno občinstvo, ni. Sklepamo lahko, da je bila njihova uporaba oziroma obisk

¹⁸ Po oceni zgodovinarja Vascottija (1848) je od 5.000 zvezkov, ki so jih frančiškani odnesli s seboj, prišlo na Kostanjevico manj kot 2000 zvezkov. Številna dela so se porazgubila, veliko jih je bilo ukradenih.

¹⁹ V njej se je zbiralo pretežno nemško gradivo. Leta 1915 ocenjujejo fond knjižnice na 34.300 knjižnih enot, med katerimi je več kot 23.000 knjig nemških, preostalih 11.300 pa latinskih, italijanskih in slovenskih. (Battista, 1915)

²⁰ Poleg knjižnic v Celovcu (1775), Linzu (1779), Olomucu (1787), Ljubljani (1791) in Salzburgu (1823).

²¹ Gradila je pretežno zbirke o krajevni zgodovini in italijanski kulturi.

omejen na ozek sloj izobražencev in študentov in da se je slovenski bralec obračal večinoma na čitalnice in knjigarne, ki so postajale prave kulturne točke v mestu (Gallarotti, 2001).

Javno življenje, družbene vezi v krogih, kjer so se meščani gibali, je bilo le ena od sfer njihovega življenja. Navezujoč se na čitalnice in bralna društva lahko izpeljemo, da so se tu številni meščani spoznavali in srečevali s časopisi in knjigami iz različnih evropskih jezikovnih območij, se razveseljevali v besedah, plesih in igrah in vse to tudi prek kulture obiskov prenašali v lastna stanovanja, kar se kaže v arhitekturni zasnovi meščanskih vil, ki so v iztekajočem 19. stoletju vtisnile pečat meščanski kulturi v Gorici. »*Pobeg v stanovanje, v intimnost meščanskega družinskega življenja je hkrati zadovoljevalo potrebo po individualnosti, kar se je odražalo v novi delitvi prostorov hiše. Sobe so bile mnogo manjše, kar je ustrezalo umiku iz družabnega družinskega življenja, ki ga je ponavadi predstavljala jedilnica, t. i. srce doma. Eno od priljubljenih umikov je predstavljalo tudi branje, ki je že samo po sebi dejanje, ki zahteva samoto ali vsaj mir. Soba s knjižnico tako predstavlja enega od novih prostorov, ki jih je meščanstvo uvedlo pri spremembi funkcionalnosti stanovanja*« (Studen, 1995, str. 15). Knjige niso bile več okrasni predmet, postajale so del vsakdanjega življenja (Grdina, 1995). Spravljene so bile v izrezljanih omarah, ki so jih poimenovali »knjižnice«. Tem pa je bil vedno namenjen poseben prostor, običajno v družbi zofe, kjer so si privoščili družbo knjig. Za številne slovenske meščane v Gorici lahko trdimo, da so si že pred iztekom 19. stoletja v svojih domovih nabrali zajetno število knjig. Naj spomnimo na dr. Henrika Tumo, ki je začel svojo knjižnico načrtno graditi leta 1894, ko se je poročil in preselil v Gorico. Tedaj je kupil dve »knjižnici«. ²² Do tedaj je že imel kakih 250 knjig, ki jih je kupil še v študijskih časih v Ljubljani, Postojni, Trstu in na Dunaju. Do prve svetovne vojne je knjižnica pridobila zajetno število knjig, natančneje do leta 1912 je Tuma v svoj register zabeležil kar 1945 naslovov knjižnih enot. Knjige je tudi izposojal, predvsem ljudem, ki jih je poznal in zaupal, kar je dalo zbirki tudi javni značaj.

Drugo večjo privatno knjižnico v Gorici je gradil zgodovinar, gimnazijski profesor Franc Kos (1853-1924). Kot navaja, je za nabavo knjig in časopisov porabil skoraj desetino svoje plače. »*Večina zadevnih sredstev je šla za naročanje pomembnejših slovenskih časopisov in nekaterih revij, lokalnega časopisa, strokovne periodike ter knjig*« (Šumrada, 1984, str. 173). Poudarimo, da je bila Kosova knjižnica grajena pretežno v znanstveno oporo zgodovinskim raziskavam, »*čeprav smo občasno kupovali tudi kakšno leposlovno delo*« (n.d., prav tam). Knjige, zlasti pa revije, so Kosovi naročali neposredno pri izdajateljih, zgolj nekatere so prevzemali v goriški čitalnici, nekaj knjig pa so pošiljale knjigarne iz Ljubljane, Gradca, Dunaja in iz Nemčije (Šumrada, 1984).

Omeniti moramo tudi privatno knjižnico goriškega notarja Miroslava Premrouja (1871-1944), ki je svojo zbirko knjig gradil pretežno kot ljubiteljski zgodovinar in zbiralec arhivskega gradiva. Ob njegovi smrti je knjižnica štela nekaj manj kot 2.000 knjig, vsebinsko naravnanih na zgodovinski, politični, kulturni in verski razvoj držav srednje in južne Evrope (Rogač, 1997).

Leta 1897 se je v Gorico priselil »oče slovenskih posojilnic« Mihael Vošnjak. V Gorici je kupil vilo v Codelljevi ulici (Via Codelli), nato pa se je preselil v vilo Judita na Tekališču Franca Jožefa (današnji Corso Verdi). Vila je štela petnajst sob, v eni izmed njih je imel veliko knjižnico, ki jo je dal prepeljati iz Celja. Žal pa je prva svetovna vojna izbrisala vsakršno sled o gradivu, ki ga je hranil: »*Pobištvo, ki je bilo v naši hiši, je bilo razgrabljeno. Uničeni so bili najbolj dragi spomini. Ni bilo nobenega sledu od moje dragocene knjižnice. Ni bilo več tistih krasnih Grobarjevih slik, polnih sonca in slovenskega čutenja*« (Goriški spomini, 2002, str. 429).

V Gorico so se leta 1873 preselili Šantlovi, ugledna meščanska družina, ki je postala pomemben steber slovenske družbe v Gorici. Oče Anton je deloval v goriški čitalnici, mati Avgusta, vnukinja slikarja Josipa Tominca, je portretirala številne Goričane, sin Saša pa je kasneje veljal za začetnika slovenske grafike. Iz spominov hčerke Avguste Šantlove (1876-1968) izvemo, da je bila tudi v njihovi meščanski hiši »*v mali vmesni sobici samo neka zofa in papanova omara za knjige iz mehkega lesa in rjavo popleskana*« (Šantel, 1947, brez str.). V svojih spominih Avgusta piše o lepem

²² Omari za knjige je izdelal solkanski mizar Makuc, ki je 1. sept. 1894 Tumi izstavil račun za dve »knjižnici«, (ohranjen na RP ZRC SAZU v Novi Gorici, Zapuščina dr. Henrika Tume).

številu otroških knjig in prvih slovenskih slikanicah, ki jih je imela v svoji zbirki, opozori pa nas še na dejstvo, da je prva vojna uničila vse knjige in očetovo biblioteko (Šantel, 1947).

Skozi celotno 19. stoletje in še prej je nastajala tudi bogata zbirka, knjižnica grofov Coroninijev, ki je bila na kromberškem gradu med drugo svetovno vojno uničena. »Še posebej boleča je bila izguba zgodovinske knjižnice, ki je vsebovala okoli 10.000 zvezkov, od katerih se je ohranil seznam in ki je vsebovala številne inkunabule 16. stoletja, zanimive rokopise diplomatskih stikov, bogato zbirko del, ki so se navezovala na zgodovino Ilirskih provinc, latinske, nemške in francoske klasike...« (Pillon, 2005, str. 22). Da so bile v bogati zbirki tudi slovenske knjige, lahko sklepamo iz dejstva, da so bili grofje Coronini²³ naklonjeni Slovencem in jeziku, ki ga je njihov zadnji potomec Viljem Coronini Cronberg (1905-1990) popolnoma obvladal.

Po mnenju Hladnika (1985) je bila pismenost, ki je vplivala na nakup knjige, v slovenskih deželah še globoko v 19. stoletju omejena na maloštevilni visoki sloj v večini večjezičnega slovenskega izobraženstva in meščanstva. Meščani so se zato kot zavedni narodnjaki čutili obvezani pokupiti vse na novo izšle slovenske knjige, ki so jih zaradi skromne letne produkcije tudi v celoti prebrali. O njih lahko sklepamo, da so v svojih domovih knjižnice gradili načrtno, to je v študijske namene, selektivno ali pa zgolj ljubiteljsko. Seveda pa svojih zbirk niso omejevali na slovenski jezik, kar pa ne moremo trditi za preprostejši sloj kmetov in delavcev, ki so s slovensko knjigo prišli v stik z edinim prepoznavnim jezikom. Strinjamo se lahko s Hladnikom (1985), ki pravi, da je izobraženstvo v precejšnji meri reševalo del knjižne naklade, ne smemo pa zanemariti podatka, da je bil leta 1871 že vsak 53 Slovenec član Družbe sv. Mohorja.²⁴ Torej je slovenska knjiga že tedaj zašla v marsikateri kmečki dom. Dejstvo je, da se je bralno občinstvo šele proti koncu stoletja razširilo na srednji in nižji sloj. Tedaj se je kupna moč razširila na beročega delavca in kmeta. In če je bilo še leta 1880 60% prebivalstva pismenega, je leto 1900 pri popisu ocenilo 85 % pismenega prebivalstva, kar je razširilo bralno občinstvo na skoraj milijon Slovencev.

LITERATURA:

- BRATUŽ, Lojzka. 1998: Razcvet slovenske kulture v Gorici. V: *Od Maribora do Trsta: zbornik referatov*. Maribor: Pedagoška fakulteta, str. 161-168.
- BRECELJ, Marijan. 1973: Zapisek o Staniču. V: *Valentin Stanič 1774-1847*. Gorica: Mohorjeva družba, str. 161-170.
- BREZNIK, Anton. 1918: O. Stanislav Škrabec. V: *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*.(1) Ljubljana: Klenmayr & Babmerg, str. 218-226.
- CUDER, Tanja. 1996: *Andrej Gabršček (1864-1938): publicist, politik, tiskar, založnik in novinar*. diplomsko delo. Ljubljana : Filozofska fakulteta.
- ENCIKLOPEDIJA Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987-2002.
- GALLAROTTI, Antonella. 1997: Goriške knjižnice med preteklostjo in sedanjostjo. V: *Nova Gorica – Gorica izživi in možnosti sobivanja : zbornik*. Nova Gorica: Mestna občina, str.119-124.
- GALLAROTTI, Antonella. 2001: *Per una storia dell'editoria goriziana dell'ottocento*. Gorizia: Biblioteca Statale Isontina
- GRDINA, Janez. 1995: Meščanska kultura med literaturo in glasbo. V: *To in ono o meščanstvu*. Celje: Pokrajinski muzej, str. 44-54.
- GROSSI, Adriana. 2001: *Annali della tipografia Goriziana del settecento*. Gorizia: Biblioteca Statale Isontina.
- HLADNIK, Miran. 1985: Svobodno po nemškem poslovenjeno. V: *France Prešeren v prevodih: zbornik društva slovenskih književnih prevajalcev 8/9*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev, str. 191-199.
- KOČIANČIČ, Štefan. 1854: *Arhiv za povjesticu jugoslavensku, Knj. 3*. Zagreb: Dra. Ljudevita Gaja.

²³ Alfred Coronini (1846-1920) se je kot goriški deželni in državni poslanec zavzemal za goriške Slovence. Slovensko je slabo govoril. Tudi grof Franc Coronini (1833-1901) je kot goriški deželni glavar s svojo pozicijo nevtralnosti prisluhnil tako italijanski kot slovenski problematiki goriškega življenja.

²⁴ Leta 1871 je imela Družba sv. Mohorja 24.080 članov, od tedaj 1.266.000 popisanih Slovencev.

- KOVAČ, Miha. 1999: *Skrivno življenje knjig: protislovja knjižnega založništva v Sloveniji v 20. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, oddelek za bibliotekarstvo.
- MARUŠIČ, Branko. 1998: *Gorica draga moja mila*. V: *Od Maribora do Trsta: zbornik referatov*. Maribor: Pedagoška fakulteta, str. 27-34.
- MORAVEC, Dušan. 1994: *Novi tokovi v slovenskem založništvu: (od Schwentnerja do prvih publikacij Akademije)*. Ljubljana: DZS.
- PILLON, Lucia. 2005: *Nell'intento di ricostruire la propria biblioteca distrutta: contributo alla storia della biblioteca privata Coronini Cronberg*. V: *Incunaboli e cinquecentine*. Gorizia: Umberto Alemani & Co., str. 13-29.
- PLANISSI, Francesco. 2003. *Profili Goriziani*. Gorizia: Laguna.
- PLESNIČAR, Pavel. 1940: *Narod naš dokazuje hrani: bibliografski pregled slovenskega tiska na Primorskem do konca l. 1918*. Ljubljana: [s.n.]
- PODREKA, Mitja. 2000: *Semeniška knjižnica v Gorici: diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- REGENT, Ivan. 1958: *Poglavja iz boja za socializem*. Ljubljana: CZ.
- ROGAČ, Barbara. 1997: *Izbor gradiva iz zapuščine Miroslava Premrouja v knjižnici Narodnega muzeja Slovenije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- RYBAŘ, Miloš. 1989: *Nastanek in razvoj Družbe svetega Mohorja*. V: *Vloga cerkve v Slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Slovenski biografski leksikon*, Zvezek 10, str. 439- 442.
- STUDEN, Andrej. 1995: *Meščanska stanovanjska kultura*. V: *To in ono o meščanstvu*. Celje: Pokrajinski muzej, str. 10-18.
- ŠANTEL, Avgusta ml. 1947: *Spomini iz otroške dobe*. Rokopis. Arhiv Raziskovalne postaje ZRC SAZU Nova Gorica.
- ŠUMRADA, Janez. 1984: *Gospodarjenje neke slovenske družine konec 19. stoletja in v začetku 20. stoletja*. V: *Zgodovinski časopis* 38. Ljubljana: str. 171-177.
- VILHAR, Srečko. 1961: *Prerez zgodovine slovenskih knjižnic in knjižničarstva na Primorskem*. Koper: Lipa.
- WALTRITSCH, Marko. 1998: *Iz vsakdanjega življenja Gorice*. V: *Od Maribora do Trsta: zbornik referatov*. Maribor: Pedagoška fakulteta, str. 233-240.
- WALTRITSCH, Marko. 1999: *Razvoj knjižničarstva v Gorici*. V: *Slovenska ljudska knjižnica Damir Feigel*. Gorica: Slovenska ljudska knjižnica: str. 7-38.
- ŽMUC, Irena. 1998: *Al' prav se piše čitavnica al' bravnica?* V: *Jedilnica- srce doma in družine*. Ljubljana: Mestni muzej, str. 31-38.

Vesna Ličer

SVILOGOJSTVO NA GORIŠKEM V ČASU SVOJEGA RAZCVETA MED KONCEM 19. STOLETJA IN PRVO SVETOVNO VOJNO

V tradicionalnem svilogojstvu je sezona trajala kratek del leta – od srede maja do konca junija. Sviloprejka je metulj, vendar je za svilogojstvo uporabna gosenica vse do tedaj, ko se zaprede v bubo. V času gojenja gre gosenica sviloprejke skozi pet razvojnih faz, ki jih ločujejo štiri obdobja mirovanja, imenovana tudi spanje oziroma »muda«. Tedaj se ne prehranjuje, temveč miruje, raste in se levi. Zadnjo fazo zaključí z začetkom zapredanja in približno po osmih dneh svilogojci začnejo pobirati svilene zapredke. Sviloprejka je zelo občutljiva na kakovost krme, murvinega listja in bivalne pogoje, kar narekuje tudi njen način gojenja. Svilogojstvo je prva faza v pridobivanju svilenih tkanin, kateri sledi odvijanje svile z zapredkov, izdelava preje, barvanje, navijanje, sukanje svilenih niti in tkanje.

Za drugo polovico 19. stoletja je značilno, da so se z izboljšanimi prometnimi povezavami poleg dobrin širile tudi bolezni, ki so na evropski in azijski celini dobile značaj epidemij. To so bile bolezni človeka in kulturnih rastlin (zelo znane so bolezni trte). Poleg tega se je leta 1849 v Franciji pojavila bolezen sviloprejk – pegavica in se kot epizootija začela širiti preko Italije na vzhod. Ta bolezen je zelo prizadejala evropsko svilarstvo, pomembno industrijsko panogo tega časa. Posebno hude posledice bolezni sviloprejk so bile v ravnini. Obolelo je več kot dve tretjini gosenic na sezono in koloni, katerim je bilo svilogojstvo osnovna panoga, so zašli v revščino. Višjeležečim predelom na Slovenskem so bolezni prizanesle le v toliko, da so se tja razširile desetletje kasneje. Zato so od leta 1857 do 1867 prihajali kupci z Goriške in iz Italije po kokone¹ na Kras, v notranjost Istre ter v slovenske alpske dežele – na Kranjsko, Koroško in Štajersko, kjer so tovrstni sejmi postali posebno živahni. Kupci so bili zainteresirani za nakup zdravih kokonov predvsem zaradi nadaljne prodaje jajčec. Dober zaslužek so si obetali tako eni kot drugi. »Špekulacija s svilenimi zapredki je prevzela kmete ponekod na Notranjskem tako močno, da so zanemarili vse drugo in se lotili z veliko vnemo gojenja murv in gosenic sviloprejk. Nenaden porast cen je imel za posledico to, česar ni mogla doseči dolgoletna propaganda kmetijskih družb« (Žontar 1957: 105, 112). Medtem, ko so bolezni močno zavrle panogo na Primorskem, so se svilogojstva lotili celo v Kranjski Gori. S širjenjem bolezni na območje alpskih dežel pa je padlo tudi zanimanje za kokone.

Svilogojci na Goriškem so skušali rešiti tradicionalno rumeno vrsto² sviloprejk z izborom najbolj zdravih gosenic in najlepših kokonov za pridobivanje jajčec. Nekateri so se zaradi hudih izgub oprijeli celo reje novih vrst vzhodnoazijskih prelcev. Poskuse z njimi je delala Goriška kmetijska družba, predvsem njen zastopnik Wilhelm Ritter Zahony, tudi lastnik predilnice svilenih odpadkov v Stražicah ob Soči (Podgora). Branko Marušič piše, da so od novih prelcev preizkušali predvsem *Anthareo yamamajai*³, *Eichenspinnerja* (1969a: 18) ter *Philosamia cynthia*. V kmetijskem listu Umni gospodar zasledimo prispevke o vrsti kitajskega prelca (*Philosamia cynthia*), ki je za krmo potreboval listje ajlanta (*Ailanthus altissima*), tako imenovanega božjega drevesa (let. II, št. 2: 12). Vzporedno so to drevo priporočali tudi za pogozdovanje goličav, ki jih je bilo na tedanjem Goriškem veliko. Za razliko od tradicionalne rumene sviloprejk je ajlantov prelec naredil zapredke na drevesu, in sicer kar dve generaciji v letu. Prvi zarod se je zapredel junija, drugi pa oktobra. Navodilo za njegovo gojenje je objavil Umni gospodar (let. II, št. 2: 37).

¹ Kokon – svileni zapredek

² Vrste sviloprejk poimenujemo glede na barvo kokona.

³ Pri prizadevanjih za vzgojo novih prelcev je bil aktiven tudi Ernst Mach iz Malega Slatnika pri Novem mestu. Leta 1866 je začel s poskusno rejo japonskega prelca ali jamamaja (*Antharea yamamai*). Tovrstno svilogojstvo se na Slovenskem ni obdržalo, metulji pa so pobegnili v naravo in vsi današnji divji zarodi naj bi izhajali prav od Machove reje. Te največje metulje na Slovenskem, ki dosega do 14 cm, danes zasledimo v hrastovih, bukovih, gabrovih, jesenovih in javorovih gozdovih, največ dva tedna v juliju in avgustu, ko priletijo tudi v naselja. Osnovna barva njihovih kril je rumena, vendar zasledimo odtenke od rumenordeče, oranžne, rjave do sive (Kurillo 1992: 132).

V tem kmetijskem listu se je v letih 1864 in 1865 razvila burna razprava za in proti sajenju ajlanta oziroma o njegovi primernosti za Goriško. Glede resnične uporabnosti ajlanta je bil razdvojen tudi upravni odbor kmetijske družbe. Vendar se je ajlant za razliko od gojenja omenjenega prelca hitro razširil, ker je drevo trdoživo in se hitro razrašča. Danes ga najdemo po celotni Sloveniji. Opazno se razrašča po zemljiščih s tanko plastjo zemlje in kamnito apnenčasto podlago. Po svojih značilnostih in visoki rasti je drevo podobno akaciji, ima pa daljše suličaste liste in na mladikah rdečkasto lubje. Po mnenju Flavia Crippe se je žal ajlant v Evropi izkazal kot plevel.

Kot piše Umni gospodar, je imela Kmetijska družba v Gorici v teh letih na prodaj jajčeca sviloprejk videmske trgovske družbe ter grškega rejca iz Soluna (let. I, št. 1, 4: 7, 26). Svilogojci so leta 1863 lahko prodali kokone od 9. junija do 2. julija. Cena se je najprej vrtela okrog 66 soldov, proti koncu sezone pa okrog 70 do 76 soldov (let. I, št. 1: 8). Naslednje leto je prodajna sezona trajala od 10. do 25. junija. Ker je bila to zelo slaba letina, je odkupna cena kokonov znašala od 1 goldinarja in 44 soldov do 1 goldinarja in 76 soldov (let. II, št. 7: 58, 67).

Leta 1869 so v Gorici ustanovili Inštitut za raziskavo sviloprejk, prvo ustanovo takšne vrste na svetu ter osrednjo v Avstro-Ogrski. Odločitev za to je padla na Svilogojskem kongresu na Dunaju leta 1867, in sicer po posredovanju tekstilnega industrialca Wilhelma Ritterja, ki je imel tovarne za predelavo svile na Goriškem (Crippa 2004: 42). Crippa ugotavlja, da je zaradi nove razmejitve med Italijo in Avstrijo po letu 1866 in zaradi močne zainteresiranosti industrijske družine Ritter dunajska vlada iz svilarke industrije naredila najpomembnejšo dejavnost v južni Avstriji in eno najpomembnejših v monarhiji (Crippa 2004: 52).

Vodstvo inštituta je prevzel Friedrich Haberlandt, ki je pred tem poučeval na kmetijski šoli v Altenburgu na Ogrskem. Kasneje so sodelavci goriškega inštituta začeli ustanavljati podobne ustanove tudi drugje po Evropi. Enrico Verson je leta 1871 ustanovil Kraljevi inštitut za raziskavo sviloprejk v Padovi, Giuseppe Pasqualis pa takoj za tem Svilogojni inštitut v Trentu. Marušič piše, da je bila to prva znanstvena kmetijska ustanova na Slovenskem in sta Maribor in Ljubljana dobila podobni kmetijski ustanovi šele leta 1894 oziroma 1896. Prostori inštituta so bili v Seppenhoferjevi hiši poleg ceste, ki vodi k mostu na Soči (Marušič 1969a: 17, 18). Na inštitutu so pridobivali zdrava jajčeca sviloprejk s celičnim plojenjem⁴ po predlogu Louisa Pasteurja.

Pasteurja je za raziskavo prepričala cesarica Eugénie de Montijo, žena Napoleona III. Predstavila mu je, v kakšno revščino je zapadel jug Francije zaradi bolezni sviloprejk. V letih med 1863 in 1869 je iznašel metodo po celičnem načinu. Pasteur, ki ga je raziskava stala zdravja, je bil nato od konca leta 1869 pa vse do konca 1870 gost Elise-Napoléone Baciocchi (1806 – 1869), nečakinje Napoleona I., v Villi Vicentini v bližini Gorice (Crippa 2004: 41).

Na Primorskem se že leta 1870 ni več toliko čutilo posledic bolezni, konec stoletja pa se je produkcija kokonov že strmo dvignila. Leta 1868 je proizvodnja kokonov znašala okrog 700 q⁵, naslednje leto 1.250 q, kmalu je prekoračila 2.800 q, v 90. letih narasla na 8.000 q in dosegla višek leta 1894 s 15.000 q (Žontar 1957: 109). Splošni gospodarski razvoj je vplival, da se je proizvodnja kokonov dvignila na najvišjo raven v svoji zgodovini. Pomemben spodbujevalni dejavnik je predstavljal razmah trgovinske izmenjave ob dokončanju južne železnice leta 1860, ko je nastala povezava Gorica – Trst. Konec stoletja se ji je priključila tudi trgovina s svilenimi kokoni. Največ svile so izvozili v Italijo. Svilogojstvo je v tem času predstavljalo enega glavnih virov dohodka v deželi Goriško-Gradiški.

V *Die Österreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild* beremo o svilogojstvu na Goriškem: »Zelo pomembna pridobitna dejavnost za kmetovalca ravnine kot tudi gričevja je nenazadnje svilogojstvo, za katerega razcvet gre v zahvalo blagoslova polni vladi cesarice Marije Terezije. Dandanes tu ni kmečke hiše, v kateri se ne bi tekom meseca maja lahko pogrešalo vsega, kar bi pripomoglo k vzreji židnih črvov. Letni donos

⁴ Celice so vrečice, v katerih so osamili par metuljev sviloprejk. Nastala jajčeca so laboratorijsko pregledali ter jih na osnovi rezultatov zavrgli oziroma shranili v posebnih hladilnikih za naslednjo sezono. Takšen način izbora zdravih jajčec poteka še danes, le da je v vrečicah večje število parov. Poleg tega ni potrebno čakati ugodne vremenske pogoje, temveč gojijo sviloprejk vse leto v posebnih klimatiziranih prostorih.

⁵ Kvintal je stara utežna mera; 1q = 100 kg

svilenih kokonov v celotni deželi znaša do druge polovice milijona goldinarjev; pri čemer odpade približno štiri petine na ravnino.

Medtem ko je v hribovju, na Krasu in v Vipavski dolini zemljiška posest zelo razdeljena in v posesti malih kmetov, tvori v osrednjem delu dežele in v nižavju večje komplekse in od časa do časa obsežne latifundije, ki jih obdelujejo koloni in zakupniki. V ravnini prevladujoč kolonat sloni na zakupni pogodbi in od leta do leta se prepusti v upravljanje eni kmečki družini toliko zemljišč, kolikor jih zmore obdelati s svojimi rokami – na primer 8 ha obdelovalne zemlje za polovico pridelka. Kolon vzdržuje bivališče, hleve in skednje. Pri sicer običajnem zakupu daje zakupnik na hektar zemlje približno 3 hl pšenice, določen del svilenega in vinskega pridelka, poleg tega perutnino, jajca in prve plodove« (1891: 287–292).

Domače svilogojstvo na Goriškem ob koncu 19. stoletja (*Die Österreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Das Küstenland* 1887–1891: 293). Na desnem robu slike vidimo dva načina gojenja sviloprejk. »Kavalon«, na katerega so prislone murvine veje, je primeren za gojenje gosenic sviloprejk v zadnji fazi njihovega razvoja, »picon« – les, ki visi s tramov, pa so rejci lahko uporabljali že kmalu po začetku gojenja. Na tleh so murvine veje, ki jih stoječa žena pobira s »kavalona«, sedeča pa z njih pobira »galete« – svilene zapredke.

Leta 1869 so ustanovili tudi deželno kmetijsko šolo v Gorici,⁶ za katero Marušič piše, da je obsegala dve vzporednici za pouk v slovenskem in italijanskem jeziku. Nižji oddelek je bil strokovni študij, višji pa srednje⁷ kmetijsko učiteljsiše. Kasneje so ugotovili, da kmetijstvo v deželi ne potrebuje toliko strokovnega kadra in so srednjo šolo preoblikovali v nižjo kmetijsko šolo. Marušič navaja dalje, da je bila to edina kmetijska šola na tedanjem slovenskem ozemlju, potem ko je leta 1864 prenehala delovati deželna kmetijska šola v Ljubljani, ki jo je od 1848 vodila Kranjska kmetijska družba. Na šoli so izvajali tudi kmetijske tečaje za odrasle (Marušič 1969: 10–13), katerih so se udeleževali naprednejši in premožnejši kmetje in njihovi sinovi. Gojenci šole so prenašali svoje znanje na kmetijo in bili za zgled drugim v vasi. V letih pred prvo svetovno vojno je postalo delovanje šole zelo intenzivno, vršilo se je nekaj krajsih tečajev ter veliko predavanj po deželi (Marušič 1969: 15–16).

Leta 1871 je v Gorici izšel priročnik v slovenščini, *Kratki navod k vzreji domačih sviloprejk*, katerega je po Friedrichu Haberlandtu priredil Franc Povše, profesor na slovenskem oddelku kmetijske šole. Leta 1882 je izšel *Kratek navod kako razumno izrežati sviloprejke*, katerega avtor, Ivan Bolle, ki je leta 1871 nasledil Haberlandta pri vodenju inštituta. Leta 1908 je v okviru inštituta s pomočjo Frana Gvozdenovića izšla še dopolnjena izdaja Bollejevega priročnika.

Inštitut je veliko pripomogel k obnovi svilogojstva na Primorskem ter k razvoju te panoge v Evropi. Poleti so na inštitutu potekala tritedenska predavanja o svilogojstvu, zatiranju bolezn

⁶ V isti stavbi so imeli prostore Goriška kmetijska družba, inštitut in kmetijska šola.

⁷ Ministrstvo za poljedelstvo, ustanovljeno leta 1864, je organizacijo kmetijskega pouka razdelilo na tri stopnje: nižje, srednje in visoke kmetijske šole.

sviloprejk in mikroskopske raziskave teh. Udeleževali so se jih tudi slušatelji iz drugih evropskih držav (Rutar 1997: 90). Organizirali so tudi tečaje in strokovna srečanja. Leta 1870 je bil v Gorici prvi mednarodni svilogojški kongres, ki je dobil svoje nadaljevanje v naslednjih letih še v Vidmu, Roveretu, Montpellierju, Milanu, Parizu in Sieni (Frilli 1994: 8). Namenjen je bil srečanju vseh svilogojcev v deželi in njihovem soočenju z največjimi problemi panoge.

Japonsko svilarstvo je v tem času že predstavljalo veliko konkurenco evropskemu. Japonci so uspeli vzrediti kokone z boljšimi lastnostmi in se uspešneje ukvarjali z raziskavo bolezni sviloprejk. Leta 1873 je goriški inštitut obiskala japonska vladna delegacija z namenom preučiti njegov način delovanja, da bi tudi sama ustanovila podobnega (De Grassi 1993: 86). Sledil je Bollejev študijski obisk Japonske, po katerem (leta 1898) je izdal knjigo *Sviloreja na Japonskem* (*La bachicoltura in Giappone*) v italijanščini in slovenščini. Leta 1913 je izšel njegov obsežen priročnik v italijanščini, *L'allevamento del baco da seta e la coltura del gelso* (Svilogojstvo in kultura murve), ki vsebuje veliko fotografij o svilogojstvu, vendar so jih večino posneli na inštitutu v Trentu. Inštitut za svilogojstvo v Gorici je leta 1881 razširil svojo dejavnost in se preimenoval v Inštitut za svilogojstvo in vinarstvo, deset let kasneje pa dokončno v Inštitut za kmetijstvo.

Goriško-Gradiška je bila v avstrijskem delu Avstro-Ogrske po proizvodnji kokonov na drugem mestu, za deželo Trident (De Grassi 1993: 81). S svilogojstvom so se ukvarjali nekateri plemiči, meščani in kmetje, na Vipavskem in na Krasu velik del kmečkih prebivalcev. Josip Žontar piše, da je bilo svilogojstvo posebno razširjeno v Opatjem selu, Štorjah, Nabrežini, Tinjanu in Boljuncu. Dodaja, da je panoga predstavljala pomemben dopolnilni dohodek presežnemu podeželskemu prebivalstvu. Glede na naše ugotovitve to drži, vendar je potrebno dodati še sledeče. Pogoj za panogo so bili prevsem dovolj veliki prostori ter dovolj razpoložljive delovne sile. Bolje stoječe kmečko prebivalstvo je gosenice redilo v prostorih, ki so bili izven svilogojške sezone namenjeni tudi sušenju poljščin in sadja, revnejše prebivalstvo pa najpogosteje na lesah v enem od bivalnih prostorov. Oboji so uporabljali tudi podstrešja. Presežno podeželsko prebivalstvo je bilo nasploh bolj dovzetno za vsakršen zaslužek, vendar je svilogojstvo vsemu podeželskemu prebivalstvu pomenilo enega najpomembnejših letnih dohodkov.

Gosenice sviloprejke so za krmo potrebovale velike količine murvinega listja.⁸ Umni gospodar je murvo priporočal za pogozdovanje Krasa, pri tem pa opozarjal, da mora biti vsako drevo »v ogradi s suhim židom«. Simon Rutar navaja, da so murve v deželi Goriško-Gradiški ob koncu stoletja najbolj uspevale v visoki nižini med Gradiščem ob Soči in Krminom, kjer so bile posajene med njivami s koruzo, pšenico, ječmenom in drugim žitom. Rastle so tudi ob travnikih, v sadovnjakih, vinogradih ter ob cestah in kolovozih (Rutar 1997: 76). V vinogradih so vinsko trto speljali preko njih in je tako služila kot opora. V nižini so bili vinogradi predvsem v bližini bivališč za lastne potrebe.

Ob koncu 19. stoletja so začeli murve obrezovati, medtem ko so do tedaj na drevesu polnili vreče z listjem. Mlade murve so vzgojili na nižjo višino, da so jih lahko obrezovali neposredno s tal. Uvajali so ekonomičnejši način nabiranja krme zaradi prihranka pri času, zaradi zagotavljanja murvine odpornosti pa niso nujno pobrali vsega listja. Murva je izredno primerna za obrezovanje, v tem času pa je s širjenjem znanja o različnih načinih obrezovanja postala tudi okrasno drevo, namenjeno izključno za senco pred hišami in za uživanje sadu.

Na Goriškem so bile večje ravne zemljiške površine namenjene za njive koruze in drugih žit, ki so bila življenjskega pomena za prehrano prebivalstva. Kraj njiv so v vrsti rastle murve. Zaradi ugodnih cen vina in sadja so se konec stoletja na Krasu začeli širiti vinogradi in izpodrivati druge kulture, predvsem murvo. Vinograde in sadovnjake so začeli širiti tudi v Brdih. Sezona sviloprejk je nastopila prav v času obiranja česenj ter dela v vinogradu in ker je bilo svilogojstvo manj donosno kot drugi dve panogi, so ga v gričevnatih delih Goriške začeli opuščati. Ceno svile

⁸ Še po drugi svetovni vojni so za merjenje količine sviloprejk uporabljali staro mersko enoto unčo. V eni unči je bilo 40.000 do 50.000 jajčec, ki so po Bollejevem svilogojškem priročniku potrebovale 7 do 8 kvintalov murvinega listja (1882: tabela). Briljevi iz Mirna pa so za krmo $\frac{1}{4}$ unče potrebovali listje štiridesetih murv.

na trgu je skoraj za polovico znižal poceni uvoz iz vzhodnoazijskih dežel, kar je pospešilo preusmeritve v vinogradništvo in sadjarstvo. Žontar piše, da je povprečni letni pridelek kokonov v letih 1897 do 1917 padel na 6.000 do 7.000 q.

Ludvik Zorzut navaja, da je v drugi polovici 19. stoletja v Kanalu delovala tovarna svile družine Segala, in sicer do leta 1908, ko jo je uničil požar in njene proizvodnje niso obnovili (1963: 46). Jožica Valentinčič, rojena Berlot, je povedala, da je tovarna morda delovala že v prvi polovici 19. stoletja, ko so se v Kanalu naselile družine tkalcev svilenih tkanin – Manzoni, Garlatti, Angeli, Carnelli, ki jih je s seboj pripeljal Segalla. Na osnovi župnijskih knjig, ki jih je uredil dekan Srečko Šuligoj (v kraj je prišel v 80. letih 20. stoletja), sta ji to povedala potomca Garlattijevih in Angelijev, zakonca. Garlattijevi so prišli v Kanal leta 1830 iz bližine Spilimberga in tudi preostale družine so prišle iz Karnije (Valentinčič). Za ureditev drevesnice v Kanalu je poskrbela Maria Anna Bonaparte (1777 – 1820), ki je preminila leta 1820. Mogoče bi bilo, da je svilarska manufaktura v kraju začela delovati približno v istem času.

Tamkajšnje murve so bile podvržene občasnim pozebam, kar lahko razberemo iz zapisnika Valentina Kofola. Za leto 1913 piše: »Na pomlad in to dne 15. in 16. aprila je huda slana škodovala drevju, ki je bilo v cvetju. Ravno tako murvam, ki so si šele koncem maja nekoliko opomogle« (1913: 11). Na osnovi tega zapisa lahko sklepamo tudi, da je bilo svilogojstvo na Kanalskem tedaj še precej živahno.

Rutar navaja v *Pokneženi grofiji Goriški in Gradiščanski* odvijalnice svile v Gorici, Podgori, Krminu, Brazzanu/ Bračanu, Farri d'Isonzo, Gradišču ob Soči in Zagraju (1997: 94). Konec stoletja je padlo število predilnic na šest, leta 1914 pa so obratovale samo še tri. To je kazalo na resen upad evropske svilarske industrije. Kot eno treh središč obrtništva na Goriškem navaja Rutar Stražice ob Soči (Podgora). Tu je delovala tudi največja predilnica svilenih odpadkov v Avstriji, ustanovljena leta 1853, last družine Ritter. Žontar piše, da ta ni imela nič skupnega s starim svilarstvom na Goriškem. Surovino je dobivala predvsem z bližnjega vzhoda in Japonske, končne izdelke pa je izvažala predvsem v Francijo. Bila je eno najpomembnejših podjetij te vrste v Evropi. Od leta 1870 je delovala podobna predilnica v Zdravščini (danes Poggio Terza Armata), vendar je prenehala delovati z nastopom krize na tržišču svile ob koncu stoletja (Žontar 1957: 109, 110). Ritterjeva tovarna se je oskrbovala tudi z materialom iz številnih okoliških odvijalnic. Crippa piše, da naj bi tovrsten obrat odprli tudi v Solkanu, pred tistim v Zdravščini. To je edina navedba tega obrata v Solkanu, česar nam doslej ni potrdil še noben drugi vir. Dalje ta avtor piše, da so tako v Avstriji kot v Franciji močni zaščitni zakoni za notranji trg svilenih izdelkov in ostalih, ki so zadevali svilarsko proizvodnjo, omogočali obstoj tovrstne industrije. V veliko primerih pa so bili za zakoni napotki Ritterja (Crippa 2004: 53–54).

Konec stoletja so se narodnostna nasprotja v Kmetijski družbi zaostila in leta 1905 so se Slovenci organizirali v svojem Goriškem kmetijskem društvu. Iz enakih razlogov so se organizirali Slovenci v Trstu, ki so že leta 1894 ustanovili Kmetijsko društvo za Trst in okolico (Valenčič 1970: 528–529).

V gospodarsko življenje in življenje prebivalstva na Goriškem je ostro in daljnosežno posegla prva svetovna vojna. Prekinila je kmetijsko šolo, uničila njena poslopja ter zemljišča (Marušič 1969: 16). Po vojni je italijanska država drugače organizirala kmetijsko službo in zavodi niso več dosegali nivoja iz predvojnega obdobja. Na Goriškem so svilogojstvo panogo v hribovitem in gričevnatem svetu ter v zgornji Vipavski dolini povečini opustili. Omejila se je predvsem na Goriško ravan in Furlanijo.

LITERATURA IN VIRI:

- BOLLE, Ivan. 1882. *Kratek navod kako razumno izrežati sviloprežke*. Gorica: Paternolli.
- CRIPPA, Flavio. 2004. Mille anni di attività seriche nelle terre della Repubblica di Venezia; Flavio Crippa, ur. *La seta della Serenissima*, 7–71. Salzano: Amministrazione Comunale di Salzano.
- DE GRASSI, Marino. 1993. Un primato goriziano poco noto l'i.r. Istituto bacologico sperimentale e »La sericoltura austriaca«; Maria Masau Dan in Lucia Pillon, ur. *Il filo lucente: La produzione della seta e il mercato della moda a Gorizia 1725-1915*, 81–87. Gorizia: Edizioni della Laguna.
- FRILLI, Franco. 13.–18. junij 1994. Gli studi entomologici nelle regioni delle Alpi sud-orientali; *Atti XVII Congresso nazionale italiano di Entomologia*, 3–21. Udine: Università degli Studi, Dipartimento di Biologia applicata alla Difesa delle Piante.
- KOFOL, Valentin. *Zapisnik*. Neobjavljeno gradivo hrani Goriški muzej Nova Gorica.
- KURILLO, Jurij. 1992. *Metulji Slovenije*. Zbirka narava Slovenije. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- MARUŠIČ, Branko. 1969. Sto let kmetijske šole in kmetijskega zavoda v Gorici: Kmetijska šola v Gorici; *Srečanja* 4/20: 5–17. Nova Gorica: Občinska konferenca SZDL.
- LICER, Vesna. 2004. Nekoč so bili »kavalirji«: svilogojstvo in kultura murve na Goriškem; Flavio Crippa, ur. *La seta della Serenissima*, 81–127. Salzano: Amministrazione Comunale di Salzano.
- LICER, Vesna. 2005. *Monokulturno gospodarstvo na Goriškem*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
- MARUŠIČ, Branko. 1969a. Sto let kmetijske šole in kmetijskega zavoda v Gorici, Prva kmetijska raziskovalna ustanova na Slovenskem; *Srečanja* 4/20: 17–18. Nova Gorica: Občinska konferenca SZDL.
- Die Österreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild: Das Küstenland*. 1891. Wien: Der keiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei.
- RUTAR, Simon. 1997. *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Nova Gorica: Branko – Ljubljana: Jutro.
- Umni gospodar: Mesečni časnik za kmetijstvo in obrtnijstvo*. 1863–65. Let. 1–3. Gorica: C. k. kmetijska družba Goriška.
- VALENČIČ, Vlado. 1970. Organizacije za napredek agrarne proizvodnje, specialno šolstvo in strokovna literatura; Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer in Sergij Vilfan, ur. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog. I. zvezek Agrarno gospodarstvo*, 523–556. Ljubljana: DZS.
- ZORZUT, Ludvik. 1963. *Kanal ob Soči: Stoletnica kanalskih gasilcev*. Kanal: Gasilsko društvo Kanal.
- ŽONTAR, Josip. 1957. *Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja*. Ljubljana: SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede.

INFORMATORKA:

- VALENTINČIČ, Jožica, roj. Berlot 1927 na Morskem, Kanal; Terenski zapiski z dne, 14. novembra 2003 in telefonski pogovor z dne, 11. decembra 2003.

Jasna Fakin Bajec

KRAS V SREDIŠČU DRUŽBENOGOSPODARSKIH IN SOCIALNIH SPREMOMB OB KONCU 19. IN NA ZAČETKU 20. STOLETJA

»Ko bo železna kača cel svet prelezla, gorje svetú; ko bodo železni ptiči leteli po zraku, gorje svetú; ko bo kočija tekla sama in kočjaž imel pri sebi ključe, gorje svetú; kadar bodo kokoši popoldne nesle, gorje svetú; kadar bodo golobradci pravico sodli, gorje svetú...« (Grgič V., 2004) je nezaupljiv pogled na nastajajoče družbenogospodarske spremembe, ki so spremljale malega človeka iz tradicionalne kmečke družbe v dobo industrializacije in kapitalizma, opisoval stari oče svoji vnukinji, današnji vaščanki manjše gručaste vasi na Komenskem Krasu, Gorjanskem. Gradnja železnice v 19. stoletju, pojav letalstva v prvi svetovni vojni, prihod prvega avtomobila v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno, industrijski razvoj mest, razslojevanje vaške skupnosti, spreminjanje spolnih vlog, pa tudi oblačilne kulture, vedenjskih vzorcev, norm in vrednot so le del številnih družbenih sprememb, s katerimi so se soočali kmetje konec 19. in v začetku 20. stoletja. Središče industrializacije je za kraško področje predstavljalo mesto Trst, ki se je iz ribiškega naselja razvilo v pomembno pomorsko in industrijsko središče avstro-ogrske monarhije. Čeprav italijansko zgodovinarstvo¹ ni rado priznalo, da je bil gospodarski razvoj Trsta v 18. in 19. stoletju odvisen od intervencij avstrijske politike ter posrednega in neposrednega zaledja, nam zgodovinski podatki o prisotnosti nemškega, češkega pa tudi slovenskega kapitala in delavne sile nazorno kažejo, da so pri njegovem gospodarskem razvoju veliko prispevali tujci; najprej podjetniki in trgovci, nato še delavci iz bližnjega zaledja, med njimi tudi s Krasa. Delo v Trstu in drugih večjih industrijskih krajih (Nabrežini in Tržiču (Monfalcone)) je za kraškega kmeta iz zaledja, ki je bil stoletja priklenjen na zemljo, jo obdeloval in trepetal pred naravnimi nesrečami, predstavljalo pomemben gospodarski izziv in možnost vzpona na družbeni lestvici. Tu mu je bil ponujen stalen zaslužek in nov industrijski tempo, ki ni sledil letnim časom ali biološkemu ritmu. Novo nastali slovenski vaški proletarci so se najprej dnevno selili v tržaške industrijske obrate, potem pa, ko so se prilagodili mestnemu načinu življenja, so se nekateri sčasoma tudi odselili in si tam največkrat poiskali bivališča. Vseskozi pa so bolj ali manj ohranjali družbene in etnične vezi s slovenskim podeželskim okoljem. Poleg slovenskega proletariata se je v tržaškem mestu začel razvijati tudi slovenski srednji meščanski razred, ki se je čedalje bolj uveljavljal na gospodarskem področju.

Pomemben gospodarski razcvet je mesto Trst začelo doživljati po letu 1719, ko je bilo skupaj z Reko razglašeno za svobodno luko in je obenem dobilo redno prometno povezavo z Dunajem. Ekonomska in demografska rast mesta se je nadaljevala tudi v 19. stoletju, ko je v duhu liberalizma, kapitalizma in tržne gospodarske logike, ki jo je prinesla industrijska in agrarna revolucija, postalo najpomembnejše pomorsko mesto habsburške monarhije, predvsem pa najpomembnejši industrijski center v bližnjem in daljnem zaledju. Hiter vzpon mesta nam nazorno kažejo demografski podatki rasti prebivalstva, »saj naj bi se med leti 1700 in 1800, povečalo kar za 4,5 krat« (Finzi 2001: 17);² od začetnih 5.000 prebivalcev naj bi poskočilo na skoraj 30.000 prebivalcev. Demografsko rast je vseskozi pogojeval priliv trgovcev, podjetnikov in delavcev iz manj in bolj oddaljenih zalednih krajev; glavnina priseljenskega toka pa je izvirala iz naravnega mestnega zaledja (Kalc 2002: 15).³

Industrijski razvoj najbližjega urbanističnega centra je bistveno spremenil tudi identiteto agrarnih lokalnih skupnosti v bližjem kraškem zaledju, ki so še v začetku 19. stoletja predstavljale

¹ Različne pristope tržaških zgodovinarjev na politični, gospodarski in kulturni razvoj Trsta od 18. stoletja do 80. let 20. stoletja je predstavil zgodovinar Boris M. Gombač v knjigi z naslovom *Trst-Trieste, dve imeni ena identiteta*.

² Za natančne podatke o demografski rasti Trsta glej: Breschi, Kalc, Navarra 2001: 69-237.

³ Največ se jih je preselilo z Goriškega, Kranjske, Istre. Precejšnje število priseljencev je prispevala tudi Furlanija, v drugi polovici 19. stoletja pa se je povečal priseljenjski delež iz bolj oddaljenih avstrijskih dežel. Ob zadnjem avstrijskem popisu leta 1910 so našteali 229.417 prebivalcev; od tega se je kar 56.928 oseb izjavilo za Slovence, kar pomeni, da je bil Trst največje slovensko mesto (Kalc 2000: 15).

samozadostno kmečko vaško skupnost, ki pa je poznala tudi družbeno diferenciacijo. Po raziskavah zgodovinarja Johna Davisa se je kraško ljudstvo začelo zavedati posledic industrializacije že sredi 19. stoletja. Pri tem je pomemben prelom predstavljalo leto 1848, ko je z zemljiško odvezo prišlo do odkupa zemlje, kar je na eni strani povzročilo zadolžitev najšibkejših kmetij in njihov spust na najnižjo stopnjo socialne lestvice, na drugi strani pa vzpon vaških mogotcev. Poleg tega je v tem času prišlo do izboljšanja higienskih in prehrabnih razmer, kar je povzročilo manjšo umrljivost otrok in s tem demografsko rast prebivalstva ter večje število »odvišnih ljudi« (Davis 1989: 74). Ti so ostali brez zemlje in tako bili prisiljeni poiskati zaposlitev v mestu ali pri premožnih kmetih. Obenem pa je tudi sama industrializacija in urbanizacija Trsta privabljal vedno več delavne sile in za kmeta predstavljala magični magnet, ki je podeželana na eni strani »pritegoval z navideznim bliščem in meščanskim blagostanjem, na drugi pa ga odvrčal z novimi delovnimi zahtevami in kapitalistično etiko« (Verginella 1990: 8). Za odhod v mesto so se odločali predvsem pripadniki mlajših generacij, ki so v domačih razmerah zaradi nastajajočih procesov razslojevanja in sprememb živeli v negotovosti in brezperspektivnem položaju. Čeprav je prilagoditev novemu načinu življenja, novim delavnim okoliščinam, modelom obnašanja, marsikdaj tudi tujemu narodnostnemu duhu, mnogim priseljencem s podeželja povzročala tesnobo, napetosti, frustracije in domotožje po domačem ognjišču, so mnogi preselitev v mesto doživljali kot vzpon na družbeni lestvici, ki naj bi jim prinašal boljši življenjski standard in blagostanje.

Tako se postavljajo vprašanja, na kakšen način so se družbenogospodarske spremembe in pretresi, s katerimi se je soočal Trst in bližnja okolica, odražali na kraškem zaledju; kako so vplivali na spreminjanje agrarnih tradicionalnih skupnosti, na njihove družinske strukture, pravila skupnosti, ekonomske strategije in demografsko obnašanje. Na kakšen način je nekdanji navidez negibna, vase zaprta, konservativna vaška skupnost, ki v realnosti ni zmogla nikakršnih avtonomnih iniciativ, doživljala in se prilagajala novim družbenogospodarskim in socialnim spremembam? To so glavna izhodiščna vprašanja, na katera bom poskušala odgovoriti v pričujočem prispevku, v katerem bom v fragmentih predstavila gospodarsko življenje ljudi in njihovo soočanje z bližnjim Trstom. Iz historične perspektive želim skozi življenjske zgodbe krajanov iz kraške vasi Gorjansko analizirati proces spreminjanja vaške skupnosti iz tradicionalne v sodobno,⁴ pri čemer sem glavno besedo dala prebivalcem Gorjanskega – njihovim doživljanjem, občutkom, težavam, uspehom in porazom.⁵

Vas Gorjansko se nahaja na zahodni strani Komenske planote, tik ob glavnem središču Spodnjega Krasa – Komna. Zaradi ugodne geografske lege ob lokalni cesti, ki povezuje Komen z bližnjimi kraji v sosednji italijanski državi: Nabrežino, Tržičem (Monfalcone), Gorico in Trstom ter na slovenski strani z Ajdovščino, je bila vas vseskozi povezana s sosednjim tržaškim območjem, ki je pomembno vplivalo na gospodarski, kulturni in politični razvoj naselja.⁶

Kot večina krajev na Krasu je bila tudi vas Gorjansko vse do 19. stoletja tradicionalna vaška skupnost, v kateri je bila glavna gospodarska panoga kmetijstvo; živinoreja, poljedelstvo in vinogradništvo; do 19. stoletja so se kmetje poleg z govedorejo ukvarjali tudi z ovčarstvom in s svilogojstvom, o katerih pa v današnjem času pričajo le še ledinska imena in murve.⁷ Zaton ovčarstva je na Krasu pogojevalo pogozdovanje s črnim borom,⁸ predvsem pa propad tržaške

⁴ Za vas Gorjansko sem se odločila, ker je znotraj Komenske občine, kjer opravljam raziskovalno delo, najbližja Trstu.

⁵ Izjave informatorjev sem zapisala v njihovi narečni govorici, da bi s tem bolj poudarila njihova občutja ob spopadanju z raznovrstnimi družbenimi spremembami, ki so zaznamovale njihovo sleherno življenje. Ker nimam znanja jezikoslovca, nisem upoštevala jezikovnih pravil transkripcije, temveč sem le pravopisno postavila ločila in velike začetnice.

⁶ Ob ljudskem štetju v času Avstro-Ogrske, leta 1910, je v vasi živelo 528 prebivalcev (Soča: 25. februar 1911).

⁷ O ovčarstvu pričajo ledinska imena ter kovane mreže pri vhodu v cerkevno obzidje, ki so preprečevale drobnici prihod na posvečeno zemljo, o svilogojstvu pa murve, ki so dajale hrano sviloprejkam.

⁸ Na Komenskem Krasu se je pogozdovanje s črnim borom začelo v okviru programa splošnega pogozdovanja Krasa okoli leta 1859.

volnarske industrije zaradi bombažnih tovarn z Goriškega. S tem se že pokaže negativen vpliv industrializacije, zaradi katerega so gorjanski kmetje izgubili pomembno kmetijsko dejavnost, ki jim je prinašala dodaten dohodek, vendar je po drugi strani industrializacija in posledično demografska rast prebivalstva omogočala dodatne gospodarske dejavnosti, ki so bile donosnejše od ovčarstva. Počasi razvijajoče se novo mestno industrijsko gospodarstvo je podeželanom omogočalo, da so si lahko izboljšali gmotni položaj s prevozništvom (furmanstvom), ko so v večje tržaške kraje vozili tovor iz notranjosti slovenskih krajev, poleg tega pa so si svojo ekonomijo izboljšali z večjo prodajo kmetijskih pridelkov. Po ustnem izročilu so gorjanski kmetje vozili tovor v Trst iz Ajdovščine in pri tem zaslužili zajeten kupček denarja: *»Moj nono je vozil mlince, to so ble deske za kište (zaboje) za sadje. V Ajdovščini so naložili, tam so to žagali, nato so vozili do Ribemberka, to bi bil današnji Branik, kjer so vzeli moše - frajterje, da so pomagali zapreč do vrha Krasa. So mogli pomagat, ker je bil velik navkreber (vzpon). Zaslužili so za vsako furo (pot) 7 kron in 1 krono so dajali Ribemberčanu. Nono je pravu, da so šli okoli polnoči od doma v Ajdovščino in okoli osmih, devetih zvečer prišli v Gorjansko, spregli, nabranili živino in potem proti jutru spet napregli in šli v Trst. Iz Trsta, če so le mogli, so kaj pripeljali v Gorjansko ali v Komen. Samo da so dobili še kakšen denar, da niso šli prazni nazaj. To je vozilo dosti njih. To so vozili dvakrat v tednu, ma praktično so vozili cel teden. To so trpeli ljudje in žvali«* (Buda, 2004). Pomemben zaslužek jim je prinašala tudi gradnja železniške proge, ki je povezala Dunaj s Trstom. Za njeno gradnjo so okoliški kmetje z volovsko vprego vozili gramoz: *»Moja nona, mama od tatija, so imeli doma vole; sedem glav živine, ma vedno dva vola za orat, in je hodila, ko so delali železnico, vsako jutro vozit kamnje. Je bla korajžna ženska, je naložila v žbrinco (koš za listje) seno, nafutrala (nahranila) žval in skupaj s še štirmi moški šla vozit kamne. Ona ni nakladala, ona je le vozila. Nono je bil bolan, zato je ona vozila. Umrta je, ko je imela 87 let«* (Peric, 2004), je težko življenje starih staršev opisala informatorka. Nekaterim pa je razvoj Trsta in bližnjega Tržiča (Monfalcone) omogočil prodajo drv. *»Drva je vozu moj rajnik (pokojni) oče. Ma smo bolj vozili v Tržič. V Trstu je blo taku, da si pripeljal drva na plac (trg), kamor so prišli ljudje, odkupli, zvagali in potem si mogu peljet po mestu, lahko tudi eno uro z volom, preden smo prišli do hiše od kupca. In ko si pršu, si mogu nest drva v četrto, peto nadstropje. Medtem ko tisti, ki so vozili v Tržič, dolj je bla ladjedelnica in tu so prišli delavci iz nizke Italije in jim je država, ki jim je šla šaldu na roku, naredila tiste majhne hiške. In če se je peljalo drva v Tržič, ni bilo treba nost gor v nadstropja, ker so ble majhne hiške. Po vojni sem jaz pelju s prijateljem iz Komna, on je jemu deset in jaz štirinajst let, in sva peljala deset kvintalov drv in smo jih razložili pred hišo in smo šli. Ni nam blo treba nosit v peto ali šesto nadstropje. Moj oče je večina vozil dol, v Tržič«* (Buda, 2004).

Razvoj prevoznitva je od občinskih oblasti zahteval izboljšanje cestne infrastrukture, ki je bila na Komenskem Krasu v izredno slabem stanju, o čemer piše tudi časopis Soča: *»Spodnji Kras se mora šteti med one pokrajine naše dežele, ki so glede komunikacij, še jako na slabem. O železniški zvezi ni govora. Manjka tudi skladovalnih cest, ki bi vezale spodnji Kras z gorenjim in s Furlanijo in posebno z industrijskim mestom Tržičem. Obstoječe občinske poti so skoro klanci, ki bi jih bilo treba radikalno popraviti, da bi bili primerni za promet z vozovi. /.../ Potreba po pomoči je torej neoporečna, toda tej potrebi nasproti stoje sila siromašni kraški prebivalci in torej ni pričakovati, da bi prenašali težka bremena, posebno ker so jim ujme zadnjih let uničile skoro vse pridelke, tako da ubogo prebivalstvo skoro ne more preživljati«* (Soča, 13. avgust 1912).⁹

Poleg furmanstva in prevažanja kamna za gradnjo železnice se je na Krasu z industrijskim in urbanističnim razvojem Trsta in ostalih mest avstro-ogrske monarhije, ponovno pokazala možnost izkoriščanja kamna, ki so ga pridobivali v številnih kamnolomih —»javah«.¹⁰ Iz

⁹ V nadaljevanju je avtor članka sicer priznal, da je oblast prispevala določene podpore, vendar jih je bilo premalo glede na slabo ekonomsko stanje kraškega kmeta, ki ga je bilo potrebno gospodarsko dvigniti. Iz članka je moč tudi razbrati, da so se občinske oblasti prizadevale pridobiti tudi železniško povezavo med čezalpsko železnico in furlansko nižino, ki bi potekala po kraški planoti oziroma med Štanjelom in Tržičem (Monfalcone), kar pa se v nadaljnjih letih ni zgodilo. Najbližja železniška postaja za krajane Gorjanskega je bila v Nabrežini.

¹⁰ Izsekavanje kamna v kamnolomih ima na Krasu dolgo tradicijo vse od časa rimske oblasti, ko so s kraškim kamnom zgradili Oglej, Ravenno, Rim in celo takratno Emono. Obrt je v srednjem veku izumrla, ponovno se je obudila v 18., večinoma pa v 19. stoletju. Po mnenju Davisa so bili v 18. stoletju lastniki kamnolomov Slovenci, v 19. stoletju pa so kamnoseška podjetja prevzeli Nemci in Avstrijci (Davis 1989: 66, 67).

Gorjanskega je veliko moških delalo v kamnolomu Cava Romana v Nabrežini, kasneje pa so se odprli tudi manjši kamnolomi v okolici vasi; v Gorjanskem sta bila kar dva. Čeprav je bilo delo v kamnolomih in obdelovanje kamna (kamnoseštvo) težavno delo, ki je od kamnarja in kamnoseka zahtevalo izredno veliko fizičnega napora in celodnevno odsotnost delavca, je Kraševcem prinašalo pomemben zaslužek. *»Moj nono je delal v Cavi Romani, v Nabrežini. Bil je štancar in je veliko zaslužu, taku, da je lahko sezidal tole hišo. Bil je ves dan z doma, ob temi je šel in ob temi je prišu domu. Mi nismo bli lačni. Kdor je delal in imel plačo, je shajal boljše, kmetje so shajali slabše«* (Grgič V., 2004), je takratne gospodarske razmere predstavila krajanka.

Delavci, ki so bili zaposleni v kamnolomih ali v drugih industrijskih obratih, (iz Gorjanskega jih je veliko delalo še v ladjedelnici v Tržiču (Monfalcone) in v luki v Trstu), so zaživelij boljše življenje kot ostali prebivalci, katerih glavni dohodek je bilo kmetijstvo. K obuboženemu stanju kmetov so poleg slabih letin prispevali še za kmetijstvo neugodni naravni pogoji. Zato je kmetom pogosto zmanjkalo hrane. *»Bla je mežerja (revščina). Moja mama je večkrat pravla, da jo je mogu strašno bolt trebuh, da ji je mati ocvrla eno jejce. Mogla se je nekako zleget, da ga je dobila, danes pa jih pojejo deset. Je velika razlika, se ne da niti primerjet«* (Buda, 2004). Možnost dela v bližnjem Trstu je tako kot nalašč omogočalo dodaten zaslužek in izboljšanje gmotnega položaja kmečkih družin, predvsem tistim, ki so imele majhne posesti in večje število družinskih članov, ki so ostali brez zemlje. Z izboljšanjem življenjskega standarda tržaških meščanov ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja so se v mestu naselila tudi kmečka dekleta in tam opravljala najrazličnejša dela, kot so čiščenje stanovanjskih prostorov, strežba v gostilnah, varstvo otrok in drugo. Mnoge kmečke žene pa so v Trst, pa tudi v Nabrežino in Križ, torej večje tržaške kraje, nosile poljske pridelke; z Gorjanskega predvsem mleko, jajca in maslo. *»Moja nona je nosila mleko v Trst. Veliko ženske je nosilo mleko v Trst. Nekatero so nosile na Brje pri Komnu, od koder so potem Brke nesle v Trst. Vstale so ob eni uri ponoči in so nesle plenir (pleten koš, imenovan tudi jerbas) na glavi in tam na vrhu, na križišču za Šempolaj, so počivale. Tam je bil visok zid, da so lahko dale jerbas z glave. In potem so šle domu kasno. Bile so tudi noseče in tudi na poti so rodile, še teta od mojga oču je rodila. Je blo zelo kruto. To je blo najbolj težko za ženske, zato se je moja mama uprla, da ona ne bo nosila tako breme. Sestra od moje matere, ki je bla poročena v Tubljah, je velikokrat pravla, da enkrat, ku je nesla mleko, je ložla dol jerbas, da bi počivala in si ga nato ni mogla več dat gor. Ko je šel mimo delavec, ga je prosila, če bi ji lahko ložu gor jerbas. Potem ji je dal, jo čudno pogledu in reku: »Kaj ste pr pameti al ste zmešana«, tolko je nesla. Ni nesla le svoje mleko, temveč je tudi drugo odkupla, zidali so hišo in da je prinesla kakšen soud (denar) domov je nesla čim več. Nosile so do štirideset litrov mleka«* (Buda, 2004). Pripovedovalec je tudi pripomnil, da se je njegova mama temu delu uprla, kar nam obenem pokaže, da so ženske s prodajo in z lastnim zaslužkom postajale že samostojnejše. To je pripeljalo do razkroja tradicionalnih kmečkih odnosov. Poleg tega se je s celodnevno ali tedensko odsotnostjo gospodarja spreminjala vloga žene, saj je prevzela moževa kmečka opravila. Tako so se sčasoma družinski odnosi vedno bolj demokratizirali in žena je imela glavno besedo pri vzgoji otrok in vodenju družinskega gospodarstva. *»Moja nona je mogla bit dobra gospodinja, da je znala varčevat. Je mogla znat varčevat. Je bla nepismena, ma je hitro zračunala, kolko je zaslužla na mesec od mleka«* (Grgič V., 2004).

Odhajanje v Trst in soočanje z meščanskim vsakdanom je od podeželanov zahtevalo drugačne oblike obnašanja in uglajenosti. Da v mestu ne bi občutili večjih kulturnih, pa tudi socialnih razlik, so si matere izrecno prizadevale, da bi svoje otroke naučile lepega obnašanja. *»Naša mama nas je vedno učila, ko smo šli služit, da mormo bit delavni, pošteni, ne se kregat, moučēt, kakšno potrpet ...«* (Štrekelj, 2004). O prvem obisku Trsta pa se je vaščan spomnil naslednje zgodbe: *»To je pravu en vaščan, tle s Gorjanskega. So imeli dosti žlahte (sorodnikov) v Trsti, in mama mu je rekla preden so šli: »Pepek, ko pridemo tje, glej, da boš lepu pozdravu«. Mati gre naprej in Pepek gre zad za nju in ko so prišli v Trst, je vseh pozdravljal. Mati se je ustavla in on se je zgovarju: »Saj ste rekla mati, da naj vseh lepo pozdravem, ko pridem v Trst.« Ona pa je tela reč, ko pridejo k žlahiti (sorodnikom), ne pa vseh ljudi«* (Buda, 2004). Tudi sam je imel zanimivo izkušnjo ob prvem obisku mesta: *»Ko sem jaz šel sem jemu sedem let. So mi dali v eni pekarni veliko čokolado. Rekli so mi, da bom mogu obešet smrkavu babu (poljubit smrkavo žensko). Taku so plašli otroke, ker so se v Trstu stalno obračali, ker je blo polno ljudi, in so se potem spotaknli*

in padli. Temu se je taku reklo, ker je otrok pou na nusu» (Buda, 2004). Pripovedi nama pokažeta začudenost otrok nad množico različnih ljudi, ki so jih srečali v Trstu, in željo njihovih staršev, da bi se njihovi otroci v uglajeni meščanski družbi spodobno vedli in s tem zakrili svojo »kmečkost«, ki jih je v odnosu do prefinjene meščanske kulture označevala kot primitivnejši narod. Sicer pa je v tem obdobju veljala zelo stroga vzgoja otrok, ki se je kazala v izrednem spoštovanju do starejših. Mnogi pa so v Trstu svoj nižji socialni status poskušali zakriti z lepšo, nedeljsko obleko pa tudi urejeno zunanostjo. *»Ko sem šla prvič v Trst, imela sem petnajst ali šestnajst let, sem hotela imet permanente (trajno), takrat je blo to v modi, vsa deklela moje generacije so to imele. In takrat sem si jih res nardila«* (Grgič V., 2004).

Ob prvih stikih podeželskega človeka z mestno kulturo zgodovinarica Marta Verginella opozori še na en pomemben segment, povezan z delavnostjo in marljivostjo, ki jo je zahtevalo delo v Trstu. Glede na poročila deželnih glavarjev, katarstrskih uradnikov pa tudi mestnih oblasti s konca 19. stoletja, naj bi bila revščina kmečkega prebivalstva nasledek nedelavnosti in ne le posledica naravnih nepravil, nerodovitnih tal in tržiščnih zakonov (Verginella 1987: 198). Vendar pri tem oblasti niso upoštevale miselnosti in načina življenja takratne tradicionalne agrarne družbe, ki je živela avtarkično življenje in si prizadevala le za najnujnejše preživetje. V začetnih desetletjih 20. stoletja pa se že spremeni miselnost kraškega kmeta, ki se je bil, v soodnosu z urbanim načinom življenja, prisiljen prilagoditi meščanskim vrednotam. Poleg tega so se priseljenci morali naučiti produktivnosti in večje delavnosti ter marljivosti, saj jih je v nasprotnem primeru čakal družbeni propad in padec na nižjo stopnjo socialne lestvice. Mesto jim žal ni nudilo tiste zaščite, ki so je bili vajeni v tradicionalni vaški srenji, temveč so postali kreatorji svojega življenja, ki je bilo v mnogih primerih odvisno tudi od njihove iznajdljivosti. *»Ko sem dobu prvo plačo, sem želu kupit mami darilo, da bi se pokazu, kaku sem bil delaven. Tam je bla ena ženska, ki je prodajala štofu (blago za obleke). In sem kupu. Ko sem pršu k sestri, ki je živela v Trsti, in ji pokazu, kaj sem kupu za mamo, se je začela smejet, saj so me nategnli (ogoljufali), saj se je blagu trgalo. Je blo slabe kvalitete. Naslednji teden sem jaz to blagu produ drugi ženski«* (Fakin, 1996) se je svojih kupčijskih doživljajev spominjal pripovedovalec, ki se je v Trstu hitro učil novih moralnih vrednot. Pričujoča življenjska zgodba pa nam obenem tudi pokaže težavnost prilagajanja novim meščanskim vedenjskim vzorcem, ki so se razlikovali od podeželskih, kjer so bile goljufija, laži in kraja negativno označene moralne vrednote. Poleg tega bi bila žrtev kraje ali goljufije istega stanu, ki se je tudi sama komaj preživljala.

Na splošno pa so se vaščani strinjali, da je bilo življenje v času avstro-ogrske monarhije, ki je v duhu liberalizma svojim narodom dovoljevala dokaj samostojni gospodarski, politični in kulturni razvoj, bistveno ugodnejše kot v nadaljnjih letih. Čeprav krajani niso živeli v bogastvu in izobilju, jim je industrializacija in urbanizacija bližnjega Trsta omogočala boljši ekonomski položaj. Na dobre življenjske razmere v tem času nas opozarjajo tudi letnice na vaških vodnjakih in vhodnih vratih domačij,¹¹ kar dokazujejo, da se je v tem obdobju precej gradilo in obnavljalo.

Na koncu kratke predstavitve nastalih družbenogospodarskih in tudi političnih sprememb lahko strnem, da je Trst s svojim industrijskim in urbanističnim razvojem močno sooblikoval življenje kraškega zaledja, predvsem v bližnjih lokalnih skupnostih, ki so pod njegovim vplivom gospodarsko, pa tudi kulturno obogatele. Iz raziskave, ki sem jo opravila na terenu v Gorjanskem, lahko spoznamo, da bi krajani brez bližine Trsta in drugih industrijskih krajev (Tržiča (Monfalcone) in Nabrežine) le s težavo preživeli družbenogospodarske spremembe, s katerimi so se soočali ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Gospodarski razvoj in s tem demografska rast Trsta, pa tudi ostalih večjih krajev, je predstavljal pomembno osnovo za razvoj tržišča za prodajo kmetijskih pridelkov, iskanje zaposlitve in s tem priložnosti za izboljšanje gmotnega položaja in

¹¹ Številne letnice na obokih vaških vodnjakov in vhodih v kraške domačije, ki segajo v obdobje druge polovice 19. stoletja, nas opozarjajo na ugodne gospodarske razmere na podeželju, ko se je z rastjo trgovine med mestom in kraškim podeželjem tudi v zaledju Trsta pričelo bolje živeti; bivališča so se povečala, opuščena je bila kamnita kritina, ki so jo nadomestili korci, uveljavljali so se zunanji znaki blagostanja, kakršni so bili portali (klesane "kalune" (kamniti oboki) in "portuni" (lesena vrata)).

osebnega uspeha. Z dnevnimi, tedenskimi pa tudi letnimi odhodi iz izvirne skupnosti in ločenosti od domačega kraja ter z vključevanjem v novo družbeno sredino so krajani postali del industrializacijskega procesa, ki jih je osvobajal vaške zaprtosti, ponižnosti in pokornosti. S tem se je bistveno spremenilo življenje vaške skupnosti, vloga med spoloma, odnosi s sorodniki, arhitektura naselij, prevozna sredstva itd. Obenem so se spremenile tudi vaške vrednote, morala in kar je nekoč predstavljalo »nemoralni, pogubni način življenja«, je postalo družbeno sprejemljivo. Proti temu so se sicer upirale nekdanje avtoritetne oblasti, predvsem cerkev, vendar sta se njen ugled in moč ob liberalnejših nazorih zmanjšala.

LITERATURA:

- DAVIS, C. James. 1989. *Vzpon z dna*. Ljubljana: Slovenska matica.
- FINZI, Roberto, Giovanni PANJEK. 2001. La città dei gruppi 1719-1918 V: *Storia economica e sociali di Trieste*. Volume I.. Trieste: LINT.
- GOMBAČ, Boris. 1993. *Trst-Trieste-dve imeni, ena identiteta: sprehod čez histografijo o Trstu 1719-1980*. Ljubljana: Narodni muzej; Trst: Tržaška založba.
- KALC, Aleksej in sodelavci. 2002. *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper-Trst.
- VERGINELLA, Marta. 1987. *Necesse est ut veniant scandala*. Od kmečkega načina življenja k meščanskemu. Spreminjanje moralnih norm v Bregu ob koncu 19. stoletja. V: *Jadranski koledar*. Str. 197-201.
- VERGINELLA, Marta. 1990. *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije – Ljubljana, Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici – Trst.

VIRI:

- Soča*, 25. februar 1911, št. 20.
- Za izboljšanje prometnih zvez na spodnjem Krasu. V: *Soča* 13. avgust 1912. št. 92.

INFORMATORJI:

- BUDA, Alojz. Gorjansko, leto rojstva: 1932, terenski zapisek: februar 2004;
- ČOTAR, Zora. Gorjansko, leto rojstva: 1930, terenski zapisek: februar 2004;
- FAKIN, Angel. Komen, leto rojstva 1909, terenski zapisek: september 1996;
- GRGIČ, Jožef. Gorjansko, leto rojstva: 1923, terenski zapisek: februar 2004;
- GRGIČ, Vanda. Gorjansko, leto rojstva: 1926, terenski zapisek: februar 2004;
- PERIC Ema. Brestovica pri Komnu, leto rojstva 1920, terenski zapisek: februar 2004;
- ŠTREKELJ, Darinka. Gorjansko, leto rojstva: 1921, terenski zapisek: februar 2004.

Katja Jerman

Politična vizija meje na Goriškem od leta 1943 do začetka Pariške mirovne konference

Začrtanje mednarodnih meja vedno spremlja burno dogajanje. Ob meji se oblikuje posebno občutljiv prostor, kjer se rezultati družbenih in političnih dinamik močno odražajo predvsem v socialnem prostoru, v preživetvenih strategijah lokalnega prebivalstva in v njihovih izkušnjah.

V pričujočem prispevku se bom omejila zgolj na politične procese formiranja meje v času od kapitulacije Italije do leta 1947 na območju Primorske, posebno zanimanje pa bom usmerila na območje Goriške, predvsem na mesto Gorica. Zavedam se, da je za interpretiranje celotne problematike slovenske zahodne meje ključno vlogo odigral Trst z zaledjem, vendar pa se v pričujočem tekstu njegove vloge in pomena ne lotevam.

Osvobodilni boj, ki ga je leta 1941 začela Osvobodilna fronta slovenskega naroda in Komunistična partija, je večinoma interpretiran kot boj za združeno Slovenijo, čeprav zgodovinarji (Ferenc (1998), Mikuž (1975), Troha (1993)) opozarjajo, da je pojmovanje, da združena Slovenija vsebuje tudi Trst, Gorico, Beneško Slovenijo in Rezijo, izpostavljeno šele po kapitulaciji Italije. 11. septembra 1943 so po navodilih Edvarda Kardelja na Vogrskem ustanovili Narodnoosvobodilni svet za Primorsko,¹ ki je pripravljal gradivo za vrhovni plenum OF. 16. septembra 1943 je bil na njem sprejet *Proglas o priključitvi Primorja*.² To so vsekakor bili hitri odzivi na dejstvo, da si je Italija po kapitulaciji dokaj hitro pridobila položaj sobojevnice in je bila njena kolaboracija z nemško okupacijsko silo potisnjena v ozadje. Vprašanja meje so bila predmet zanimanja v Mačkovškovem krogu,³ predvsem pa strokovnjakov Znanstvenega inštituta pri izvršnem odboru OF (od marca 1943 pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta),⁴ ki so tudi pripravljali elaborate t. i. internega značaja za razprave o mejah. Osrednji elaborat je bil Zwitterov *Problem bodočih slovenskih meja*, v katerem je, pa tudi v kasnejših popravljenih verzijah, poudarjal pomen razmejitve po etničnem načelu,⁵ kar je bila glavna pogajalska zahteva Jugoslavije na kasnejši mirovni konferenci.

V začetku maja 1945 so enote IX. korpusa in borci Prešernove brigade, Škofjeloškega odreda ter Vojska državne varnosti vkorakali v Gorico. Naslednji dan so se jim pridružili tudi zavezniki (deli novozelandske divizije, XIII. divizija v sestavi IV. armade angloameriške vojske pod poveljstvom polkovnika Gruberja) in v njihovi sestavi je bila tudi divizija italijanskih partizanov. Raziskovalci prispevka v zborniku *Living (with) borders, Identity discourses on East-West borders in Europe* opozorijo na eni strani na navdušenje nad partizani in njihovim načinom upravljanja v Gorici, po drugi pa tudi na pogled italijanskih prebivalcev, ki so omenjeni čas doživljali kot »plenilski pohodi«, kot čas »malopridnih pohodov« (Carli, Sussi, Kaučič 2002: 42), okrašen z motečo simboliko rdeče zvezde, parad in meščanom neznanih pesmi. Edvard Kardelj je za TANJUG zasedbo Gorice komentiral kot »dovolj avtoritativen in jasen dokaz, da je armada okupirala

¹ Primorski narodnoosvobodilni svet so ustanovili France Bevk, Joža Vilfan in Aleš Bebler in v naslednjih dneh izglasovali dve resoluciji: 15. septembra 1943 resolucijo o splošni mobilizaciji vsega odraslega, za orožje sposobnega prebivalstva in 20. septembra 1943 resolucijo, s katero se Primorska vključuje v Slovenijo in posredno v Jugoslavijo.

² Ferenc (1998) navaja, da so *Proglas* nekateri partizanski publicisti pripisovali Zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju (2. 10. 1943), vendar pa dodaja, da je bil sprejet na vrhovnem plenumu OF, kajti na Zboru ni bilo sprejetega nobenega sklepa ali odloka o *Proglasu*, torej so ga obravnavali kot že opravljeno dejanje.

³ Mačkovškovo obveščevalno mrežo, ki je vzdrževala stike z jugoslovansko vlado v izgnanstvu in ji pošiljala poročila o razmerah pod okupacijo (o delovanju strank, predvsem OF in KPS, o izganjanju Slovencev, o okupatorjevem nasilju ter o publicistični dejavnosti), je po vojni preganjala Udba, češ da so sodelovali z britansko obveščevalno službo.

⁴ Ravnatelj inštituta je bil dr. Fran Zwitter.

⁵ Pomembni so tudi njegovi poudarki, da so mesta in pristanišča neločljiva z zaledjem, da je potrebno upoštevati avtohtono italijansko manjšino, ter predvsem njegovi elaborati o natančnem poteku meje v vseh mejnih pokrajinah.

lastna narodna ozemlja, ki so bila v preteklosti odtrgana od Jugoslavije. Tako so te pravice podprte z moralnimi političnimi dokumenti» (Kardelj 1945: 1). V istem pogovoru je Kardelj nakazal, da je seznanjen, da »nekateri inozemski listi širijo res kleveto, da boče Jugoslavija z okupacijo teh ozemelj postaviti ves svet pred gotova dejstva«, vendar pa meni, da »take trditve niso osnovane« (Kardelj 1945: 1).

Zasedba Gorice je trajala le nekaj dni, saj so se na zahtevo vlad Velike Britanije in Združenih držav in po dogovoru med maršalom Titom in generalom Morganom iz mesta umaknile vse enote. Andrej Malnič meni, da je ta trenutek postal v zgodovini Slovencev na zahodu ključen, saj je postal, »najpomembnejše politično vprašanje, vprašanje pravičnosti in hkrati pravice zmagovalca, da prestavi krivično rapalsko mejo, ki je bila posledica italijanskega imperializma iz prve svetovne vojne« (Malnič 1998: 342). Ta sporazum, sklenjen v Beogradu dne 9. junija 1945, je vseboval tudi določila, da naj bi bila dokončna meja v Julijski Krajini med vpletenima stranema rešena na podlagi diplomatskih pogajanj, začasno pa naj bi bilo ozemlje v zavezniški upravi. Čeprav se predhodno Edvard Kardelj, podpredsednik vlade in minister za konstituantno demokratične federativne Jugoslavije, s tem ni strinjal in je trdil, da »Jugoslavija ni nikoli zanikala svoje pripravljenosti, da na mirovni konferenci postavlja svoje zahteve in se pogaja v pogledu dokončne razmejitve med Jugoslavijo in njenimi sosedi. Glede na to se stališče Jugoslavije v sedanjem položaju na tem ozemlju ne razlikuje od stališča ostalih zaveznikov do ozemelj, ki so jih oni zasedli. Zato bi bilo smešno odrekati Jugoslovanski armadi pravico, da organizira vojaško okupacijsko oblast tako, da bosta zagotovljena obnova in red na tem ozemlju vse dotlej, dokler se dokončno ne reši vprašanje razmejitve med Italijo in Jugoslavijo z neposrednim sporazumom« (Kardelj 1945: 2). V njegovih izjavah je že močno poudarjena misel, da se bo Jugoslavija pri napovedanih pogajanjih zavzemala za predloge, ki jih je oblikoval dr. Zwitter in sicer za t. i. etnografsko mejo, ki je pomenila etnično mejo in za že znano idejo, da mesto pripada zaledju, saj so bila mesta »denacionalizirana s spretnimi in nasilnimi ukrepi in vas je bila činitelj, v katerem je bila ohranjena narodnost. S tem pa nikakor ni rečeno, da je denacionalizirano mesto s tem prenehalo biti sestavni del tega zaledja« (Kardelj 1945: 5).

Na devinskem sporazumu z dne 20. 6. 1945 med Vrhovnim komandantom Jugoslovanske armade in Zavezniškim vrhovnim komandantom za sredozemsko okupacijsko ozemlje je bilo kot ozemlje Julijske Krajine definirano ozemlje italijanskih provinc Gorica, Trst, Reka (za Kvarner) in Pula (za Istro). To ozemlje je bilo nato razdeljeno na cono A in cono B, kjer so veljala posebna pravila o kontroli gibanja, o železniškem prometu, o menjavi dobrin in o trgovini med conama. Vendar pa ozemeljska vprašanja s tem še zdaleč niso bila rešena. V Potsdamu, avgusta 1945, je Truman predlagal Churchill in Stalinu, da bi ustanovili Svet zunanjih ministrov velikih sil,⁶ ki naj bi začeli razpravljati o mirovnih pogodbah najprej zgolj z nekaterimi poraženkami vojne, z Italijo, Romunijo, Madžarsko, Bolgarijo in Finsko ter opravili priprave za mirovno pogajanje z Nemčijo. Svet se je prvič sestel 11. septembra 1945 v Londonu in nadaljeval z delom do 2. oktobra 1945. V času zasedanja je podpredsednik vlade Kardelj 18. septembra 1945 v imenu Jugoslavije predložil teritorialne zahteve proti Italiji, kjer je zagovarjal mejo med »kompaktnim slovenskim podeželskim prebivalstvom na eni strani in naselbinami z romansko večino podeželskega prebivalstva na drugi; mejo, ki je izredno ostra in splošno znana in priznana« (Zwitter 1948: 17). Linija jugoslovanskih zahtev po etnični meji je po Zwitterovem (1948) mnenju odstopala le zaradi razlogov, kot so: povezanost mesta s podeželjem, tesno gospodarsko sodelovanje med kraji z obeh strani etnične meje, lažja prehodnost in komunikacija. Tu je tudi sovpadala z zahodno mejo bivših italijanskih provinc Trst in Gorica, t. j. z zahodno mejo cone A. Istočasno je tudi italijanska delegacija predstavila svojo mejno linijo, ki je bila za jugoslovanske pogajalce nesprejemljiva.

Svet v jeseni ni sprejel nobenih sklepov, zato so se sestali še enkrat, in sicer med 10. in 24. decembrom 1945 v Moskvi, kjer so zunanji ministri Velike Britanije, ZDA in SZ sklenili, da bodo kot enakopravnega pogajalca pritegnili tudi Francijo. V februarju 1946 so se nato sestali namestniki ministrov za zunanje zadeve velesil in ustanovili komisijo strokovnjakov z nalogo, da predlagajo mejo med Jugoslavijo in Italijo ter da meja ustreza jugoslovanski zahtevi po etnični

⁶ Svet ministrov petih velesil je bil sestavljen iz zunanjih ministrov ZDA, SZ, Velike Britanije, Francije in Kitajske.

liniji. V času, ko so komisije ugotavljale potek meje, so se tako med slovenskim kot italijanskim prebivalstvom začele politično močno angažirane akcije, s katerimi so skušali prikazati, kateri strani pripada ozemlje.⁷ Velikokrat nejasna situacija na terenu samem je pripomogla k temu, da se komisija ni mogla sporazumeti o skupnem predlogu meje, zato so 29. aprila 1946 predstavili karto v merilu 1 : 500.000, kjer so bili zarisani štirje različni predlogi. Karti ni bil dodan pisni opis linij in delegacije prav tako niso navedle motivov za odločitev poteka linije. Po ameriškem predlogu naj bi Italiji pripadel del Slovenskega primorja s Trstom in velikim delom Istre (Wilsonova linija), po angleškem naj bi bila meja nekoliko bolj zahodno od ameriškega predloga (Morganova črta), po francoskem predlogu naj bi Jugoslaviji pripadel večji del Istre, Italiji pa Kanalska dolina, Beneška Slovenija, Gorica in Trst z okolico, s čimer se je Jugoslaviji na slovenskem delu zaprl dostop do morja, vendar je bila prednost francoskega predloga ta, da se je približeval etničnemu ravnotežju. Sovjetski predlog je bil najbližje želeni jugoslovanski etnični razdelitvi, saj naj bi bili Jugoslaviji pripojeni Trst, Gorica in vsi drugi kraji s slovenskim prebivalstvom.⁸

16. maja se je prvi krog pogovorov zaključil, rezultat pa je bil, da sta vladi Velike Britanije in ZDA opustili svoje predloge in se pri osnovnem pogajalskem izhodišču pridružili francoskemu predlogu. Še vedno pa je obstajala velika razlika med sovjetskim in francoskim predlogom. Na naslednjem zasedanju, ki se je pričelo 15. junija 1946, so se zunanji ministri dokončno zedinili za francoski kompromisni predlog (13. julij 1946), po katerem je ozemlje vzhodno od francoske linije pripadalo Jugoslaviji, zahodni del pa Italiji. Pomemben sklep tega zasedanja je bil tudi, da se je ustanovila posebna politična tvorba, imenovana Svobodno tržaško ozemlje, ki ji je Varnostni svet Združenih narodov zagotavljal integriteto in neodvisnost. Diplomatska dejavnost Edvarda Kardelja v teh pogajanjih je bila usmerjena predvsem na pogovore z ruskim zunanjim ministrom Molotovim,⁹ a vendar se je izkazalo, da za jugoslovansko stran ti pogovori niso bili povsem uspešni.¹⁰ Kardelj je v svoji biografiji napisal: *»Prvič, po brezuspešnih prizadevanjih, da bi dobili Trst, smo se s sovjetsko delegacijo dogovorili, da bo privolila v ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja, a tako, da bo Gorica pripadala Jugoslaviji. Ko sem drugega dne kot po navadi prišel na 'zajtrk' k Molotovu, me je ves vesel pričakal in rekel: »Dobili smo.« Vprašal sem: »Kaj smo dobili?« Odgovoril je: »Trst bo svobodno ozemlje, zahodne vlade so privolile v naš predlog, da naj se iz dela ozemlja okrog Trsta ustanovi Svobodno tržaško ozemlje.« In kaj je z Gorico?« sem ga vprašal. Z izrazom začudenja mi je odgovoril: »Kaj z Gorico – Gorica ostane italijanska.« Seveda sem se razburil in očital Molotovu, da sva se dan poprej dogovorila, da privolimo v Svobodno tržaško ozemlje samo pod pogojem, če bo Gorica jugoslovanska. Na to mi je odgovoril: »Kaj toliko vztrajate pri tem mestu, ki nima nobenega pomena ne za vas ne za Italijo. Poglavitno vprašanje je bil Trst in tu smo dobili maksimum, kar smo mogli doseči.« Bil sem seveda skrajno nezadovoljen, ker sem bil prepričan, da je bilo mogoče doseči drugačen, ugodnejši rezultat. To mi je tudi nekaj dni pozneje, ko je bil celoten dogovor z Italijo v glavnem že končan, potrdil angleški diplomat, namestnik ministra za zunanje zadeve Neal, ki mi je, ko sem omenil Gorico, smeje se rekel, da so oni imeli pravzaprav isti predlog kot mi, to se pravi, da se ustanovi Svobodno*

⁷ O tovrstnih manifestacijah na Trstniku v Gorici in po drugih krajih Goriške glej Beltram 1983.

⁸ Za natančen potek razdelitev komisij glej Zwitter 1948: 18-19.

⁹ Problematika jugoslovansko-italijanske meje je bila toliko bolj pereča, saj se je tu stikalo interesno območje zahodne in vzhodne influistične sfere. Sovjetska zveza je vedno bolj zastavljala sile v korist Jugoslavije, zato je s tega stališča Kardeljeva diplomatska usmerjenost na sovjetskega zunanjega ministra Molotova razumljiva.

¹⁰ Aleš Bebler v svoji biografiji opisuje, kako je prišlo do zedinjenja za francoski predlog: *»Drugega junija 1946 je Molotov nenadoma poklical Kardelja na nujen razgovor. Kardelj je odhitel k njemu. Čez kake pol ure se je vrnil. Izraz na njegovem obrazu je bil tako otožen, da smo takoj ugotovili, da se je zgodilo nekaj zelo težkega, Kardelj nam je povedal vso grenko resnico: Molotov mu je rekel, da je prejel telegram od Stalina, v katerem mu ukazuje, naj preneha s sporom o meji in sprejme francosko linijo v celoti. Skratka naj žrtvuje nekaj, kar ni njihovo, naj žrtvuje Gorico.« In ker je bilo to povelje, vas nisem predhodno vabil na razgovor, temveč sem svoj sklep že sporočil kolegom sveta ministrov,« je rekel Molotov» (Bebler 1981: 162).*

¹¹ *»Vsak dan sem šel po ruskem običaju k Molotovu na 'zajtrk', to se pravi po našem pravzaprav na kosilo. Ker je bilo to vsak dan po vsaki konferenci ministrov, me je Molotov pri teh 'kosilih' redno informiral o tistih vprašanjih, ki so se nanašali na nas, tako da sem bil vsak dan sproti obveščen o položaju na konferenci petih ministrov» (Kardelj 1984: 75).*

tržaško ozemlje, Gorica pa se prepusti Jugoslaviji, toda Molotov ni vztrajal pri tem in tako je Gorica ostala v Italiji. Seveda ne morem reči, da je to, kar mi je povedal Neal, resnica ali intriga, toda bolj sem se nagibal k temu, da je resnica, saj sem bil tudi sam prepričan, da bi to bilo mogoče doseči, če bi Molotov vsaj nekaj dni še vztrajal pri takšni rešitvi» (Kardelj 1984: 76). Podobno zgodbo navaja tudi Aleš Bebler: »Nekaj let pozneje, mislim da leta 1952, mi je v Združenih narodih francoski zunanji minister Couve de Murville, ki je bil na mirovni konferenci Bidaultov sodelavec, povedal tole: »Ker smo zahodni želeli sporazum z Rusi in je bil spor omejen na majhno stvar, na mesto Gorico, smo med seboj sklenili, da bomo poskušali Sovjetom ponuditi Gorico, da bi v zameno dobili njihovo soglasje za mednarodni statut za Trst. Tako zamenjavo smo nameravali predlagati prav tiste dni, ko nas je Molotov prehitel in se odrekel Gorici.« Kot veste so Rusi potem sprejeli mednarodni statut za Trst brez vsake protiusluge» (Bebler 1981: 162). Zwitter (1948) je bil do francoskega predloga kritičen, saj je menil, da vse razmejitvene linije niso bile enakovredno obravnavane in da »mi bil sprejet noben predlog za formiranje subkomisij, ki naj bi preštudirale mejno linijo v celoti ali v posameznih sektorjih, čeprav je bilo jasno, da ustvarja ponekod mejna linija težkoče za prebivalstvo na obeh straneh« (Zwitter 1948: 20). Dodaja tudi, da je projekt mirovne pogodbe z Italijo, ki je bil predložen Svetu zunanjih ministrov pariške mirovne konference, netočen, saj »projekt vsebuje sicer opis francoske mejne linije, a samo kot predlog ameriške delegacije in ta opis se na večih mestih bistveno razlikuje od linije na karti, in sicer na našo škodo v najvažnejšem sektorju pri Gorici, kjer bi bila po tem predlogu presekana po državni meji vzhodna goriška železnica« (Zwitter 1948: 20). Kasneje je bil sprejet jugoslovanski amandma, ki je odpravil divergence med opisom meje in priloženo karto.

Po tem dogodku so se pričele še močnejše diplomatske in propagandne dejavnosti, ki so poskušale na jugoslovansko stran pritegniti Kanalsko dolino, Beneško Slovenijo ter Gorico z zahodnim zaledjem; in ravno te dejavnosti so vplivale na pogajanja na Pariški mirovni konferenci, ki se je pričela 29. julija 1946, njeni sklepi so obveljali 15. septembra 1947 in bili leta 1975 potrjeni z osimskimi sporazumi.

LITERATURA IN VIRI:

- BEBLER, Aleš. 1981. *Čez drn in strn. Spomini*. Koper: Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska.
- BELTRAM, Jurij. 1983. *Tukaj je Jugoslavija. Goriška 1945-1947. Primorski portreti*. Koper: Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska.
- BELTRAM, Vlasta. 1977. *Goriško okrožje pod anglo-ameriško vojno upravo v boju za Jugoslavijo: od 1. maja 1945 do 15. septembra 1947: diplomatska naloga na FF: Oddelek za zgodovino*.
- BUFON, Marjan. 1995. *Prostor, meje, ljudje. Razvoj prekomejnih odnosov, struktura obmejnega območja in vrednotenje obmejnosti na Goriškem*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut v Trstu.
- BUFON, Milan. 2000. *Političnogeografske podlage za preoblikovanje Goriške ter njenih družbenih in prostorskih vezi*. V: Inka Štrukelj, *Goriška pokrajina. Ob stoletnici prve pisne omembe Solkana in Gorice v listini Cesarja Ožona III*. Nova Gorica: Forum za Goriško.
- CARLI, Augusto and Emidio SUSSI, Majda KAUCIČ-BAŠA. 2002. *History and Stories: Identity Construction on the Italian-Slovenian Border*. V: Ulrike H. Meinhof, *Living (with) Borders, Identity discourses on east-West borders in Europe*, 33-53. Ashgate Publishing Company.
- FABI, Lucio. 1991. *Storia di Gorizia*. Padova. Il poligrafo.
- FERENC, Tone. 1998. *Problem zahodne meje pri Slovencih 1941-1945*. V: *Acta Histriae VI. Prispevki z mednarodne konference Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske Sloveniji*. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Koper. 299-310.
- Goriški zbornik 1947-1957*. 1957. Ob desetletnici priključitve Slovenskega Primorja k FLR Jugoslaviji, (ed) Joško Humar. Nova Gorica: Okrajni svet svobod in prosvetnih društev Gorica.
- KARDELJ, EDVARD. 1948. *Govori na Pariški mirovni konferenci*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- KARDELJ, Edvard. 1945. *Istra-Trst-Gorica*. Poročilo TANJUG-a.
- KARDELJ, Edvard. 1984. *Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944-1957. Spomini*. Ljubljana: Prešernova družba.

- MALNIČ, Andrej. 1998. Topografija spomina na vojno. V: *Acta Histriae VI. Prispevki z mednarodne konference Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske Sloveniji*. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Koper. 331-346.
- MARUŠIČ, Branko. 1998. Nova meja na Goriškem. V: *Acta Histriae VI. Prispevki z mednarodne konference Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske Sloveniji*. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Koper. 271-284.
- MIKUŽ, Metod. 1975. Vprašanje Julijske Krajine in Trsta 1947-1954. V: *Zgodovinski časopis* 1975 (1-2), 3-44.
- PIRJEVEC, Jože. Pariška mirovna konferenca. V: *Acta Histriae VI. Prispevki z mednarodne konference Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske Sloveniji*. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Koper. 7-14.
- POLJŠAK, Tone. 1997. *Naša zahodna meja in mirovna pogodba z Italijo*. Ljubljana: Glavni odbor ZZB NOB Slovenije, Komisija za informativno, propagandno in promocijsko dejavnost. *Primorski dnevnik* 1947-1956.
- Soški tednik*, 22. 2. 1947.
- ŠUŠMELJ, Jože. 1997. Odpiranje meje, Sodelovanje med Novo Gorico in Gorico. V: *Nova Gorica – Gorica, Izživi in možnosti sobivanja*, 9-29. Nova Gorica: Mestna občina.
- TROHA, Nevenka. 1993. *Politično življenje v coni A Julijske Krajine z vidika jugoslovansko-italijanskega sodelovanja*. Magistrsko delo na FF: Oddelek za zgodovino.
- VIDMAR, Cvetko. 1981. Oris Zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju (12. 6. 1945 – 15. 9. 1947). V: *Goriški letnik* 1981 (8), 173-222.
- VIDMAR, Cvetko. 1997. Zgodovina in perspektive Videmskega sporazuma. V: *Nova Gorica-Gorica. Izživi in možnosti sobivanja*. Nova Gorica: 29-35.
- ZWITTER, Fran. 1948. Julijska Krajina po drugi svetovni vojni. V: *Geografski vestnik. Časopis za geografijo in sorodne vede* (ur. Anton Melik). Ljubljana: geografsko društvo v Ljubljani, 15-31.

Branko Marušič

O GROFU VILJEMU CORONINIJU KROMBERŠKEM*

Na praznični dan (dan vstaje slovenskega naroda), 22. julija 1957, je Goriški muzej po treh letih delovanja v gradu Kromberk, prvič odprl za javnost svoje zbirke. Takratni slavnostni govornik je v otvoritvenem zanosu omenil, da se grad, ki je nekoč pripadal fevdalni gospodi, gospodarici nad nemočnimi tlačani, odpira sedaj ljudem, nekdanjim tlačanom. Poznavalci razmer so po končanem govoru zmajali z glavami rekoč, grof Viljem Coronini Cronberg (1905–1990), zadnji lastnik kromberškega gradu, pa zares ni bil človek, ki bi mu lahko oponašali tako ravnanje in odnos. Očitno je govornik sledil stereotipu, ki je bil med Slovenci zelo razširjen, kadar so govorili o razmerju med fevdalnim gospodom in podložniki.¹ Podatek, da so bili grof Viljem Coronini Cronberg, kot tudi njegovi predniki, izjemne osebnosti kulturnega življenja Gorice in Goriške, bi bil tistega dne še posebej vreden omembe.

Ko so 12. septembra 1964 odprli še dodatne prenovljene prostore kromberškega gradu je otvoritvi prisostvoval tudi dr. Ivo Juvančič, nekdanji semeniški profesor v Gorici, takrat pa znanstveni sodelavec na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Razmere v Kromberku je dobro poznal, saj je tu redno obiskoval domačega župnika in glasbenika Vinka Vodopivca; v Gorici pa je stanoval v Via Orzoni, nedaleč od Coroninijevega gradu na Cingrofu. Dr. Juvančič je takrat v pogovoru z znanci omenil, pol za šalo pol zares, da bi si grof Viljem Coronini zaslužil kako partizansko odlikovanje, ker je bil nekakšen neformalni predsednik gospodarske komisije kromberškega OF oziroma NOO odbora; prenekateri vol iz njegove kromberške štale je namreč končal pri partizanih, v bližnjem Trnovskem gozdu.

Sožitje prebivalcev Kromberka z grofi Coroniniji se začena morda tedaj, ko so proti koncu 15. stoletja prišli na Goriško, a zagotovo od začetka 17. stoletja, ko so dobili sodno in upravno oblast nad Kromberkom in Lokami. Coroniniji so s svojo posestjo temeljito zaznamovali Kromberk, saj je z njihovim prihodom izgubil staro ime Stran.² Središče kromberške posesti Coroninijev je bil grad. Namen tega prispevka ni, da bi prikazal zgodovino Coroninijeve posesti v Kromberku in Lokah, pač pa je le opozorilo na nekatera dogajanja v zgodovini gradu po drugi svetovni vojni.³

Grad Kromberk, ki je bil težko poškodovan v prvi svetovni vojni, je bil do začetka druge svetovne vojne, razen dveh severnih stolpov, skoraj v celoti obnovljen. Potem je bil znova poškodovan septembra 1943, v času goriške fronte, splošne ljudske vstaje na Primorskem. Takrat je zgorela knjižnica z okoli 10.000 zvezki in veliko dragocenih predmetov ter umetniških del. Po končani vojni se je grof Viljem podobno kot deset let pred tem znova lotil obnove. Septembra 1947 je z novo državno mejo Kromberk prišel v Slovenijo oziroma Jugoslavijo. Takrat je tudi zamenjal lastnika, ko je Komisija za agrarno reformo okraja Gorica z začasno odločbo št. II. 104/2-52 z dne 29. marca 1948 v korist zemljiškega sklada razlastila 175,0382 ha nepremičnin v lasti grofa Viljema in solastnikov grofa Franca Jožefa ter grofice Nicolette Coronini. Razlaščene so bile vse stavbe in naprave, »z vsem živim in mrtvim kmetijskim in gozdnim inventarjem ter z vsemi postoječimi pridelki in zalogami lesa.« Razlaščeni niso imeli pravice do odškodnine, imeli pa so

* Referat je bil prebran na srečanju *Giornata di studi in onore di Guglielmo Corinini Cronberg (1905-1990) nel centenario della nascita* (Gorica, 12. 11. 2005). Za objavo je bil nekoliko dopolnjen.

¹ Ob izletu članov tolminske čitalnice 1. maja 1869 na Kozlov rob nad Tolminom je časopisna vest (*Domovina* 14. 5. 1869, št. 10) med drugim poročala, da so pesmi in govori "doneli po grajskih razvalinah [grad je bil nekaj časa v lasti tolminskih glavarjev grofov Coroninijev], v katerih so nekdanj stanovali mogočni grofi in s tlako tlačili zdaj prosto ljudstvo."

² Simon Rutar, *Stran-Kromberg*. V: *Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriško-gradiške*. Gorica 1896, 29-32.

³ Podatki o obnovitvenih delih na gradu Kromberk vse do leta 1977 so povzeti po vodniku Petra Krečiča *Grad Kromberk* (Ljubljana 1977).

možnost pritožbe. V Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici, v katerem hranijo ta dokument, ni najti kake pritožbe razlaščenih Coroninijev. Nahaja pa se pojasnilo odvetnika Josipa Grudna iz Gorice (26. 4. 1948), da je kot lastnik kromberške posesti še vedno vpisan grof Carlo Coronini Cronberg, sin grofa Alfreda ter oče grofice Nicolette ter grofov Franca Jožefa in Viljema.⁴ Začasna odločba iz leta 1948 je bila 4. junija 1952 potrjena z novo odločbo (štev. II. 104/2-52, OLO Gorica, Oddelek za gospodarstvo). Obrazložitev je sporočala, da je posest grofa Viljema Coroninija in solastnikov priznana kot veleposestvo in je lastniki sploh niso obdelovali, zato se je razlastila na podlagi zakona o agrarni reformi slovenske vlade (Predsedstvo SNOS 17. 12. 1945). Lahko še dodamo, da je zemljiški sklad, v katerega je prišla po drugi svetovni vojni v Sloveniji zaplenjeno in razlaščeno premoženje, razpolagal z 266.500 ha zemlje. Delež veleposestnikom razlaščene zemlje je znašal v tem skladu 16% (42.640 ha),⁵ v veleposestniškem deležu so bili Coroniniji zastopani z 0,41%.

Grad so na prelomu štiridesetih in petdesetih let nekoliko preuredili za potrebne gozdarske šole. Jeseni leta 1954 pa se je vanj vselil Goriški muzej, ustanovljen dve leti pred tem. Vselitev je omogočil sklep Mestne občine Nova Gorica (21. 7. 1954). Muzej se je lotil postopne obnove notranjščine, nepozidana sta ostajala še vedno oba severna grajska stolpa. Tedanja obnova je posegla v notranjščino, zlasti zaradi statike, so bili verjetno po nepotrebnem v dvorani v prvem nadstropju, postavljeni ob severno stranico gradu, vlti betonski stebri, da so nosili betonsko ploščo dvorane v drugem nadstropju. Stebri so naredili nekaj preglavic arhitektu Janezu Suhadolcu, ki je urejal notranjost gradu predvsem v letih 1969-1972. Leta 1965 je bil zgrajen eden od dveh severnih stolpov. Po potresu leta 1976 pa se je začela dokončna ureditev notranjosti in zlasti zunanosti gradu. V kasnejših letih se je pričela urejati tudi okolica gradu, dela še danes potekajo.

Pri obnovi gradu in njegove okolice se je uprava Goriškega muzeja večkrat zatekla po nasvete k grofu Viljemu Coroniniju. V notranjosti gradu so grofa motili predvsem stebri, ki so nosili betonsko ploščo dvorane v drugem nadstropju. Svetoval je tudi vzidavo kamnitih portalov v vratne niše, kjer jih ni bilo. Nejevoljen je bil, ker se je prostor grajske kapele v pritličju jugovzhodnega stolpa spremenil v gostinsko sobo, tudi zato, ker je bila v kleti kapele grobnica. To pa so leta 1958 izpraznili in prostor zasuli, da je bil par let nato znova izkopan in spremenjen v skladišče za potrebe gostinskega obrata. Grof Coronini je svetoval tudi ureditev grajskega parka. Imel je idejne načrte že iz časa, ko je bil lastnik gradu. Iz enega od vodnih izvirkov na Škabrijelu naj bi pritekla voda in se pretakala po kaskadah, ki so bile postavljene na vzpetini in v osi gradu ter vodnjaka na severni strani gradu. Ta zamisel se ni uresničila, ker muzej ni bil in ni lastnik vinogradov, saj bi le tako mogel slediti grofovim nasvetom in predlogom. Muzej je izbral drugačno ureditev neposredne in bolj oddaljene okolice gradu.

Potem, ko se je v grad Kromberk preselil Goriški muzej, je bil grof Coronini očitno zadovoljen, da je bila zgradba namenjena kulturni ustanovi. Leta 1958, tri leta po podpisu Videmskega sporazuma (20. 8. 1955), ki je pred petdesetimi leti močno odprl dotlej skoraj povsem zaprto državno mejo med Italijo in Jugoslavijo, je z upravo muzeja navezal stike, da bi z zamenjavo umetniških del, pridobil kamnito plastiko troglavo nimfo s plesočimi figurami v parku gradu Kromberk. 20. septembra 1958 sta Goriški muzej in grof dr. Viljem Coronini Cronberg (tako je podpisan v pogodbi) sklenila pogodbo, s katero je grof pridobil omenjeno skulpturo (v pogodbi piše, da gre za kip visok 2,35 m iz apnenca in da izvira iz sredine 18. stoletja⁶). Muzej je z zamenjavo obogatil svoje zbirke z dvema potretoma slikarja Jožefa Tominca (zakonski par in portret Iginia Scarpe) in fragmentom oltarne podobe iz kapele gradu Kromberk slikarja Franca

⁴Dopis odvetnika Grudna pomotoma navaja Franca Jožefa Coroninija kot dva solastnika Franca in Jožefa Coroninija. To napako ponovi tudi odločba OLO Gorica z dne 4. junija 1952.

⁵Enciklopedija Slovenije. 1. Ljubljana 1987, 20.

⁶Skulptura se nahaja danes v parku Coronini v Gorici. V opisu parka je zapisano, da je to kiparsko delo "Ecate triformis di epoca romana" (www.comune.gorizia.it). Očitno je torej, da je starost spomenika, zapisana v darilni pogodbi, olajšala skulpturi, ki je mnogo starejšega datuma, pot preko državne meje. Kakorkoli že, legitimni lastnik skulpture je bil, ne oziraje se na odločbo o razlastitvi, le grof Viljem Coronini Cronberg.

Kavčiča. Mesec dni nato sta grof Viljem in Goriški muzej podpisala pogodbo, s katero sta zamenjala še dve Tominčevi podobi (portret moža in portret žene) v Coroninijevi lasti z kamnitim Coroninijevim grbom iz gradu v Kojsem ter biljardno mizo iz gradu Lože pri Vipavi, oboje je hranil Goriški muzej. Pomladi leta 1962 je sledila še tretja pogodba. Z njo je Goriški muzej za dve tapecirani obstenski klopi z naslonjalom (sredina 18. stoletja) in biedermajersko zofo pridobil Tominčev portret meščanke.⁷

Leta 1966 je Goriški muzej grofa Coroninija povabil na Gradišče nad Prvačino k odkritju spominske plošče ob stoletnici smrti slikarja Jožefa Tominca. Takrat se je srečal s slovenskim umetnostnim zgodovinarjem Francetom Steletom; sledila je velika Tominčeva razstava v Ljubljani. Muzejski delavci so se tudi zaradi drugačnih informacij in nasvetov zatekali k grofu Coroniniju (na primer gradivo o zgodovini gradu Kromberk, gradivo o kmečkem puntu l. 1713). Vedno so bili lepo sprejeti in poučno se je bilo z grofom Coroninijem pogovarjati tudi v slovenskem jeziku, ki ga je tudi zaradi svojih poliglotskih sposobnosti dobro obvladal.

Podobo grofa Coroninija in njegove sestre grofice Nicolette (1896–1984) bi lahko podali tudi prebivalci Kromberka in Lok. Veliko je bilo med njimi takih, ki so imeli s Coroniniji kolonsko pogodbo. Grofovo imetje, ki so ga koloni uporabljali, je bilo oktobra 1947 natančno popisano.⁸ Coroniniji so bili na njihovo kromberško posest močno navezani. Zaradi slabih izkušenj z gradom v Kromberku so del družinskega imetja še med vojno preselili v Benetke, kjer sta živela Viljemova in Nicolettina mati grofica Olga Westphalen Fürstenberg (1869–1954) ter brat Franc Jožef (1899–1964). Hčerka je v Benetkah živečo mater in brata v pismih, ki jih je pisala v francoskem jeziku, obveščala o razmerah v Gorici in Kromberku. Tako je 15. maja 1945 sporočala, da vlada v Kromberku popoln mir in so ljudje srečni (*"A Cronb., tout est en absolue paix et les gens heureux."*); ko je bila v Kromberku, so jo mladi domačini pozdravili: *"Živio contessina!"*⁹

Coroninije so Kromberžani spoštovali. Grofica in grof Coronini sta znala vzpostaviti prave človeške stike, ki jih niso obremenjevali niti narodnostni niti socialni predsodki. Iz pripovedovanja domačinov ni bilo nikdar o Coroninijih slišati najmanjše žal besede. Veliko dokazov takega sožitja hrani Državni arhiv v Gorici v fondu Coronini Cronberg. Ohranjeno je veliko pisem, dopisnic in razglednic, ki so jih pisale predvsem grofici v slovenskem jeziku kromberška dekleta in žene v času med obema vojnama, med drugo svetovno vojno in po njej. Grofica Nicoletta (Colette, Nikoleta) je bila prednica kromberške Marijine družbe in je imela ob koncu petdesetih letih prejšnjega stoletja v Kromberku v slovenščini nekaj predavanj z izrazito versko vsebino. Predavanja so bila povezana z Miklavževanji in obhajanjem godovnega dne grofice (6. december: sv. Miklavž: Nikolaj, Nikolaja).

Nedavno je Kromberžanka Bojana Pavšič, poročena Mertl in Zajko, taboriščnica v Auschwitzu v letih 1944–1945, obujala spomine na Coroninije in med drugim povedala, da je grof Viljem pravico do polovičnega pridelka (na tem je temeljil kolonski odnos – mezzadria) uveljavljal le pri vinu in še pri tem je svojim kmetom poskrbel brezplačna škropiva za ohranjanje trt pred boleznimi. Ti spomini pa se ne skladajo z navedbami o uporabi kromberških kolonov, ko jim je grof Coronini naložil po letu 1920 novo dajatev: polovico pridelka sadja.¹⁰ Bojana Pavšič, ki si je takrat, ko je živela izven Kromberka (tik pred in med drugo svetovno vojno), dopisovala z grofico Nicoletto, je še povedala, da je družina Coronini imela svojo klop v kromberški cerkvi. Grofica se je pri maši najraje pomešela med Kromberžane, z njimi se je pogovarjala v lepi slovenščini. Ob nedeljah je k maši v kromberški cerkvi prihajala iz Gorice peš. Dodala je še, da je grof Viljem skoraj dnevno prihajal v Kromberk s kolesom, spremljal ga je pes. Obiski so prenehali, ko je bil grad septembra 1943 poškodovan.

25. junija 1944 so Nemci zaradi partizanskih akcij zaprli v goriških zaporih 30 prebivalcev Kromberka in Lok. Takrat so nemški vojaki hudo pretepli tudi oskrbnika kromberškega gradu

⁷ Arhiv Goriškega muzeja Nova Gorica.

⁸ Pokrajinski arhiv Nova Gorica, OLO Gorica, Tehnična enota, 407/B, spis 1273/1-55.

⁹ Archivio di Stato di Gorizia, Fondo Coronini Cronberg, Atti e documenti, b. 470, f. 1483.

¹⁰ Ciril Zupanc, Kromberk – Loke v narodnoosvobodilnem boju. Nova Gorica 1974, 5.

Franca Vižina Pavlinovega; v silosu so namreč našli bunker za hrano. Po teh množičnih aretacijah pa tudi kasneje, je grofica prejela več sporočil (bila so napisana na najrazličnejše vrste papirja in brez datuma) zaprtih Kromberžanov (iz zapora so prišla po tajnih poteh) s prošnjo za posredovanje pri izpustitvi. Tako ji je pisal Ivan Mačus (roj. 1910; Kromberk 98), kmet in oče petih otrok: »*Prosim cenjena grofica Korenini Ako je mogoče napraviti kak korak do komande nemške, prosit žame ki sem bolan imam vse dokumente zdravniške samo tukaj me nečijo priznat. Zato prosim če je mogoče pogledat že jutri. Vljudno prosi Maču Ivan.*«¹¹ Odvetnik v Gorici, dr. Peter Medvešček, jo je 26. januarja 1945 prosil v nemško napisanem pismu, da bi posredovala pri Obersturmbannführerju Bauerju ali pri komandantu Wutheju (Wutteju), da ne bi v Nemčijo odpeljali Rozalije Karare (poročene Pavlin; roj. 1903) in njenega brata Rajmunda (roj. 1914), saj nista politični osebnosti in nimate nobene povezave s komunisti (*»keinen Verbindungen mit den Kommunisten gestanden sind«*).¹² Intervencije grofice pri nemških oblasteh so bile le deloma uspešne, a vendar tako pomembne, da je bila njena fotografija hkratu z opisom posredovanj objavljena v knjigi Dorice Makuc o goriških Slovenkah v nemških taboriščih.¹³ Kronika dogodkov med drugo svetovno vojno Kromberku¹⁴ omenja, da je zaradi posredovanja grofice Coronini in »*nekega belogardista iz Tolmina*« enajstim dekletom in ženam iz Kromberka ter Lok uspelo priti iz goriških zaporov in se tako rešiti pred intencijo v Nemčiji.

Grof Viljem kot grofica Nicoletta Coronini sta bila drugačna od tiste podobe grofa, ki se je ustvarila skozi stoletja zlasti med slovenskim narodom. Slovenci lastnega in izvirnega plemstva niso imeli, če pa je komu uspel tak družbeni podvig, je potonil v kozmopolitstvu. Od tod tudi posebna razmerja, kar se je kazalo tudi v zgodovinopisju, ki šele v zadnjem času opozarja na mnogostrano vlogo in pomen plemstva v preteklosti Slovencev.

Vezi med prebivalci Kromberka in Lok in rodbino Coroninijev so bile polne obojestranske naklonjenosti in spoštovanja. Ko je grofica umrla (1984), je grof Viljem najel avtobus, da so se Kromberžani in Ložani v večjem številu udeležili njenega pogreba. Vezi ostajajo še danes, saj se prebivalci teh dveh krajev udeležujejo vsakoletnih maš zadušnic za Coroniniji.

Za konec ni nepomembno dodati tudi sledeče. Stari oče Viljema Coronini Cronberga grof Alfred (1846–1820) je vidno deloval v slovenski politiki na Goriškem v zadnjem desetletju 19. stoletja. Bil je deželni in državni poslanec, izvoljen v slovenskih predelih dežele Goriško-Gradiške. Opredeljeval se je deželsko in bil je nad nacionalizmi, ki so bili značilnost časa, v katerem je živel. Znal pa je prisluhniti Slovincem, zlasti takrat, ko so bile kršene njih temeljne človeške pravice. Od tod tudi njegova naklonjenost ljudem med katerimi je živel. Tudi rojen je bil na slovenskih tleh, v Boštanju pri Sevnici. Dr. Henrik Tuma se je v svojih spominih zapisal, da je imel grof Alfred hud spor z goriško mestno oblastjo in je bil zaradi upora zoper oblast celo priprt. Od takrat dalje je črtil »*italijansko stranko*«: »*Že kot grof je imel veliko ugleda med Slovenci. Ker je bil zelo radikalen in dosleden, je imel tudi silen vpliv na poslance. Mene je cenil zaradi mirne in trdne volje.*«¹⁵

¹¹ Archivio di Stato di Gorizia, Fondo Coronini Cronberg, Atti e documenti, b. 470, f. 1483. Mačus je bil odpeljan v Nemčijo.

¹² Archivio di Stato di Gorizia, Fondo Coronini Cronberg, Atti e documenti, b. 279, f. 719. Rozalija Karara je bila aretirana 2. januarja 1945, odpeljana je bila v Nemčijo, umrla je v taborišču Bergen-Belsen 30. aprila 1945. Rajmund Karara pa je mauthausensko taborišče preživel.

¹³ Primorska dekleta v Nemčijo gredo. Gorica 2005, 111–125.

¹⁴ Mirko Pavlin - Albert Rajer Borut, Kronika krajevnega skupnosti Kromberk-Loke. Kromberk-Loke 1986, [33]

¹⁵ Iz mojega življenja. Spomini, misli, izpovedi. Ljubljana 1997, 208.

Danila Zuljan Kumar

KLETVICE IN PSOVKE KOT KOHERENTNA SREDSTVA IN NJIHOVA RABA V BRDIH

Prispevek obravnava rabo kletvic in psovke kot diskurzivnih označevalcev, katerih funkcija je podpirati kohezijo (površinsko zgradbo) in koherenco (globinsko zgradbo) diskurza, v katerem se nahajajo. Podlaga za analizo so bila narečna besedila, posneta v Brdih, na slovensko-furlansko-italijanski meji.

1 Uvod

Kot je splošno znano, je osnovna funkcija jezika prenašanje informacij o svetu. To je t. i. referenčna funkcija. Vendar pa ima jezik še druge pomembne funkcije, npr. socialno, to je, da vzpostavlja, ohranja in ureja odnose med ljudmi, in ekspresivno funkcijo, to je, da izraža različna čustva in prepričanja udeležencev diskurza. Če so te funkcije vsaj deloma uresničene, lahko govorimo o koherentni komunikaciji. Z drugimi besedami, komunikacija je koherentna takrat, ko to, kar eden od udeležencev pove, smiselno sledi tistemu, kar je povedal prejšnji govorec. Toda koherence diskurzu ne moremo pripisati vnaprej, ampak jo gradijo udeleženci v procesu sporočanja. V konverzaciji jo govorci gradijo na različne načine, ki so deloma univerzalni, deloma pa kulturnospecifični. Vedno pa je odgovornost za uspešno komunikacijo na obeh udeleženi straneh; na strani govorca in poslušalca. V diskurzu udeleženci ti vlogi navadno ves čas menjajo, pri čemer govorec za dosego želenega sporočila uporablja različna jezikovna in nejezikovna sredstva, poslušalec pa ta sredstva prepozna kot signale, ki mu sporočajo, kako naj sporočilo razume. Osnovna jezikovna sredstva za vzpostavljanje koherence kot globinske povezanosti besedila so: vprašanja, inference, nasprotovanja, različna kohezivna sredstva (nadpomenske, podpomenske, referenčni izrazi, diskurzivni označevalci) idr. V prispevku se bom posvetila samo enemu od koherentnih sredstev, in sicer diskurzivnim označevalcem, znotraj njih pa kletvicam.

2 Diskurzivni označevalci

Diskurzivni označevalci gradijo diskurzivno koherenco tako, da kažejo na interpretativno vez med deloma diskurza, ki ga povezujejo (Stenström 1994: 63). Označujejo jih tri osnovne lastnosti:

- so večfunkcijski (uporabljajo se v več različnih funkcijah);
- v diskurzu niso nikoli obvezni; pomen, ki ga izražajo, lahko sprejemnik razbere s pomočjo inferiranja;
- besednovrstno so to zelo različne besede (Schiffrin 1987: 65).

Skupina besed in besednih zvez, ki lahko imajo pragmatično funkcijo diskurzivnih označevalcev, je v vsakem jeziku nekoliko drugačna in do neke mere specifična. V slovenskem jeziku so kot diskurzivni označevalci lahko uporabljene npr. naslednje skupine besed in besednih zvez:¹

- medmeti (npr. *oh, uau, hopsa*);
- konektorji (vezniki (npr. *in, ampak*), členki (npr. *še*), prislovi (npr. *zdaj, potem*);
- odzivniki, to je členki in medmeti v pragmatični funkciji odgovorov (npr. *ja, super, hm*);
- pozdravne oblike (npr. *živjo*);
- signali za oklevanje (*əəə*);
- metajezikovni izrazi (npr. *z drugimi besedami, kot sem že prej omenila*);
- glagoli v medmetni funkciji (npr. *mislim, veš*);
- kletvice in psovke (npr. *pejt v tri krasne, pišuka, budiča*).

¹ Seznam ni popoln. Za to bi bila potrebna obsežna raziskava.

V nadaljevanju se bom posvetila samo kletvicam in psovkam in njihovi koherentni funkciji v posnetih in transkribiranih briških besedilih. Vendar je potrebno poprej še definirati pojma kletvica in psovka, razložiti njuno koherentno funkcijo v diskurzu ter ugotoviti, katere so izvirno slovenske kletvice in psovke.²

3 Kletvice in psovke kot koherentna sredstva

Na različne travmatične situacije se govorci odzovemo različno. Nekateri z molkom, drugi s fizično agresijo, tretji z rabo kletvic in psovok. Govorec kletvico ali psovko navadno uporabi takrat, kadar nima na voljo druge besede oziroma v tistih situacijah, » v katerih so te besede najustreznejše ali kot naročene« (Nežmah 1997: 7). Z njimi govorci odreažira na nasilje, ki je bilo povzročeno nad njim (prav tam: 9). V tem smislu so kletvice in psovke »terapevtski akt« (prav tam: 11), pri čemer govorčeve tarče niso majhni otroci ali starčki, ampak take osebe ali stvari, ki jih govorci percipirajo kot sebi dominantne ali svoji lastnini konkurenčne (npr. *bog, vladar, hudič, preklet on in njegova škatla* 'drag avtomobil').

Po svoji pragmatični funkciji pa so kletvice in psovke diskurzivni označevalci, s katerimi govorci poslušalcu namigne, kako naj sporočilo razume. V tem smislu njihova raba potrjuje tezo, da so v diskurzu uporabljene kot koherentno sredstvo, to je sredstvo, ki diskurz ali njegove dele drži skupaj (spenja).

Nekateri raziskovalci, npr. Biber (2000: 1094–1095), kletvice in psovke imenujejo tabu izrazi (taboo expressions), in sicer zato, ker se povezujejo s področji življenja, ki imajo v družbi prestižno vlogo (npr. religija, nacionalnost), ali o katerih se v družbi ne govori (npr. spolnost, izločanje/iztrebljanje, norost). Biber kletvice in psovke deli na tabu izraze ali težje kletvice in psovke in zakrite tabu izraze (semi-taboo expressions) ali omiljene kletvice in psovke. Te so v družbi sprejemljivejše od težjih kletvic in psovok, ker govorci njihov izvor deloma zakrijejo s fonetičnimi spremembami (npr. *pišuka* za *pižda*, *briško*: *orko dindjo* za *orko dijo*), z zamenjavo z drugačnimi, vendar povezanimi besedami (npr. *mandi*³ *te gleda* za *kurc te gleda*) ali tako, da izpustijo v družbi nesprejemljivi ali manj sprejemljivi del kletvice ali psovke (npr. *pejt v p. m. nam. pejt v piždo materino*, *hudiča nam. hudič prekleti*, *madona ali madonca nam. porka madona*). Prav tako med omiljene psovke prištevam besede in besedne zveze, kot so *sveti bog*, *krščen matiček*, *marija sveta*, *briško: dijo*, *dijo krišto*, ki pravzaprav niso psovke v ožjem pomenu besede, saj do oseb in stvari niso žaljive, vendar pa je njihova pragmatična funkcija, to je izraziti čustven odziv na situacijo, enaka pravim psovkam.

4 Kletvice in psovke na Slovenskem

Ob zbiranju briških kletvic in psovok, ki so v večini romanskega izvora, sem sočasno razmišljala o avtohtonih slovenskih kletvicah in psovkah, vendar mi razen *krščenega matička* ni prišla na misel nobena druga domnevno izvirno slovenska kletvica ali psovka. Ob vtipkanju gesla *kletvice* na spletu pa se mi je pokazalo, da se o izvirno slovenskih kletvicah in psovkah sprašujejo tudi drugi Slovenci.⁴ Ob preletu seznama slovenskih kletvic in psovok na spletu⁵ pa sta se mi na

² Psovka je beseda ali besedna zveza, ki ogovorjenega opisuje na žaljiv način. Z njo govorci ogovorjenega transformirajo v drugo podobo, npr. *hudič, koza*. Z uporabo kletvice pa transformacijo opiše (*hudič te vzemi!*, *vrag te pocitraj!*). Kletvica za razliko od psovke predpostavlja uporabo glagola (Nežmah 1997: 81–88). Lahko pa so psovke uporabljene tudi na splošno, tako, da se ne nanašajo neposredno na ogovorjenega (npr. *preketo sranje*).

³ Mandi: otr. kunec, zajec; kot kletvica *mandi te gleda* (SSKJ 1998: 520).

⁴ Na spletu se mi je ob geslu kletvice (<http://forum.najpovezave.com/viewtopic.php?t=166>) pokazalo nekaj mnenj Slovencev o tej temi. Naj jih navedem le nekaj.

BlueEyeBoi: »Hja tudi jaz sem proti *uvoženim* kletvicam (predvsem iz juga), avtohtone se mi zdijo pa prav fletne - *krščen matiček*, *saprabolt*, *n*100 kosmatih medvedov*.«

Davkoplačevalec: »Sem vprašal nekaj starejših ljudi in vsak mi je zatrdil, da *Krščen Matiček* zagotovo ne spada med kletvice! Pomeni pa to menda nekaj, kar naj se ne bi moglo zgoditi nikoli (če sem jih pravilno razumel, saj mi je vsak povedal malce drugačno razlago). Je pa to, menda, bolj vzklik presenečenja...«

hitro ponudili dve ugotovitvi: prvič, velika večina kletvic in psovk je povezanih s spolnostjo, tudi edini kletvici s seznama, ki se navezuje na religiozne zadeve, namiguje na spolnost (*Jebem ti Boga na križu in Jezus na Mariji*); drugič, na pogled je večina kletvic, povezanih s spolnostjo, prevzetih iz srbohrvaškega jezika. Zadnjo ugotovitev je potrdilo mnenje uglednega slovenskega akademika, pokojnega prof. dr. Anton Trstenjaka, da obstaja ena sama slovenska kletvica, *hudič prekleti!*, vse ostale pa so prevzete (Nežmah 1997: 21), ter spodleteli poskus Nedeljskega dnevnika, tednika, ki je leta 1991 želel sestaviti izvirni slovenski slovar kletvic, pa ideje ni mogel uresničiti, ker so ljudje kot predloge pošiljali stare italijanske ali domnevno srbohrvaške izraze ali obrazce (prav tam: 157). Toda Bernard Nežmah v svoji knjigi *Kletvice in psovke* (1997) prinaša drugačna spoznanja. Pregled slovenskih normativnih priročnikov in literature iz zgodovini pokaže, da je bilo vulgarno besedišče prisotno v slovenskem jeziku že v preteklosti. Slavni Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar s konca 19. stoletja vključuje tudi tako vulgarne besede, kot je npr. *jebač/jebec* = der Hurrer. Nadaljnji pregled dvojezičnih slovarjev iz 19. in 18. stoletja pokaže, da najdemo npr. leksem *jebazha* (medeni kolač) v Pohlinovem trojezičnem slovarju iz leta 1781, izraz *jebat ratam*⁶ pa v njegovem Glossariumu Slavicum iz leta 1792, medtem, ko sta leksema *kurec* in *pizda* prisotna že v najstarejšem večjezičnem Megiserjevem Slovensko-latinsko-nemškem slovarju iz leta 1603, (prav tam: 26, 31–33, 37).⁷ S temi dokazi Nežmah zavrne tezo, da so vulgarni izrazi kot *jebati*, *kurec* ipd. prevzeti iz srbohrvaškega jezika v kasnejših obdobjih.

5 Psovke v briških besedilih

Podlaga za analizo kletvic in psovk⁸ v briškem prostoru sta bili dve daljši konverzacijski besedili, ki sem ju posnela v Brdih leta 2003 z Alojzom (Lojzom) Markočičem (r. 1909) in Jožefom (Pepijem) Sirkom (r. 1911) ter Stankom Pulcem (r. 1921). Govorce sem izbrala predvsem zaradi njihovih bogatih življenjskih izkušenj. Pepi in Stanko sta v 2. svetovni vojni služila kot italijanska vojaka, Pepi na Siciliji, Stanko pa v Grčiji, na Bližnjem vzhodu in v Afriki, kasneje se je kot partizan priključil Prekomorskim brigadam, Lojz pa je opravljal različna dela, od kletarja do pomožnega trgovca in gozdarja. Vsi trije govorci so v diskurzu uporabljali pretežno omiljene psovke izključno romanskega izvora (*orko* < it. *orco*,⁹ *madona*). Četudi v briškem narečju obstajajo tudi slovenske ustreznice nekaterim italijanskim psovkam (npr. *bog prasec* za *porko dio*), teh govorci v pogovorih z menoj niso nikoli uporabili. Verjetno predvsem zato, ker jemljejo slovenski izraz za bolj vulgaren kot italijanski ustreznik. Tudi za oba primera rabe težjih psovk se zdi, da sta govorcema pred menoj nehote ušla, ker sta sicer družbeno nesprejemljiva. Majhno rabo težjih psovk gre poleg omenjenemu vzroku pripisati še dejstvu, da so govorci travmatične izkušnje iz preteklosti v pripovedovanju zgolj podoživljali, niso jih doživljali »v živo«, kar bi njihovo reakcijo veliko bolj intenziviralo in s tem zmanjšalo samokontrolo pri izbiri besedišča.

Področje, na katerega se trije briški govorci v svojem čustvenem odzivu na situacijo obračajo, je religija oziroma religijske osebe (*dijo*, *madona*) ter v enem primeru rabelj (*boja* < it.

Moram pa reči, da mi je kar nekaj slavistov potrdilo, da v vsej svoji karieri niso naleteli na nobeno pravo slovensko kletvico! Pravijo, da je enostavno ni! Slovenci menda v vsej svoji zgodovini niso znali kleti! Razen, morda, v tujih jezikih.«

BluEyeBoi: »Aja kaj je "sranje" prevedeno?«

Davkoplačevalec: »Dobro vprašanje ...«

Elektra: »Kaj pa to: smrdokavra pohojena, gniloživka gnila.. to je ze bl zmerljivka hm? Ja slovenske kletvice, take mal bl starinskega izvora... prmejdus al pa orko dindjo al pa ena nasa soseda nonstop materjal govori s poudarkom na a.«

⁵ How to swear, insult, cuss and curse in Slovenian (<http://www.insultmonger.com/swearing/slovenian.htm>).

⁶ Po Nežmahu bi *jebat ratam* pomenilo »odrasti v moža, ki se že seksualno udejstvuje« (Nežmah 1997: 32).

⁷ Več o tem glej v Nežmah (1997: 21–46).

⁸ V nadaljevanju govorim samo o psovkah, ker kletvic v obravnavanih besedilih ni bilo.

⁹ It. *orco*: »s. m. nella mitologia greco-romana, inferno /.../; nelle legende popolari europee, mostro malvagio, gigantesco, divoratore di uomini e, particolare, di bambini /.../; fig. persona brutta da far paura /.../« (l'Etimologico minore 2003: 835).

boia),¹⁰ nobena psovka pa ni bila povezana s spolnostjo ali izločanjem, kar se zdi, da postaja pri mlajših prevladujoča tema preklinjanja.¹¹

Ob vsakem zgledu je za boljše razumevanje navedene besedilne transakcije omenjen krajši besedilni kontekst.

[1]

Kontekst: Pepi pripoveduje, kako se je neke temne viharne noči na poti v službo v Novo Gorico znašel s svojim motorjem v kupu blata, ki ga je naplavilo na cesto, tako da ni mogel ne naprej ne nazaj. Poskušal se je rešiti, pa se ni mogel. Položaj, ki ga komentira z omiljenima psovka (*madona* in *krišto dijo*) se mu je zdel tako obupen, da je začel kar jokati.

Pepi: 'Sən¹² 'šu:, də ɣ'ra:n nap'ri:, sən z'va:jšu 'no:trəka, kə sə u'si:pla 'ze:mja 'do:l. 'Ni:əsən 'vi:ədu, 'kə:n 'jə:t. 'Tə:ma, ma'do:na, b'li:skəlo ən sən biu u'ja:t 'u:ənde 'no:tər. Nap'ri: 'ni:sən 'mo:ɣu 'jə:t, kə mə šə o'ni:əylo, ku də 'mu:ərən 'jə:t 'pe:š, na'za:j jə tu ... sən 'šu: na'za:j, də bon 'šu: ... Pər'ja:u 'ju:ək 'u:ənde, k'ri:što 'di:jo.

[2]

Kontekst: Stanko je v Egiptu dezertiral iz italijanske vojske in se priključil silam kralja Petra. Ob prihodu v tabor so ga jugoslovanski vojaki presenetljivo dobro postregli. Stanko se spomni na velike krofe, briško: *fritule*, ki jih je jedel. Ponudili so mu tudi udobno posteljo in celo mrežo proti komarjem, kar Stanko komentira z uporabo omiljene psovke *orko*.

Stanko: Ta'ko:j 'ta:ke fri:tule 'da:u za 'ji:əst, 'ta:ke pas'ti:əje za s'pa:t, /.../ m'ri:əže za pruət ko'ma:rjən, u'se:, 'o:rko, ku də b 'pə:ršli u 'ra:j.

[3]

Kontekst: Stanko je bil kot italijanski vojak v Egiptu poslan v bolnico, ker si je pri delu v skladišču poškodoval nogo. Ob obisku mu italijanski prijatelji povedo, da so v kinu srečali vojake, ki so govorili tako kot on (*ščik ščak*, s čimer so poskusili oponašati slovenske šumnike). To presenetljivo novico Stanko komentira s težjo psovko *porko boja* in tem, da so se mu od veselja in vznemirjenja naježili lasje.

Stanko: U'če:ri smo b'li: u 'ki:nu, 're:ku, an sa ɣuə'ri:l ščik ščak, jə 're:ku, 'ko:me 'tu:, slo've:nsko, ne. An 're:ku, šk'ri:ve kua jugoz'la:vo, ne. 'Po:rko 'bo:ja, 'me:ne lə'sa: u z'ra:k.

[4]

Kontekst: Lojz in Pepi se ne moreta spomniti, kdo je bil tisti, ki je od ljudi v Brdih kupoval vino in ki ga Brici niso marali, ker je goljufal. Nenadoma se Lojz spomni priimka, Pepi to

¹⁰ It. bōia: »s. m. chi deve eseguire una sentenza capitale /.../; delinquente /.../« (l'Etimologico minore 2003: 163).

¹¹ Glej npr. že omenjeni seznam slovenskih kletvic in psovka na spletu. Tendencia menjave teme preklinjanja med generacijami potrjuje Hughesovo tezo, da se v zahodnem svetu preklinjanje od religioznih zadev obrača k spolnim in telesnim: »/.../ in western society the major shifts in the focus of swearing have been from religious matters /.../ to sexual and bodily functions« (Hughes 1991: 237).

¹² Zgledi so zapisani so z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss. Pri narečnem zapisu je uporabljena slovenska nacionalna fonetična transkripcija, dopolnjena z naslednjimi znaki: ... - označuje nedokončani izrek, /.../ - nadaljevanje besedila, / - krajši premor, // - daljši premor, əə - zapolnjeni premor, besede znotraj znakov ** pomenijo, da gre za prekrivajoči govor.

komentira z medmetoma *a* in *jej*, Lojz pa v smehu priimek še enkrat ponovi. Zdaj tudi Pepi ponavlja ta priimek in želi dodati, da se je tudi on spomnil, da je bil to *Ušaj*, vendar njegovo vlogo Lojz prekine z uporabo psovke *orko dijo*, s katero potrdi, da je bil tisti, ki ga ljudje niso marali, res *Ušaj*.

Lojz: A, U'sa:j jə biu 'ti:st, U'sa:j, ti, 'ti:stɣa ɣa 'ni:sa 'mo:ɣli 'vi:dət 'to: po 'Bə:rdix.

Pepi: 'A:, jej, jej jej.

Lojz: U'sa:j. (smeh)

Pepi: U'sa:j, U'sa:j.U'sa:j, ja, z'da:j si zmi....

Lojz: 'O:rko 'di:jo (smeh).

V nekaterih kontekstih besede, ki imajo pragmatično funkcijo psovke, uporabi poslušalec oziroma soudeleženec v diskurzu, in sicer kot izraz ogorčenja, presenečenja nad povedanim, veselja ali kot izraz sočustvovanja s trenutnim govorcem. V takih primerih te besede signalizirajo poslušalčev odgovor govorcu, da je sporočilo sprejel in razumel. Torej so tudi v tem primeru to koherentna sredstva, katerih osnovna naloga je povezati dele diskurza v razumljivo in sprejemljivo celoto.

[5]

Kontekst: Stanko se je s tankom pomikal s peto Prekomorsko brigado iz Dalmacije proti Trstu. Ko je bil skoraj na vrhu hriba Učka, se je tank prevrnil v prepad.

V spodnji besedilni transakciji Stanko kaže Danili brazgotine poškodb, ki jih je ob tem utrpel. Danila njegovo pripoved sprejema z omiljenima psovkama *dijo* in *marija*.

Stanko: 'To:, 'to:, ɥ'se: (nerazumljivo). Zat za mi'no: jə biu ən və'li:k 'so:t bend'zi:na, 'ne:, /.../ 'ti:ste mə 'pa:dlo na ɣ'la:vu, 'to: in 'to: jə š'či:t od 'ta:nka pa tə'ku:ə, 'ne:. Jəs 'sən 'mi:əu ɣ'la:vu mət š'či:tən ən bend'zi:nu. Zmeč'ka:no.

Danila: O, 'di:jo, 'di:jo.

Stanko: 'To:, 'to:, ɥ'se:

Danila: Ma'ri:ja, ma'ri:ja.

6 Sklep

Analiza rabe psovk na sicer majhnem izboru besedil s področja Brd je pokazala, da obravnavani starejši govorci uporabljajo romanske psovke, povezane z religijo, v nasprotju z mlajšimi briškimi govorci, ki v skladu s splošno slovensko ali širšo tendenco posegajo po kletvicah in psovkah s področja spolnosti in telesnosti. Analiza je tudi pokazala, da se obravnavani govorci večinoma sicer držijo pravila, da se v družbi ne preklinja, zato za izražanje svojih čustev uporabljajo večinoma omiljene psovke. Le v dveh primerih se je pokazalo, da sta govorca izgubila samokontrolo in posegla po težjih psovkah. Psovke govorci uporabijo takrat, ko hočejo z njimi izraziti svoje čustvo, kar pomeni, da je njihova pragmatična funkcija namigniti soudeležencu v diskurzu, kako naj si sporočeno interpretira. Enako pragmatično funkcijo imajo tudi kletvice in psovke, ki jih uporabi poslušalec, da izrazi svojo čustveno reakcijo nad govorčevim sporočilom. Glede na to lahko kletvice in psovke uvrstimo med diskurzivne označevalce, katerih naloga v diskurzu je vzpostavljati in krepiti njegovo koherenco.

LITERATURA

- BIBER, Douglas; JOHANSSON Stig; LEECH Geoffrey; CONRAD Susan; FINEGAN Edward. 2000³: *The Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman. 1204 str.
- BUBLITZ, Wolfram et al. (ur.) 1999: *Coherence in Spoken and Written Discourse: how to create it and how to describe it*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 295 str.
- BUBLITZ, Wolfram 1999: Introduction: Views of Coherence. V: BUBLITZ, W. et al. (ur.), 1–7.
- BUBLITZ, Wolfram; LENK; Uta 1999: Disturbed Coherence: Fill me in. V: BUBLITZ, W. et al. (ur.), 153–174.
- CORTELAZZO, Manlio; ZOLLI, Paolo, 2003: *l'Etimologico minore*. Deli dizionario etimologico della lingua italiana. Bologna: Zanichelli. 1440 str.
- HUGHES, Geoffrey 1991: *Swearing. A Social History of Foul Language, Oaths and Profanity in English*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell. 283 str.
- NEŽMAH, Bernard 1997: *Kletvice in psovke*. Ljubljana: Nova revija. 182 str.
- SCHIFFRIN, Deborah 1987: *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press. 364 str.
- SCHIFFRIN, Deborah 1994: *Approaches to Discourse*. Blackwell Textbooks in Linguistics 8. Oxford, Cambridge: Blackwell. 470 str.
- TOPORIŠIČ, Jože 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: ZRC SAZU. 1801 str.
- ZRC SAZU 1998: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS.

POROČILO O DELU RAZISKOVALNE POSTAJE ZRC SAZU V NOVI GORICI ZA LETO 2005

Personalni sestav

V letu 2005 so raziskovalno delo na novogoriški postaji ZRC SAZU opravljali mag. Danila Zuljan Kumar za Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, mlada raziskovalka Neva Makuc za Zgodovinski inštitut Milka Kosa, mlade raziskovalke Katja Jerman, Špela Ledinek Lozej (zaradi porodniškega dopusta nadaljevala z delom od 1. 11. 2005 dalje) in mag. Vesna Ličer za Inštitut za slovensko narodopisje ter Jasna Fakin Bajec za Filozofski inštitut. Zunanja sodelavka je bila univ. dipl. bibliotekarka in absolventka zgodovine Petra Kolenc. Postajo je vodil dr. Branko Marušič, znanstveni svetnik ZRC SAZU v pokoju.

Doktorski študij

Mag. Danila Zuljan Kumar je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani 12. 9. 2005 oddala doktorsko disertacijo z naslovom *Govorjena briška narečna besedila z vidika besedilne skladnje in čaka na zagovor*.

Doktorski študij opravljajo:

- Jasna Fakin Bajec z nalogo *Kulturna dediščina med tradicijo in inovacijo na Krasu*;
- Špela Ledinek Lozej z nalogo *Bivalna kulturna v Vipavski dolini*;
- Mag. Vesna Ličer z nalogo *Etnološke raziskave na Goriškem*;
- Katja Jerman z nalogo *Dve Gorici eno mesto? Konstrukcija urbanega*;
- Neva Makuc pričakuje, da ji bo doktorski študij odobren (prva četrtina l. 2006) in sicer z nalogo *Furlanska historiografija in slovenska zgodovina*

Magistrski študij

V letu 2005 je magistrski študij opravila Vesna Ličer z nalogo *Monokulturno gospodarstvo na Goriškem*. Zagovarjala jo je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani 20. 7. 2005.

Predavanja, referati in drugi javni nastopi

Slovenija

- 10. 1. 2005. Referat Branka Marušiča *Spomenik na Cerju: spomin ali opomin* (Ljubljana, Cankarjev dom, okrogla miza o slovensko-italijanskih odnosih);
- 4. 3. 2005. Predavanje Vesne Ličer z naslovom *Svilogojstvo in kultura murve na Goriškem* (Goriški muzej, Grad Kromberk); isto predavanje 8. 5. 2005 za delavce Goriškega muzeja;
- 8. 4. 2005. Referat Branka Marušiča *O začetkih literarne zgodovine na Primorskem* (Kobarid, 16. Primorski slovenistični dnevi);
- 12. 4. 2005. Predavanje Danile Zuljan Kumar z naslovom *Zakaj bi bil koštrun še vedno tudi kaštron pa bec in janc* (Goriški muzej, Nova Gorica);
- 3. 5. 2005. Referat Branka Marušiča *O lastni politični in upravni oblasti primorskih Slovencev* (Ajdovščina, okrogla miza ob 60-letnici ustanovitve prve poveljne slovenske vlade);
- 6. - 7. 5. 2005. Referat Danile Zuljan Kumar *Motnje pri vzpostavljanju koherence v diskurzu na primeru govorjenih briških besedil* (Koper, Fakulteta za humanistiko, Mednarodni znanstveni sestanek Slovenski dialekti v stiku);
- 24. 5. 2005. Predavanje Jasne Fakin *Po sledeh jezikoslovca in narodopisca dr. Karla Štreklja* (Goriški muzej, grad Kromberk);
- 30. 11. 2005. Referat Branka Marušiča *Meje na Goriškem* (Nova Gorica, Posvet Videmski in osimski sporazumi na Goriškem).

Tujina

- 27. - 29. 1. 2005. Referat Danile Zuljan Kumar *The Influence of Code Switching on the Establishment of the Discourse Coherence* (Trnava, Slovaška, mednarodna lingvistična konferenca Sprache und Sprachen im Mitteleuropäischen Raum, Univerza Cirila in Metoda);
- 28. 1. 2005. Referat Branka Marušiča o *Slovensko-italijanskih odnosih na Goriškem* (Vilicjasse di Lestize, Videm, Italija na srečanju Il Friùl e la vuere frede);
- 26. - 29. 5. 2005. Referat Katje Jerman *Nova Gorica shall be the blooming garden of new buildings, it will become Belgrade on a smaller scale - Nova Gorica, June 11, 1948. Analyzing city's identity through its streets' names* (Beograd, Srbija-Črna gora, 3. konferenca InASEA z naslovom Urban life and culture in Southeast Europe);
- 25. - 27. 8. 2005. Referat Danile Zuljan Kumar *Discourse Markers as Coherence Devices and How to Translate Them* (Kouvola, Finska, mednarodna konferenca MultiMeDialectTrans);
- 26. 10. 2005. Predavanje Branka Marušiča *Zakaj so tudi primorski Slovenci prebivalci Karlovca?* (Karlovac, Hrvatska, Gradska biblioteka);
- 10. - 11. 11. 2005. Referat Jasne Fakin Bajec *Architectural heritage: An important element of identity in the Karst region of Slovenia* (Vilnius, Litva, mednarodna konferenca Region: The Past and The Present);
- 12. 11. 2005. Referat Branka Marušiča *Marginalia sul Conte Guglielmo Coronini Cronberg, proprietario del castello di Kromberk/Moncorona* (Gorica, Italija, simpozij ob 100-letnici rojstva G. Coronini Cronberga).

Bibliografija (za bolj natančen pregled glej COBISS)

Knjižne objave

Neva Makuc, Jakob Marušič, *Domoznanske publikacije o Primorski. Gradivo* (v tisku);
Branko Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848 - 1899* (v tisku).

Razprave in članki

Jasna Fakin Bajec:

- *Globalno v lokalnem: raziskovanje Komenskega Krasa skozi sodobno teorijo identitete dinamike*. V: Dediščina v očeh znanosti. Ljubljana 2005, str. 189-208;
- *Kras v središču družbenogospodarskih in socialnih sprememb ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja*. V: Izvestje RP ZRC SAZU Nova Gorica 2/2005, str. 24-29.

Katja Jerman:

- *Situation without the Slovene-Italian border: historical impossibility or future reality?* V: Communication in the global world: international graduate student conference. Ljubljana 2005, str. 117-134;
- *Analysing the City's identity through its monuments and street names: the case of Nova Gorica*. V: Abstracts. International Association for Southeastern European Anthropology: School of Philosophy, University, Belgrade 2005, str. 74-75.
- *Politična vizija meje na Goriškem od leta 1943 do začetka Pariške mirovne konference*. V: Izvestje RP ZRC SAZU Nova Gorica 2/2005, str. 30-34.

Petra Kolenc:

- *Od tiskarne do knjigarne na Goriškem v 19. stoletju*. V: Izvestje RP ZRC SAZU Nova Gorica 2/2005, str. 11-17.

Špela Ledinek Lozej:

- *Stavbarstvo na Vipavskem v Valvasorjevem slikovnem gradivu*. V: Izvestje RP ZRC SAZU Nova Gorica 2/2005, str. 6-10.

Vesna Ličer:

- *Svilogojstvo na Goriškem v času svojega razcveta; med koncem 19. stoletja in prvo svetovno vojno*. V: Izvestje RP ZRC SAZU Nova Gorica 2/2005 str. 18-23.
- *Pripovedi o Romih na Goriškem*. V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva (v tisku).

Neva Makuc:

- *Srednjeveški zlasti historični viri za furlansko zgodovino*. V: Izvestje RP ZRC SAZU Nova Gorica 2/2005, str. 3-5.
- *Dante Alighieri e il territorio sloveno*. V: Quaderni giuliani di storia (v tisku);
- *De restitutione patriae čedajškega zgodovinarja Nicola Canussija*. V: Kronika (v tisku).

Branko Marušič:

- *Beneška Slovenija v očeh zgodovinarjev*. V: Trinkov koledar 2005, str. 76-81;
- *Gli Sloveni nel Goriziano dalla fine del medioevo ai giorni nostri*. V: Cultura slovena nel Goriziano. Gorizia 2005, str. 39-76;
- *La storiografia*. V: Cultura slovena nel Goriziano. Gorizia 2005, str. 303-320;
- *O domoznanstvu učitelja Edmunda Čibeja*. V: Edmund Čibej, Zbrani spisi. Predmeja 2005, str. 19-27;
- *Gorica v času pisatelja Damirja Feigla (1879-1959). Ob 125-letnici rojstva*. V: Primorska srečanja 2005, štev. 284-286, str. 125-130;
- *Šmartno. Avstrijsko-beneški vojni (1580-1521 in 1615-1617)*. 8 str. (tudi v angl., ital. in nem.);
- *O začetkih literarne zgodovine na Primorskem*. V: Koledar 2005, Goriška Mohorjeva družba. Gorica 2005, str. 62-67;
- *Laško*. V: Slovenci na Laškem. Cenni storici sulla comunità slovena nel Monfalconese. Tržič 2005, str. 11-13;
- *O grofu Viljemu Coroniniju Kromberškem*. V: Izvestje RP ZRC SAZU Nova Gorica 2/2005, str. 35-37.

Danila Zuljan Kumar:

- *Zgodba o tem, kako so pomaranče letele čez Idrijo*. V: Trinkov koledar 2005, str. 149-155;
- *Kletvice in psovke kot koherentna sredstva in njihova raba v Brdih*. V: Izvestje RP ZRC SAZU Nova Gorica 2/2005, str. 39-44;
- *Utrinki iz Golega Brda*. V: Trinkov koledar 2006 (v tisku);
- *The Influence of Code Switching on the Establishment of the Discourse Coherence* (Trnava na Slovaškem, v tisku);
- *Ponovitev kot potrditev in konverzijski duet* (Maribor, v tisku).

Ocene knjig in predstavitev

Špela Ledinek Lozej je objavila dve oceni knjig (V: Kronika 53/2005, str. 247-248 in v: Traditiones 34/2005, v tisku). Vesna Ličer ima eno oceno v tisku (V: Acta Carsologica). Branko Marušič je objavil dve oceni (V: Primorska srečanja 2005, štev. 284-286) in predstavil ter sodeloval pri predstavitvah: knjige Vlada Klemšeta *Lucinis – Podgora – Štandrež* (Podgora, 26. 1. 2005); zbornika *Batuje* (grad Kromberk, 15. 2. 2005 in *Batuje*, 18. 5. 2005); *Zbranih spisov Edmunda Čibeja* (grad Kromberk, 11. 10. 2005 in Lavričeva knjižnica Ajdovščina, 8. 11. 2005); knjige *Otokar Rybař v dunajskem parlamentu* (Kosovelova knjižnica Sežana, 27. 10. 2005); zbornika *Cultura slovena nel Goriziano* (1. 12. 2005) in *Slovenci v Laškem* (Tržič, 7. 12. 2005).

Študijsko izpopolnjevanje

Katja Jerman se je med 10. 1. in 27. 2. 2005 študijsko izpopolnjevala na Universidad Pablo de Olavide v Seville, Španija (prof. Javier Escalera Reyes). V tem času se je med 8. in 11. 2. 2004 udeležila dveh vzporednih konferenc, povezanih predvsem z urbanističnimi problemi. Med 29. 8. in 9. 9. 2005 se je v Gorici udeležila mednarodne poletne šole v organizaciji goriškega mednarodnega sociološkega inštituta (ISIG). Vesna Ličer se je med 9. in 18. 7. v Novi Gorici udeležila Poletne šole vizualnega in kot soavtorica sodelovala pri filmu *Klarnica, rumena kot cekin*.

Pedagoško delo

Jasna Fakin Bajec je na Osnovni šoli v Komnu vodila etnološke delavnice in vodila raziskave o vodnih virih na Krasu in o urejenosti kraških vasi. Vodila je tudi otroški poletni tabor v Volčjem Gradu (25. - 27. 7. 2005) in pripravila scenarij za dokumentarni film o Volčjem gradu *Takú je blo na Volčjem Gradu* (premierno predstavljen 21. - 24. 10. 2005). Katja Jerman je za učence 3. razreda Osnovne šole Kolezija (Ljubljana) vodila program *Promenada v Ljubljani*. Danila Zuljan Kumar je sodelovala z Osnovno šolo Dobrovo pri objavi publikacije *Takuo guerimo u Brdih* (moj prvi slovar), ki je bila 5. 12. 2005 nagrajena pri reviji Ciciban.

Ostala dejavnost

Vesna Ličer je s prispevki in pogovori o svilogojstvu sodelovala v programu radia Koper Capodistria (4. 3. 2005), TV Ljubljana (5. in 11. 3. 2005), TV Koper Capodistria (11. 3. 2005) in Radia Trst A (21. 3. 2005). Skupaj s Petro Kolenc je sodelovala pri pripravi knjige Marice Kolenc *Med hribi in Gorico. Spomini na nemirno stoletje*. Knjiga naj bi izšla v letu 2006 v okviru knjižne zbirke *Besede s planote*.

Diplomirana bibliotekarka in absolventka zgodovine Petra Kolenc je kot zunanja sodelavka Raziskovalne postaje popisovala knjižnico dr. Henrika Tume. Delo bo skoraj dokončano, tako da bi bil popis lahko objavljen v prvi četrtini leta 2006. Skupaj s Vesno Ličer je sodelovala pri pripravi knjige Marice Kolenc *Med hribi in Gorico. Spomini na nemirno stoletje*.

Neva Makuc je poleg študijskih obveznosti urejala knjižnico in za potrebe sodelavcev Raziskovalne postaje opravila prevajalska dela (iz slovenščine v italijanščino). Knjižnica Raziskovalne postaje šteje 4768 enot, arhiv pa 75 škatel gradiva.

Danila Zuljan Kumar je za sodelavce Raziskovalne postaje opravljala lektorska dela.

Nova Gorica, 12. 12. 2005

KAZALO PRISPEVKOV

Neva Makuc	
Srednjeveški, zlasti historiografski, viri za furlansko zgodovino	3
Špela Ledinek Lozej	
Stavbarstvo na Vipavske v Valvasorjevem slikovnem gradivu.	6
Petra Kolenc	
Med tiskarno in knjižnico na Goriškem v 19. stoletju	11
Vesna Ličer	
Svilogojstvo na goriškem v času svojega razcveta med koncem 19. stoletja in prvo svetovno vojno.	18
Jasna Fakin Bajec	
Kras v središču družbenogospodarskih in socialnih sprememb ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja.	24
Katja Jerman	
Politična vizija meje na Goriškem od leta 1943 do začetka Pariške mirovne konference	30
Branko Marušič	
O grofu Viljemu Coroniniju Kromberškem.	35
Danila Zuljan Kumar	
Kletvice in psovke kot koherentna sredstva in njihova raba v Brdih	39
Poročilo o delu Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici za leto 2005.	45